

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LATİN AMERİKA ÇALIŞMALARI ANA BİLİM DALI**

**BİR SİYASAL STRATEJİ OLARAK SAĞ POPÜLİZM: BREZİLYA'DA BOLSONARO İKTİDARI
ÖRNEĞİ**

Tezli Yüksek Lisans Tezi

**ÖZGÜR YILMAZ
Ankara, 2020**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LATİN AMERİKA ÇALIŞMALARI
ANABİLİM DALI**

**BİR SİYASAL STRATEJİ OLARAK SAĞ POPÜLİZM: BREZİLYA'DA BOLSONARO İKTİDARI
ÖRNEĞİ**

Tezli Yüksek Lisans Tezi

ÖZGÜR YILMAZ

DOÇ. DR. CENK SARAÇOĞLU

Ankara,2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
LATİN AMERİKA ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

BİR SİYASAL STRATEJİ OLARAK SAĞ POPÜLİZM: BREZİLYA'DA BOLSONARO İKTİDARI
ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tez Danışmanı

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1- Doç. Dr. Cenk Saraçoğlu
- 2- Doç. Dr. Aylin Topal
- 3- Doç. Dr. Oğuzhan Taş
- 4-
- 5-

İmzası

Tez Savunması Tarihi

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Cenk Saraçoğlu danışmanlığında hazırladığım “Bir Siyasal Strateji Olarak Sağ Popülizm: Brezilya’da Bolsonaro İktidarı Örneği (Ankara.2020) ” adlı yüksek lisans - doktora/bütünleşik doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: Adı-Soyadı ve İmza

Özgür Yılmaz 13.09.21

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ.....	ii
GİRİŞ.....	1
1. POPÜLİZMİN ORTAYA ÇIKTIĞI TARİHSEL ANLAR.....	8
1.1. POPÜLİZM KAVRAMINA YAKLAŞIMLAR.....	16
1.1.1. POPÜLİZMİ STRATEJİ / MANTIK OLARAK GÖRENLER.....	27
1.1.2. LACLAU’NUN YAKLAŞIMI.....	31
2. POPÜLİZMİN SAĞ KOLU: SAĞ POPÜLİZMİ ANLAMAK.....	39
2.1. SAĞ POPÜLİZM, LİDERLİK VE HİYERARŞİ.....	40
2.2. SAĞ POPÜLİZM VE EKONOMİ.....	42
2.3. SAĞ POPÜLİZM VE GÖÇMENLER: HALKI İNŞA ETMEK.....	46
2.4. SAĞ POPÜLİZM, DEMOKRASİ VE OTORİTERLİK.....	51
2.5. SAĞ POPÜLİZM TÜRLERİ VE ÖRNEKLERİ.....	58
3. FAŞİZMİN TARİHİNE BAKIŞ.....	65
3.1. FAŞİZME TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	77
3.2. SAVAŞ SONRASI FAŞİZM: NEOFAŞİZM.....	83
3.3. KAVRAM KARMAŞASININ BAŞLADIĞI YER: NEOFAŞİZM VE DİĞER SAĞ İDEOLOJİLER.....	90
4. LATİN AMERİKA POPÜLİZMİNİN TARİHİ.....	97
5. BREZİLYA’NIN YAKIN TARİHİ.....	105
6. BOLSONARO’NUN GEÇMİŞİ VE İKTİDARI.....	130
7. BOLSONARO’NUN YÜKSELİŞİNE DAİR DEĞERLENDİRMELER.....	139
7.1. BOLSONARO İKTİDARI.....	143
7.2. BOLSONARO’NUN NİTELİĞİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR.....	155

8. BOLSONARO İKTİDARINI TANIMLAMAK	168
8.1. BOLSONARO VE LİDER-KİTLE İLİŞKİLERİ	170
8.2. BOLSONARO VE NEOLİBERALİZM	172
8.3. BOLSONARO VE HALK İNŞASI	174
8.4. BOLSONARO İKTİDARI VE OTORİTERLİK	176
8.5. FAŞİZM PENCERESİNDEN BOLSONARO	178
8.5.1. BOLSONARO'DA MİT: PALİNGENETİK Mİ, NOSTALJİK Mİ?	180
8.5.2. BOLSONARO'NUN İNSANI: YENİ Mİ, ALIŞILDIK MI?	181
8.5.3. BOLSONARO İKTİDARINDA KARŞI DEVRİMCİ YIKICILIK	182
SONUÇ	185
ÖZET	195
ABSTRACT	196
KAYNAKÇA	197

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Faşizmin Tipolojik Tanımı” (Payne, 1983: 7)	68
Tablo 2: Brezilya'nın büyüme oranları (Kaynak: CEPAL).	122
Tablo 3: Seçim Sonuçları (Hunter ve Power, 2019: 70).....	130
Tablo 4: Brezilya'da Ekonominin Son 110 Yılı. (Kaynak: Brazilian.report. Ribeiro, 2020).	154

GİRİŞ

Sağ popülizm ve faşizm ilişkisi üzerine tartışmalar, son dönem dünya siyasetinde Amerika Birleşik Devletleri'nde Donald Trump'ın, Macaristan'da Victor Orban'ın ve Brezilya'da Jair Bolsonaro'nun iktidara gelmesi, Fransa'da Marine Le Pen ve İspanya'da Vox'un yükselişi, Britanya'da Brexit'in referandumda kabul edilmesi ile birlikte yoğunlaşmıştır.

Trump, Bolsonaro, Le Pen ve Orban gibi liderlerin ideolojik konumlanışlarına dair birbirlerinden oldukça farklılaşan yorumlar söz konusudur. Tartışma bu isimlerin etrafında yaşansa da, bu isimlerin niteliği konusunda farklı sonuçlara ulaşılabilir. Bu tezlerden en radikali J. B. Foster (2017) tarafından ortaya atılmıştır. J. B. Foster'ın Trump iktidarı üzerinden genelleştirdiği tezine göre, sağ popülist olarak adlandırılan bu liderler aslında neofaşisttir. Sağ popülizm, neofaşizme meşruiyet kazandırmak için kullanılan bir kavramdır. Bu teze, Antonio Negri (2019) ve Enzo Traverso (2019a) da katılmaktadır. Negri, Bolsonaro örneğinden hareketle bir "21. Yüzyıl Faşizmi" tanımlaması yapar. Traverso ise eski ve yeni faşizmler ayrımına gider. Traverso'ya göre XX. yüzyıl klasik faşizmleri, XXI. yüzyılda ortaya çıkan faşizmlerinden farklıdır. XXI. yüzyılda ortaya çıkan faşizmler klasik faşizmlerden farklı olarak güncel ve çağa uyum sağlayan özelliklere uyum sağlar.

Faşizm ve sağ popülizm arasındaki kavram karmaşası, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yoğunluk kazanır. Bundaki en temel gerekçe, neofaşistlerin gerek siyasi gerek fiziki olarak hayatta kalma ihtiyaçları dolayısıyla "faşizm" kavramını kendilerini nitelerken kullanmamalarıdır. Kavram karmaşasına yol açan temel faktör budur. Bu temel faktör neofaşizmlerin tespitinde, ideolojik pozisyonların baskın çıkmasına yol açmıştır. Yani neofaşist öznelerin tanımlanması, öznelerin kendi pratiklerinden ziyade

bu pratikleri yorumlayanlara kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası faşist kadrolar, Almanya ve İtalya başta olmak üzere neofaşist partiler örgütlemişlerdir. Bu partiler hem hacim, hem de etki açısından küçük çaplı olmuştur. Zamanla neofaşizm kavramı, sağ siyasetlerin benzer özellikleriyle bağlantılı olarak birçok sağ özneyi işaret eder şekilde kullanılır. Foster'ın öne sürdüğü tezde dikkat çeken nokta budur: Son dönem yükselişte olan sağ hareketlerin tümünden neofaşist olarak nitelenmesi ve sağ popülizme bir ideoloji niteliği atfedilerek bu neofaşizmleri meşrulaştırmaya yarayan bir araç olarak gösterilmesi. Neofaşizmler ve sağ popülizmler arasında bir ayrıma ihtiyaç duyulmasının temel gerekçesi bu kavram karmaşasına son vermektir.

Bu çalışmada, sağ popülizm ve faşizm arasında ilerleyen bu tartışmaya eleştirel bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, J.B. Foster'ın makalesinde öne sürdüğü önermelerin geçerliliği sorgulanacaktır. Foster'ın aksine, çalışmada sağ popülizm ve faşizm aynı türden iki kavram olarak ele alınmayacak, bu iki kavramın farklılıklara sahip olduğu vurgulanacaktır. Faşizm bir ideoloji olarak tanımlanabilir. Buna karşın sağ popülizmin bir ideoloji olmadığı iddia edilecektir. Sağ popülizmin anlaşılabilmesi için somut örnekler üzerinden popülizm tartışılmaya ihtiyaç duyar. Bu noktada, söz konusu sağ popülizm-faşizm tartışmasına konu olan aktörlerden biri olan Brezilya'daki Jair Bolsonaro örneği yakından incelenerek sağ popülizmin bir strateji olarak kullanılıp kullanılmadığı anlaşılmaya çalışılacaktır.

2018'de Brezilya'da iktidara gelen Jair Bolsonaro ise bu tartışmanın tam olarak merkezinde yer almaktadır. Bolsonaro'nun niteliği, Latin Amerika ve Brezilya tarihselliği için de önemli bir yere sahiptir. Öncelikle popülizm Latin Amerika tarihinde yoğun şekilde kullanılmıştır. Latin Amerika'ya özgü bir popülizm kategorizasyonu yapılmasının sebebi, bölge tarihinin özgünlüğüdür. Latin Amerika kavramı, 1492'deki İberli fatihler

tarafından başlatılan kolonizasyon sürecinin ardından bölgeye gelen Latin dilleri konuşan ve Katolik inancına mensup kişileri işaret etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu tarihsellik başta popülizmin toplumu söylemsel bazda iki ayrı kampa bölmesi de dahil olmak üzere önemli bir olguyu yaratmıştır:Oligarşiler ve halklar arasındaki ayrım. Carlos de la Torre (2017a), Latin Amerika özelinde popülizmin üç bölüme ayrıldığını dile getirir: Klasik popülizm, neoliberal popülizm ve radikal popülizm. Klasik popülizm, 1930 ve 40'lı yıllarda Arjantin ve Brezilya'da Juan Peron ve Getulio Vargas iktidarlarını kapsar. Bu iktidarlar faşist İtalya'nın korporatizminden etkilenmiş, bunun yanı sıra sosyal reformlar ile halktan yoğun destek almışlardır. Ancak demokratik seçimlerin varlığı onları faşistlerden ayıran temel faktör olmuştur. İkinci dönem neoliberal popülizm adını almıştır. Neoliberal popülizm neo-popülizm olarak da bilinir. Neoliberal popülistler, adından da anlaşılacağı üzere, neoliberal ekonomik programı uygulamaya sokan liderlerdir. Bu liderlere örnek olarak Arjantin'de Carlos Menem, Brezilya'da Collor de Mello ve Peru'da Alberto Fujimori gösterilebilir. Bu liderler, genellikle "geleneksel" siyasetlerin dışından gelir. Bu onları, ülkelerindeki mevcut ekonomik, toplumsal ve ideolojik krizlerin failliği noktasının dışında konumlandırır,yolsuzluk iddialarından ayırıştırır. Radikal dönem olarak da bilinen sol popülizm ise 2000'li yılların başında iktidara gelen Venezuela'da Hugo Chavez, Brezilya'da Lula da Silva, Bolivya'da Evo Morales, Ekvador'da Rafael Correa iktidarlarını tanımlar. Bu iktidarların temel özellikleri, sol parti ve hareketlerin temsilcileri olmaları, kalkınmacı bir ekonomik program önermeleri ya da yoksulluğu azaltma iddiasına sahip olmalarıdır. Görüldüğü üzere Brezilya tarihinde popülizmin önemli bir yeri vardır. Üç dönemleştirmede de Brezilya'dan bir lider listeye girmiştir. Brezilya tarihinde popülizmin tuttuğu yerin sebebi, Brezilya'nın köleci bir toplum olup, imparatorluk geleneğine sahip olmasıdır. Brezilya, köleliği en son kaldıran Latin Amerika ülkesidir (Oliviera ve Veronese, 2019).

Brezilya'da halk ile oligarşi arasındaki ayırım, modern döneme dek devam etmiştir. Bu ayırım günümüzde de hissedilmektedir. Popülizmdeki antagonistik yarılma, Brezilya'da bu şekilde özgün bir tarihsellik kazanır.

Tropik Trump olarak da adlandırılan Bolsonaro üzerinden yürütülen tartışmalarda öne çıkan noktalardan biri onun son dönem sağ popülist dalgada daha radikal bir konumda yer aldığı şeklindedir (Skeptor ve Fasolin, 2018). Trump benzetmesinden de görüldüğü üzere son dönem sağ popülist dalga liderleri birbirleriyle benzeştirilmektedir. Dolayısıyla Bolsonaro örneği üzerinden yapılacak bir tespit diğer liderler için de tartışılabilir hale gelecektir.

Öncelikle Bolsonaro'nun kariyerine bakıldığında eski bir ordu mensubu olduğu görülecektir. 17 yıllık ordu kariyerinden sonra Bolsonaro siyasete atılmıştır. 27 yıllık vekillik kariyerinde toplamda 5 siyasi parti değiştirmiştir. Bolsonaro, aile, din, gelenek gibi muhafazakâr değerlere hep önem vermiştir. Bolsonaro'nun vekillik kariyerinde, Brezilya Devlet Başkanı Fernando Henrique Cardoso için ölüm talebi, kadın ve LGBT düşmanı söylemleri ve Brezilya tarihinde önemli bir dönemeç olan askeri diktatörlük dönemine övgüsü tartışma konusu olmuştur.

Bolsonaro iktidarının niteliğini anlamak Latin Amerika'nın en büyük ülkesinin gidişatını yorumlamak açısından önemlidir. Diğer nokta, Bolsonaro'yu son dönem sağ iktidarlar dalgasının neresinde konumlandığını görmek ve Bolsonaro'dan hareketle genel bir takım yargılara ulaşmaktır. Bolsonaro diğer sağ popülistlerle ne gibi ortak özelliklere sahiptir? Bolsonaro'nun programı neofaşist midir? Son olarak Bolsonaro'nun Brezilya ve Latin Amerika için ne anlam ifade ettiğine de dikkat çekilmesi gerekir. Bolsonaro örneğinden hareketle, son dönem yükselişte olan sağ popülizm ve faşizm tartışmasına bir katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Popülizm kavramına ve bu kavrama yaklaşımların çeşitliliği, net birtanıma ulaşılmasını zorlaştırmıştır. Popülizm genellikle bir ideoloji türü olarak düşünülmüştür; bu ideoloji türü “büyük” ideolojilerden farklıdır. Popülizm bir ideoloji olarak düşünüldüğünde dahi onun diğer ideolojilerden “farklı” olduğu düşünülmüştür. Fakat bu teze temel itirazım, popülizmin bir siyasi ideoloji olmadığı yönündedir; çizgiyi buradan çekmek, popülizm kavramını tanımlama noktasında yaşanan zorlukları oldukça azaltacaktır.

Bolsonaro'nun hala iktidarda oluşu, onun iktidarını kavramak açısından bir sınırlandırma yapmayı gerektirmiştir. Dolayısıyla Bolsonaro'nun geçmişi, seçim dönemi ve iktidarının ilk bir senesindeki icraatları ele alınmıştır. Bu sınırlandırma yalnızca koronavirüs pandemisine yaklaşımını değerlendirebilmek açısından esnetilmiştir. Bolsonaro iktidarına dair yürütülen tartışmada, Bolsonaro'yu Latin Amerika ve Brezilya'da anlamlandırmak açısından Latin Amerika ve Brezilya'nın yakın tarihlerine göz atılmıştır. Bolsonaro'yu iktidara getiren koşullar kadar, ondan önceki iktidara güç kaybettiren nedenleri incelemek son dönem sağ popülist dalga ile ilişki/benzerlik kurmak açısından önem arz etmiştir.

Bolsanoru'yu popülizm ve faşizm tartışması içerisinde konumlandırmaya çalışırken onun politikasının ve pozisyonunun somut yansımaları(demeçleri, politikaları, sembolleri, siyasi kariyeri) incelenecek, bunlar Latin Amerika ve Brezilya tarihinin bağlamı içerisinde değerlendirilecek; ayrıca gerektiğinde diğer sağ popülist addedilen lider ve partilerle karşılaştırılacaktır. Söz konusu kavramlar ve kişilikler belirli tarihsel koşulların ürünü olarak belirli tarihsel koşullar sonucunda anlaşılacaktır.

Bu çalışma beş temel iddiaya sahiptir:

-Sağ popülizm, bir ideoloji değil stratejidir.

-Sağ popülizm ve faşizm birbirinin devamcısı değildir. Sağ popülizm, faşizm tarafından da bir yöntem olarak kullanılabilir.

-Bolsonaro, literatürde tartışılanın aksine bir faşist değildir; sağ popülist yöntemleri kullanan bir siyasetçidir.

-Bolsonaro'nun otoriterleşme eğilimleri faşizme kapı aralayabilir.

-Bolsonaro Latin Amerika popülizm dönemleştirmesinde yeni bir dönemin sözcüsüdür.

Son dönemde oldukça yoğunlaşan, "Faşizm mi? Sağ popülizm mi?" sorusunun doğru olup olmadığı, bu sorunun hangi soruyla ikame edilmesi gerektiği konusu tartışmanın temel seyrini belirleyecektir. Faşizm ve sağ popülizm aynı türde iki fenomen midir? J.B. Foster'ın (2017) tartıştığı şekilde, sağ popülizm kavramları neofaşist hareketleri yumuşatmak ve hatta onları meşrulaştırmak için mi kullanılmaktadır? Bu sorulara verilecek yanıtlar, Bolsonaro özelinde son dönem sağ popülist olarak nitelenen hareketlerin tanımlanmasında önemli bir yanıt olacaktır.

Çalışma, 2 bölüme ayrılmıştır. Buna göre ilk bölümde kavramsal çerçeve çizilirken, ikinci bölümde Bolsonaro örneği incelenmektedir. 1 ve 2. bölümlerde popülizm ve sağ popülizmin tarihi, tanımları, bunlara yaklaşımlar, nitelikleri ve örnekleri incelenmiştir. 3. Bölümde faşizm ve neofaşizmin tarihi, tanımları, bu iki kavrama yaklaşımlar, nitelikler ve örnekler, sağ popülizm ve faşizm kavramları karşılaştırılarak incelenmiştir. 4. bölümde Latin Amerika'yı farklı kılan tarihsel denklem ve Latin Amerika'daki popülizmlerin tarihi incelenmektedir. 5. bölümde Bolsonaro'yu iktidara getiren koşulları anlamak için Brezilya yakın tarihini incelenmiştir. 6 ve 7. bölümlerde ise Bolsonaro'nun geçmişi, seçim kampanyası süreci, iktidarının ilk yılı ele alınmış;

Bolsonaro iktidarı üzerinden yürütülen tartişmalar incelenmiş ve son olarak sonuç bölümünde Bolsonaro'nun niteliğine ilişkin literatür taranmiş ve buna ilişkin bir tartişma yrtlmştir.

1. POPÜLİZMİN ORTAYA ÇIKTIĞI TARİHSEL ANLAR

Popülizm kavramı 1960'lı yıllarda yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Fakat bu yıllarda yoğunlaşan incelemeler popülizm olgusunun aslında daha gerilere dayandığını göstermektedir. Dolayısıyla popülizm kavramına değinilmeden önce, popülizm olgusunun ortaya çıktığı örneklere değinme gereği duyulmuştur.

Murat Belge, "Rusya'da Narodnik hareketi 1860'larda başladığı için aslında daha eskidir, ama bu siyaset tarzının adı onlardan değil, Amerika'daki partiden gelir" (2018: 7) diyerek popülizmin tarihini Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) People's Party (Halk Partisi) ve Rusya'daki Narodnik (Halkçı) harekete dayandırır.

Benjamin Arditi aynı şekilde popülizmin "(o)n dokuzuncu yüzyıl Rusya'sındaki *narodnichestvo* (halkçılık) akımından, 1930'larda William Jennings Bryan önderliğinde Amerika'da başlayan küçük çiftçi hareketlerinde ve 1940'lı ve 50'li yıllarda ortaya çıkan fenomenler"e dayandığını belirtir ve 1940'lı ve 50'li yıllarda Arjantin'de Domingo Peron, Brezilya'da Getulio Vargas yönetimlerini popülist iktidar örnekleri olarak görür (2017: 76-78).

ABD ve Rusya'da ortaya çıkan ve popülist olarak atfedilen özneler köylü ve çiftçilerin taleplerine yaslanmıştır. Thomas Burton Bottomore ABD'de ortaya çıkan popülist deneyimin, "Amerikan kırında çoğunluğu oluşturan esas olarak bağımsız çiftçilerin taleplerini dile getiren, bankaların ve mali kurumların, büyük toprak spekülatörlerinin ve demiryolu şirketlerinin ekonomik güçlerinin yoğunlaşmalarından duydukları kuşkuşuların dışavurumu olan, güney ve batının kırsal bölgelerinde XIX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmış Kuzey Amerika'nın radikal hareketlerini" ifade ettiğini belirtir. Bottomore, Rusya'da ortaya çıkan Narodnik hareket için ise "Kapitalist olmayan bir gelişme teorisi olduğu ve Rusya'nın kapitalist evreyi atlayarak köylü komünlerine ve

küçük meta üretimine dayanarak sosyalist, eşitlikçi ve demokratik bir toplumu kurabileceği, kurmak zorunda olduğu; Rus popülizminin ana düşünceleridir ... Rus popülizmi geniş ölçekli üretim örgütlenmesine karşıdır” der (2002). Paolo Gerbaudo, Amerika ve Rusya’da ortaya çıkan bu iki hareketin taleplerinin “demokratik” olduğunu ve amaçlarının ise bir “halk iktidarı” oluşturmak olduğunu ifade eder (2017: 82).

Stewart(1969), popülist hareketlerin kır ve kent arasındaki gerilimlerin bir sonucu ve sanayileşmeye bir tepki olarak ortaya çıktığını belirtir. Kenneth Minogue da popülist hareketlerin Rusya ve ABD’de ortaya çıkmasına ilişkin olarak popülizmin endüstriyel ve endüstriyellemeye başlayan ülkelerde ortaya çıktığını ifade eder (Steward, 1969).

Paul Taggart (2004), ABD’deki *People’s Party*’nin aşağıdan yukarıya doğru örgütlenen bir parti olduğunu söyleyerek “ilerici bir popülizmin, yani radikal değişim yolunda ilerleyen ama devrimi hedeflemeyen bir popülizmin olanaklılığına işaret” eder. Taggart, popülizmin ortaya çıktığı ilk andan itibaren mevcut sistemi değiştirmek niyetinde olmadığını, bu açıdan devrimci olarak sınıflandırılmayacağını belirtir. Taggart’a göre ortaya çıkan ilk popülist talepler reformcu niteliklere sahiptir: Taggart, ilk popülizmlerin bu taleplerinin onları “ilerici” olarak sınıflandırmaya yeteceğini söyler. Taggart, ABD’deki popülizm örneğinden yola çıkarak bu ilerici popülist deneyin, Soğuk Savaş’la birlikte “gerici” bir hale gelmeye başladığını ifade eder. ABD’deki hareketin gericileşmesi tezini ise “McCharty’nin bizzat Kongre içerisinde sürdürdüğü anti-komünist sindirme kampanyası ve George Wallace’ın Güney’deki ırk temelli siyasetiyle, popülizmin nihayet Richard Nixon ve Ronald Reagan’ın politikalarında sağcılar tarafından ele geçirilmesi için sahne hazırlanmış olur” ifadeleriyle temellendirir (2004: 35). Taggart’a göre “Demokratların ve Cumhuriyetçilerin hakimiyetine karşı üçüncü bir taraftan gelen en güçlü meydan okuyuş olan Halk Partisi, kitle popülizmi siyasetinin

pratikteki halidir. Parti son derece Amerikan temalar üzerinde yükselmiş ancak özü itibariyle popülist kalmıştır” (2004: 56). ABD’deki aksine Rusya’daki narodnik hareketin açıkça devrimci olduğunu söyleyen Taggart’a göre narodnikler “Rusya’da derin bir toplumsal ve siyasal değişim” istemişlerdir (2004: 73). Sonuç olarak, Rusya ve ABD’deki iki popülist hareket de endüstriyelleşmeye karşı ortaya çıkmıştır (Von Boyme, 2019).

Bu iki harekete ek olarak Fransa’daki Boulangism de popülizm tarihindeki üçüncü hareket olarak değerlendirilmektedir. 1880’li yıllarda General Georges Boulanger’in kilit figürü olduğu hareket, milliyetçi öğeler taşımakta ve parlamenter rejime muhalefet ederek “radikal plebisiter” bir cumhuriyet talep etmektedir. Büyük bir kitleliliğe erişen bu hareket, tıpkı ABD’deki People’s Party ve Rusya’daki Narodnik hareket gibi tarımsal kökenlidir.

Bu üç hareketin popülist olarak adlandırılmasında öne çıkan ortak gerekçeler ise halkla doğrudan bir temas kurmaları ve kurulu düzene (*establishment*) karşıtlık olarak ele alınmaktadır. *Anti-establishment* adı verilen bu durum, daha sonra popülist olarak atfedilen birçok hareketin de ortak özelliği olacaktır (Kaltwasser, 2017). Bu noktaya kadar görülen odur ki popülizmXX. yüzyıl başında sanayileşmeye karşı olarak kırsal alanlarda ortaya çıkan siyasi özneler tarafından kullanılmıştır.

Popülizm bir sonraki tarihsel uğrakta ise Latin Amerika’daki Arjantin ve Brezilya örneklerinde görülmüştür. Benjamin Arditi bu iki örneğe ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Arjantin’de Domingo Peron, Brezilya’da Getulio Vargas yönetiminde ortaya çıkan Latin Amerika popülizmi genellikle, klasik kentsel ve endüstriyel popülizmin genel matrisi türünden bir şey olarak görülen ayırıcı özelliklere

sahiptir. Latin Amerika popülizmi güçlü bir milliyetçilikle; hem siyasi bir lütuf hem de ekonomik faaliyetin ana devindiricisi olarak devlet algılayışıyla devlet destekleri ve fiyat denetimine, ithalat ikamesi ve yerel endüstrinin korunmasına dayalı ekonomik programlarla; devlet kaynaklarının taraftarları mükâfatlandırarak, muhalifleri de cezalandıracak şekilde hovardaca bölüştürülmesiyle, kamu harcamalarının mali veya parasal sorumluluk kriterini hiçe sayan himaye ağlarının kurulmasında kullanılmasıyla öne çıkar. Daha siyasi açıdan değerlendirildiğinde ise, buradaki popülizmin tipik özellikleri şöyle sıralanabilir: descamisados (gömleksizler) veya cabecitas negras'tan (kara kafalar) oluşan kentli altsınıfa yurttaşlık haklarının tanınması ve bunların oligarşiye karşı seferber edilmesi; siyasi kitle partilerinin ortaya çıkışı; örgütlü emek üzerindeki hükümet denetiminin gölge düşürdüğü sendika militanlığının gelişmesi ve bunun partilere veya liderlere destek amaçlı kitlesel gösterilerde bir tür yedek ordu olarak kullanılması; liderin önemini abartarak onu yarı Mesihane bir figüre dönüştüren kişi tapınması; çıkarlarına uygun düştüğünde resmi temsil mekanizmalarının üzerinden atlayan siyasi simsarlar olarak liderlerin oynadığı rol" (Arditi, 2010; s. 76-78).

Mert Şencan(2019) ise Latin Amerika popülizminin Soğuk Savaş yıllarında yükselişe geçtiğini belirtir. Evren Balta ve Soli Özel (2018), Soğuk Savaş sonrası artan popülist hareketlenişinin nedenine dair gelir eşitsizliğinin büyümesini gösterir:

"Beşte birlik üst kısım ile geriye kalanlar arasındaki giderek büyüyor gelir farkı uçurumu... ve buna eşlik eden "arkada bırakılanların" perişen vaziyetine dair ... umursamazlık, popülist öfkenin somut temelini oluşturmaktadır" (2018: 103).

Bottomore Arjantin’de Juan Domingo Peron, Brezilya’da ise Getulio Vargas ile görünür hale gelen Latin Amerika popülizminin “sanayileşmenin ilerlemesini kolaylaştırmak için tarımsal oligarşilere karşı ezilen sınıflarla, ezilen sınıflara bağımsız bir ağırlık ve etki tanımayan koşullarda, sahte bir ittifak kurmak için zayıf yerli burjuvazi tarafından siyasal bir strateji” olduğunu ileri sürer. Popülizmin bu türünün Latin Amerika’da bir “devlet ideolojisi” olduğunu dile getirir. Bottomore popülizmin bu türünün özelliklerini, “lider kültü, patronaj sistemi, ahlakçı, duygusal, anti entelektüel, programı bakımından özelleşmemiş, güçsüz kitlelere karşı güçlü bir çıkar grubu, retorikte sınıf çatışmasının yer almaması” şeklinde sıralar (2002). Buradan, popülizmin Latin Amerika’da bir geleneğe sahip olduğu sonucu çıkarılabilir. Fakat daha da önemlisi Latin Amerika’da popülist olarak addedilen siyasi özneler, ABD ve Rusya’daki örneklerden farklı olarak kırsal alanlarda sanayileşmeye bir tepki olarak belirmemiştir; aksine Latin Amerika’daki özneler şehirdir ve sanayileşmeyi gerçekleştirme programına sahiptir.

Finchelstein yukarıdaki Arjantin örneğinden hareketle popülizm tarihine bir giridi yaparak “modern popülizm” kavramsallaştırmasını öne sürmüştür. Finchelstein’a göre Peron, modern popülistlerin ilk örneğidir. Finchelstein Arjantin’deki Peron iktidarı için “Korporatizm 1920’lerden itibaren gittikçe artan şekilde anti liberal ve anti komünist diktatöryel yönetim biçimlerinin diğer adı haline gelmiştir” der (s. 125) ve “Proletaryanın makus talihini yenme konusunda sosyalizmle ortaklaşıyor” (s. 127) ifadelerine yer verir (2019a). Benjamin Moffitt de modern popülizm ayrımını desteklemektedir. Moffitt, modern popülistlerin, Rusya’daki Narodnik hareket gibi “halka gitmediklerini”, bunun yerine halka mesajlarını medya araçları ve performanslarıyla ilettiklerini söyler (2016).

Bu noktada, Avrupa'daki ilk modern popülist örnekler ve bu popülist örneklerin özelliklerine bakmak da yararlı olabilir. Kaltwasser ve diğerlerine göre, Avrupa'daki ilk modern popülist örnek Fransa'da ortaya çıkan Poujadism'dir. Vergi karşıtlığı ile ortaya çıkan bu hareket daha sonra bir siyasi örgütlenme halini almıştır. *Union de Défense des Commerçants et Artisans* (UDCA-Zanaatkarlar ve Tüccarlar Savunması Birliği) adını alan bu organizasyon ismini lideri Pierre Poujade'dan almaktadır. 1958 yılında bu hareketin üyelerinden biri olarak seçilen milletvekillerinden birisi, güncel popülizm tartışmalarında adı sıkça duyulan Marine Le Pen'in babası Jean-Marie Le Pen'dir. Poujadism örneğinden yola çıkan Kaltwasser ve diğerleri (2017: 21), Avrupa'daki ilk modern popülist hareketlerin I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıktığını, bu hareketlerin elitlere karşı bir "kızgınlık" içerdiğini ve "halk demokrasisi" talep ettiklerini belirtmektedir.

Toygar Sinan Baykan, 1940'larda Avrupa'da ortaya çıkan bu ilk popülist dalganın 1980'lere kadar devam ettiğini ifade etmektedir. Baykan (2019: 13-14) bu ilk dalganın özellikleri hakkında "ithal ikameci sanayileşme" ve "patronaj gibi yeniden dağıtım teknikler" ve "modernleşmenin problemleri"nin öne çıktığını söylemektedir. Bu ilk dalga popülizmin özelliklerinden birisi olarak "işçi sınıfının ya da alt sınıfların içerilmesine dayanması" gösterilir.

1980 sonrası dünya siyasetinde neoliberalizmin hegemonyası görülmektedir. Mustafa Durmuş, neoliberalizmin yol açtığı halk arasındaki ekonomik bozulmaların popülist siyasete olan desteği güçlendirdiğini, bu desteğin özellikle 2008 krizi sonrasında daha da arttığını belirtmektedir:

"Bu gelişmeler özellikle de 2008 krizi sonrasında durumu daha da kötüleşen, kemer sıkamak zorunda kalan, işlerini ve gelirlerini, evlerini kaybeden, bu

nedence de ana akım burjuva iktisat ideolojileri, politikaları ve merkez siyasal partilerinden umudu kesen geniş yığınların giderek popülist politikacıların ardında takılmasıyla sonuçlandı” (2019: 49).

Gerbaudo ise neoliberalizme karşı bir tepki olarak gelişen ve 2000’li yıllara damgasını vuran Venezuela’da Hugo Chavez’in ve Bolivya’da Evo Morales iktidarlarını ele alır. Gerbaudo bu iktidarların ortak özellikleri olarak ise şunu söylemektedir:

“Bu liderler yoksullar, işçiler ve orta sınıf kesimlerini birleştiren güçlü popüler kampanyaların ardından iktidarı alarak ulusal seçkinlere ve ABD’nin emperyalist müdahalelerine karşı kendilerini -tipik popülist bir tarzda- halkın savunucuları olarak sundular” (2018: 83).

Bu aşamada dikkati çeken bir nokta popülist olarak addedilen hareketlerin ortaya çıktıkları andan itibaren ortak noktalarının, diğer halk katmanlarından da destek alsalar da orta sınıfa hitap ettikleridir. Kaltwasser’e göre popülizm bugün pejoratif bir niteliği barındıran kullanımlarına zıt olarak ortaya çıktığı örneklerde böyle bir niteliğe sahip değildir (Kaltwasser vd., 2017).

Popülizmin sosyal bilimler literatüründe ilk ele alınışı popülizmin dünya çapında güçlenmeye başladığı II. Dünya Savaşı sonrası döneme denk düşmektedir. Taguieff (1995), Ghita Ionescu ve Ernest Gellner’in 1967 yılında *London School of Economics*’te gerçekleşen popülizm konferansının ardından 1969 yılında oluşturdukları antolojinin popülizmin siyaset bilimi, antropoloji ve sosyoloji tarafından ilk kez ciddi şekilde ele alındığı eser olduğunu belirtmektedir. Bu yapının ardından ise, Ernesto Laclau tarafından yazılan “Marksist Teoride İdeoloji ve Politika: Kapitalizm-Faşizm-Popülizm” (1977) popülizm literatüründe öne çıkar.

Popülizm küresel siyasi dalgalanmalarla benzer tepkisellikler barındırabilmektedir. Bu tepkisellik, yer yer sistem değişikliği gibi devrimci talepler içerse de yer yer eşitlik gibi reform yanlısı gerekçelerle ortaya çıkabilmektedir. Soğuk Savaş sonrası popülizmin, yine neoliberalizmle birlikte tartışıldığı söylenebilmektedir. Buna göre, neoliberalizme bir tepki olarak doğan ya da kimi örneklerde de neoliberal projeyi meşrulaştıran ve tamamlayan hareketler popülist olarak addedilmiştir. Bu görüşün temsilcilerinden birisi Simon Tormey'dir. Tormey, 1980'den itibaren elitlerin serbest pazara adaptasyonunun teknokratik yönetimlere yol açtığını (örneğin Şili'deki Pinochet iktidarı), neoliberal ajandanın "dikte edildiğini", Thatcher'ın "*There is no alternative*" (Başka bir alternatif yok) söyleminin bu dönemin mottosu olduğunu ifade etmektedir (2019: 71). Neoliberalizm otoriterliğe yol açarken halk tarafından onay almaya gerek duyar. Bunu da yeniden organize ettiği kardan minimum payını yoksullara dağıtımı ile sağlar. Dolayısıyla serbest seçimlerin varlığı söz konusudur. Popülizm ve neoliberalizm ilişkisi bu noktada anlam kazanır. Popülizm literatürde ele alındıktan sonra neoliberalizm ile ilişkisi kapsamında değerlendirilmelidir. Çünkü popülizm bu yıllarda anaakım hale gelmeye başlamış ve bu da akademik çevrelerce incelenmesini arttırmıştır.

1.1. POPÜLİZM KAVRAMINA YAKLAŞIMLAR

Popülizm kavramının tarihine bu kısa bakıştan sonra kavram açısından diğer önemli probleme geçilebilir: Onun tanımını yapmak. Popülizm literatüründe tanımı yapmadan önce tanım yapmanın zorluğundan bahsedilmesi yaygın bir durumdur. Öyle ki popülizm hakkında uzlaşılan nadir konulardan birinin onu tanımlamadaki zorluk olduğu söylenir.

Laclau bunu “Popülizm yazınının en ısrarcı unsuru kavrama açık seçik belirgin bir anlam verme konusundaki isteksizliği ya da güçlülüğüdür” diyerek belirtir (2005).

Tanımlamanın zorluğuna ilişkin başka söylemler de bulunmaktadır: “(1969’da toplanan popülizm konferansı kastediliyor) Konferansın ortak amacı bir popülizm tanımı yapmaktır” (Ionescu ve Gellner, 1969: s.2); Laclau da “Popülist Akıl Üzerine”de popülizm kavramı yapmanın “imkânsızlığından” bahseder (Laclau, 1977: 22); “Popülizmi bir genelleme itibariyle -örneğin bir parti ittifakı ya da ideoloji olarak- tanımlamak zordur” (Sesic ve Nickony; 2018: 10); “Gerçekte farklı toplumsal ve siyasal hareketleri, devlet politikalarını ve ideolojileri belirtmek için kullanılmış, duruma göre değişiklik gösteren bir kavramdır. Genel bir popülizm kavramını belirleme girişimleri pek çok bakımdan doyurucu olmamaktadır” (Bottomore, 2002); “Literatürde ortaya çıkan farklı popülizmler vardır” (Canovan, 1981: 299); “Popülizm bir ideolojinin çoğu özelliğine sahiptir, ancak hepsine değil. ... Özü itibariyle kavranması güçtür ve tuhaf bir kavramsal kayganlığa sahiptir” (Taggart, 2018: 85), “...popülizm hakkında tartışma sadece ne

olduğu değil, aynı zamanda onun ... var olup olmadığıyla ilgilidir” (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 12) Tanımı yapmanın zorluğunun yanı sıra popülizm kavramının nasıl niteleneceği de ayrı bir tartışma konusudur: Bir ideoloji midir, bir siyasi tarz mı; bir söylem midir, yoksa strateji mi? Rancière, tanımı yapmanın bu zorluğunun, ona pejoratif bir anlam yüklenmesine yol açtığını belirtmiştir:

“Erkenden, ‘popülizm’ biraz aptalca duygusal bir bağlılığı, bir iyi niyet tarihini, halka gidip, gerçekte kim olduğunu bilmeden, onu ayrılığa düşüren koşulları hesaba katmadan ona hitap etmenin bir tarzını belirtmiştir. Eskiden Fransız solunda baskın olan Marksist gelenekte, ‘popülist’, hızla olumsuz bir anlamla yüklendi” (2017: 8).

Popülizm kavramındaki bu muğlaklığın sebebi olarak halk kavramındaki muğlaklık gösterilir: Halkı, sınıf ya da milletten ayıran nedir? (Fassin, 2018: 23). Bu muğlaklık popülizmin, “sosyalizm, komünizm, çevrecilik, feminizm, sosyal demokrasi ya da faşizmden farklı olarak, hala uluslararası kabul görmüş ve homojen olarak tanımlanmış normlar ve değerler setine sahip olmadığı için tamamen olgunlaşmış bir ideoloji olmaktan uzak” kalmasına yol açmaktadır (Kaya, 2018). Ancak bu muğlaklık durumu Laclau’ya göre popülizmin genel bir karakteristiğidir çünkü “kavrama ne kadar çok belirlenim yüklenirse kavram somut çözümlenmeleri hegemonize etmekten o kadar uzaklaşmaktadır” (Laclau, 2018: 21).

Arditi ise Rancière tarafından yapılan popülizme pejoratif bir anlam atfeden yorumundan farklılaşarak “liderlerinin Mesihyanik tabanı veya sendikaların hükümete tabi olmaları gibi daha kaygı verici özelliklere odaklananlar popülizmi bütünüyle olumsuz bir fenomen olarak görmektedir” şeklinde bir yorumda bulunmaktadır (2010: 76-78).

Popülizmin tanımlanması konusunda yaşanan zorluk aşikâr olsa da asgari bir popülizm tanımına varmak hem kavramı anlamak hem de sağ popülizm kavramını tanımlama noktasında kolaylaştırıcı bir işleve sahip olacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada öncelikli olarak farklı tanımların incelenmesi, popülizm kavramına yüklenen farklı niteliklerin sınıflandırılması yapıldıktan sonra, asgari bir ortaklık sağlanan popülizm tanımına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Popülizm fenomeni ideoloji, söylem, strateji, politik bir tarz ve içsel bir mantık olarak görülebilmektedir. Bu farklı nitelendirmeler arasından asgari ortaklık sağlanan bir tanıma ulaşmak amacıyla, popülizmin literatürde tartışılan özellikleri incelenmelidir.

Bu yaklaşımlar bir süredir düşünsel, sosyo-kültürel ve politik-stratejik yaklaşımlar olarak sınıflandırılmaya başlanmıştır. Sözü edilen yaklaşımlar dikkatli bir şekilde incelendiğinde ölçütün yani farklılaşmanın başladığı noktanın popülizmi bir ideoloji olarak tanımak ve ideoloji olarak tanınamamak şeklinde koyulabileceği görülmektedir.

Cas Mudde'nin adlandırdığı düşünsel yaklaşıma göre popülizm, "saf-temiz halk ve yozlaşmış elit-seçkinler arasında antagonistik ve homojen bir bölünme yaratan, siyasetin genel iradenin bir yansıması olması gerektiğini düşünen bir ideoloji" şeklindedir (2004: 543). Bu tanımdan da anlaşılabilceği üzere düşünsel yaklaşım adı verilen yaklaşım, popülizmi bir ideoloji olarak ele almaktadır. Ancak burada bahsedilen ideoloji, milliyetçilik, sosyalizm ya da faşizm gibi bir ideolojiden ziyade, onlara eklenilebilen "ince" bir ideolojidir. Çünkü popülizm diğer "büyük" ya da "tam" ideolojiler gibi büyük siyasetin büyük sorunlarına çözümler aramaz (Mudde, 2017). Bu başlık altında, popülizmi Mudde tarafından tanımlandığı biçimde "ince" bir ideoloji olarak tanımlayan yaklaşımlar incelenecektir.

Söz edilen büyük ideolojiler ise “taşıyıcı” olarak adlandırılabilir (Mudde, 2019: 121). Bazen de popülizmin iki zıt ideolojiyi bir araya getirdiği görülebilir. Mudde’ye göre popülizm programatik olmaktan ziyade ahlaksaldır. Paul Taggart’ın “*heartland*” (anavatan) tanımını faydalı bulan Mudde *heartland*’ın tanımını “içerisinde popülist hayalin, erdemli ve birleşik halkın yaşadığı” hayali bir yer olarak özetler. Popülizmin halkının da hayali bir cemaat olduğu söylenir. “Ezilen halk” adına konuşan popülistler tüm partilerin birbirlerine benzemeye başladığını dile getirmektedir (Mudde, 2004). Ancak bir görüşe göre popülistlerin “halkın hatırı sayılır miktarda çoğunluğundan destek alması” gerektiği de öne sürülmektedir (Acemoglu vd., 2017; aktaran Kaltwasser vd., 2017).

Mudde ve Kaltwasser’e göre popülistler “halkın iradesini hiçbir şeyin kısıtlamaması gerektiğini” düşünür ve “çoğulculuk, azınlık hakları ve onları koruması gereken kurumları bu nedenle reddeder”; çoğunluk yönetimi ve azınlık hakları arasında bir denge tutturmaya çalışan liberal demokrasiye içkin gerilimlerden faydalanır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 102). Dolayısıyla popülizmin en az iki düşmanı olarak çoğulculuk ve elitizm sayılabilir (Snow ve Bernatzky, 2018). Çünkü elitizm de popülizme zıt olarak halkın tehlikeli olduğunu düşünür. Yani elitizm halkın anti tezidir (Mudde, 2017). Çoğulculuk da elitizm ve popülizmin aksine, toplumu iki antagonistik kamp yerine daha fazla kampa bölmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2017). Popülizm, “bütün seçilmemiş kurumlara karşı güvenmemeye eğilimli olduğundan popülizm demokratik aşırılıkçılığa daha doğrusu liberal olmayan demokrasiye dönüşebilir” (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 103). Popülistler, muhalefette ya da iktidardayken, daha fazla şeffaflık ve demokrasi talep etmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 114). Popülistler kurumlara (*establishment*), “halkın meşru iktidarını sınırlandırdığı” gerekçesiyle karşı çıkar (Mudde

ve Kaltwasser, 2019: 117). Ancak Mudde (2004) popülistlerin tüm partilere değil “yozlaşmış” partilere karşı çıktığını ifade eder. Popülist talepler, “toplumun varlığına yönelik” bir tehdit hissedildiği anda belirmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 122). Aynı zamanda popülizm mevcut siyasal sistem ve kurumların halkın taleplerini umursamaması sonucunda da ortaya çıkabilmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 101). Oysa ki popülistler halkın “gerçek” problemlerine yanıt aramaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2011). Popülistler, “kriz algısını yaratarak, mesajlarına aciliyet” atfetmektedirler (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 129). Popülizmin yükselişe geçtiği dönemlerde ise yolsuzluk skandalları ya da sistematik yolsuzluk yükseliştir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 134).

Popülist dönemler çoğu zaman popülist parti ya da liderin yükselişi ya da düşüşüyle bağlantılıdır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 127). Popülizm çoğu zaman halkın gerçek sorunlarına basit yanıtlar üretir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 143). Böylece, popülizmin üç temel nosyonu olarak, halk, elit ve genel irade sayılabilir. Halkı inşa edilmesi gereken bir kavram olarak tanımlayan Mudde ve Kaltwasser, “egemen, sıradan ve millet olarak” halk şeklinde üç ayrı kavramlaştırmaya gider (2017: 9).

Akçay, bu üç kavramlaştırmanın operasyonel olduğunu belirtir. Bu kavramlaştırmaya göre halk iki homojen ve karşıt kampa bölünür. Popülist liderler halkın genel iradesinin temsilcisidir ve popülizm zayıf-merkezli olduğu için mutlaka daha güçlü bir ideolojiye ev sahipliği yapmalıdır (Akçay, 2019: 47).

Mudde ve Kaltwasser’e göre popülistler, *vox populi*, yani halkın sesi olma iddiasını taşırlar çünkü halk ve halkın talepleri mevcut politikacılar tarafından göz ardı edilmektedir (2017: 12). Fakat *vox populi* sözcülükten ziyade, “halkın duymak istediklerini söylemek” şeklinde de tanımlanabilir; halk bu noktada sessiz çoğunluk

haline gelmektedir (Mudde, 2017). Genel irade (*volante generale*) ise ortak hisler ve özel isteklerle alakalıdır (Mudde, 2017) ve siyasetin halkın genel iradesi sonucu belirlenmesi gerektiği görüşüdür (Baykan, 2019: 15). Özetle, “halkın talepleri karşısında duyarsız olarak kodlanan yerleşik siyasal establishment ve onun elitlerine karşı ... toplumun bekası için tehdit teşkil eden bir gündem üzerinden ‘halkın’ sözcülüğü iddiası işlemektedir” (Saraçoğlu, 2018: 40-41). Mudde ve Kaltwasser’in bakış açısı, popülizmin sosyalizm, faşizm, milliyetçilik gibi “tam” bir ideoloji olmadığı; “ince-merkezli” olduğu şeklindedir ve bu ince-merkezli ideoloji diğer tam ideolojilere eklenilebilmektedir.

Mudde’ye göre birçok ideoloji toplumda antagonistik bir yarıma yaratır: Sosyalizmde bu yarıma sınıflar arasındayken, milliyetçilikte milletler ve etnik temelli bir ayrışma yaşanmaktadır. Popülizmde bu yarıma halk ve elitler arasındadır. Ancak popülizmin yarattığı yarıma etnik ya da ırk temelli değil ahlaki bir bölünmedir. Bu ahlaki bölünme ise “doğruyu yapmak” ile ilgilidir. Popülizm, politik problemleri çözmeyi düşünmeye bu bölünmeyi yarattıktan sonra başlamaktadır (Mudde, 2017). Popülistler, doğrudan demokrasi kurumları olan referandum ve plebisitlere önem vermektedirler (Mudde,2017: 17). Popülist liderler siyaset alanında “acemi” olduklarını iddia ederler. Bu iddianın onları geleneksel siyasetçilerin yozlaşmışlığından ayırttığını düşünürler ve bu iddia kendilerini “dışarıda” (*outsider*) konumlandırmalarına yol açar (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 73-74). Popülistler böylece geleneksel politikacıları “politik kast” olarak nitelendirmektedir. Mudde ve Kaltwasser, popülizmin aslen demokratik olduğunu ancak bazen de anti-demokratik eğilimler taşıyabileceğini ileri sürer. Mudde içinde bulunduğumuz dönemi bir “*populist zeitgeist*” (zamanın ruhu) olarak tanımlar (2004). Mudde’nin “düşünsel” yaklaşımı şu dört özellikte özetlenir: (1) sınırlar yaratır, bir popülizm-olmayan tanımı vardır; (2) mantıksal bir sınıflandırma yapar; (3)

uluslararası ve bölgesel geçişlere izin verir ve (4) analizin çeşitli seviyeleri tarafından kabul edilir (Mudde, 2017: 43-68). Mudde ve Kaltwasser tarafından ortaya konulan bu düşünsel yaklaşım son dönem literatürde yaygınlaşmaya başlamıştır (Tekin ve Yanık, 2019: 6).

Mudde ve Kaltwasser, söz konusu yaklaşımın en bilinen isimleri olsa da, popülizmi bu iki isimden daha erken ideoloji olarak tanımlayan Margaret Canovan'dır. Popülizm çalışmalarında öncü eserlerden biri niteliğindeki "*Populism*" kitabında Canovan, popülizmin bir hareket ya da ideoloji türü olduğundan bahsetmektedir. Canovan'a göre (1981) popülizm ideolojik anlamda bir netliğe sahip değildir ancak elit karşıtlığı ve kurulu düzen karşıtlığı onu farklı kılan özelliklerdir. Entelektüellere karşı güvensizdir, bu anlamda ilerleme ve şehirleşmeye antipati besleyebilmektedir. Popülizm desteğini kendini düzenin dışında hisseden kitleler arasında bulur ancak popülizm sınıf savaşımını körüklememektedir. Küçük işletmeciler tarafından rağbet edilen popülizm kooperatif örgütlenme tarzına yatkındır ve büyük finansörlere düşmandır. Küçük işletmecilerin dertlerini anlayan güçlü bir lider ve doğrudan demokrasiyi çözüm yolu olarak sunmaktadır. Devlet yardımları ve eşitliğe taraftar olduğunu beyan etmektedir. Kırsal ya da şehirli olabilir, dinsel, bilim düşmanı, geçmişe özlem duyan özelliklere sahip olabilmektedir. İzolasyonist politikaları savunabilir ve antimilitarist olabilmektedir. İliman bir ırkçılığa sahip olabilir, sanayi öncesi toplumlara sempati duyabilir ve bu anlamda çiftçiler arasında destek bulabilmektedir. Popülizmin tüm türleri halka başvurmak konusunda ortaklaşmaktadır. Popülizm politikacılara artan güvensizlik ortamlarında yükselişe geçmektedir. Komplo teorileri de bu ortamlarda kendine yer bulmaktadır. Bu teorilere göre dar bir zümre halka karşı gizli hareketlenmeler içerisindedir (Canovan, 1981: 296). Bu komplo teorileri popülizmin yarattığı

antagonistik bölünmeler için sembolik düşman ihtiyacını da karşılamaktadır (Berköl, 2019: 77). Canovan'ın bu erken tanımına bakıldığında popülizmi açıklamada pejoratif bir anlama yatkın olduğu görülecektir. Canovan popülizmin inanç ve şüphecilik siyasetleri arasındaki yarıktan “yerleşik demokrasilerdeki pragmatik aşırılıkları hükümsüz kılmanın bir yolu olarak” doğduğunu iddia etmektedir (Arditi, 2010: 108). Canovan, “popülizmi mevcut kurumlara ve toplumun egemen fikirlerine karşı halka müracaat” olarak görmektedir (Arditi, 2010: 64). Ancak, Canovan'ın devlet yardımları ile ilgili söyledikleri, yıllar sonra Brezilya popülizminin kimi özelliklerinde yankı bulacaktır. Canovan'a göre popülizm, halktan uzak elitler tarafından kullanılan bir savunma mekanizmasıdır. Yani popülizm, halk ve elitler arasındaki meşruiyet çatışmasını gölgelemek için kullanılır ve oligarşilerin halk olmadan yönetme arzusuyla örtüşmektedir (Ranciere'den aktaran Traverso, 2019a: s.22).

Ionescu ve Gellner, popülizmin “anti” özellikleriyle tanımlanmasının daha doğru olacağını belirtmektedirler. Bu anlayışa göre popülizm anti-kapitalist, anti-şehir, anti-yabancı ve anti-semitist özellikleriyle tanınmaktadır (1969: 4). Macrae ise ilkelci özelliğiyle öne çıkan popülizmin kolonyalizm öncesi “iyi zamanlar”a öykündüğünü, tarımsal bir toplum özlemi taşıdığını söylemektedir. Macrae popülizmin “köksüzlüğe” karşı olduğunu ve bir gruba/kültüre aidiyet hissi sonucu ortaya çıktığını dile getirir (1969: 155-156). Popülizm Wiles'a göre 24 özelliğe sahiptir:

- “(1.) Popülizm programatik olmasından ziyade ahlaksaldır. ... Akıl ve mantık, ruhsallıktan sonra gelir. (2.) Liderin kılık kıyafeti ve davranışları önemlidir. ... Belaunde'nin Inka kıyafetleri giymesi... gibi. (3.) Popülizm lider ve kitle arasında mistik bir bağ kurar: Belaunde, Cardenas, Bryan, Maniu, Nyerere gibi. ... (4.) Popülizm, örgütsüz ve disiplinsizdir: partiden ziyade bir harekettir. (5.) Gevşek

bir ideolojisi vardır. ... (6.) Popülizm, anti entelektüeldir; hatta, onun entelektüelleri bile böyle olmaya çalışır. ... (7.) Popülizm, kurulu düzene ve elitlere oldukça karşıdır. Büyük bir grup kendini iktidar bloğunun dışında hissettiğinde ortaya çıkar. Bu hissiyat, ırksal, coğrafik olabilir ama her zaman toplumsaldır. Bu yüzden komplo teorilerine önemli bir yer verir ve şiddete eğilimlidir. (8.) Ancak bu şiddet etkisiz ve kısa sürelidir. Popülist talepler karşılanınca son bulur. ... (9.) Popülizm Marksist anlamda sınıf savaşımından kaçınır. Nadir olarak devrimcidir ve kurulu düzeni dönüştürmeyi amaçlar. ... (10.) Popülizm diğer hareketler gibi yozlaşır. ... (11.) Ekonomik olarak genel tipoloji küçük kooperatiflerdir. (12.) Sınırlı zenginliği olanlardan destek görür. ... (13.) Mali sermayedarlara karşıdır. ... (14.) Büyük kapitalistlere karşı daha iyi niyetlidir. ... (15.) Kentlidir. ... (16.) Popülistler güçlü devletten ziyade, yardımsever devlet isterler. ... (17.) Popülizm, karşı olduğu kurumlar tarafından yaratılan sosyo-ekonomik eşitsizliğe muhalefet eder. ... (18.) ... Dış politikası izolasyonisttir. ... (19.) Geleneksel olan popülizm, dinseldir. Ancak dinsel düzene karşıdır. ... (20.) Popülizm bilimden ve teknokrasiden nefret eder. ... (21.) Nostaljikdir. ... (22.) Irkçılığa eğilimlidir. ... (23.) Birçok popülizm çeşidi vardır: endüstriyel, anti endüstriyel ... (24.) Popülizm kötü bir olgu olarak düşünülmemelidir.” (Wiles, 1969: 167-171).

Ostiguy’ın sosyo-kültürel yaklaşımı, “popülizm lider ve toplumsal taban arasındaki özel bir ilişki formudur; toplumun sosyo-kültürel ve tarihsel olarak pozitif bir anlam kazanmasıdır; aşağının ayağa kalkışı” şeklinde tanım bulmaktadır (Ostiguy, 2017: 99). Aynı zamanda performatif olarak da adlandırılan bu yaklaşım Ostiguy’ın “aşağı-yukarı çizelgesi” adını verdiği çizelge ile iç içedir ve politik aktörlerin halkla kurduğu ilişkilere

odaklanmaktadır. Aşağı-yukarı çizelgesi tavırlar, davranışlar, giyim, konuşma tarzı, kelimeler ve halkın zevklerine oynamak gibi performatif olgularla ilgilenmektedir. Ostiguy, popülizmde halk ve kitleler arasındaki ilişkinin önemli olduğunu ileri sürmektedir. Popülizmde, “aşağı” olarak tarif edilen kitleliliği kazanmak önemlidir, bu açıdan kimlik merkezli bir siyaset yapılır ve antagonistik bölünme bu noktada önem kazanır. Popülist liderler halkın sesi olarak (*vox populi*) gerçek ve doğru adına konuştuklarını iddia etmektedirler. Halk, lidere mücadele ettiği azınlığa karşı “bizden biri” şeklinde düşünerek oy vermektedir. Bu anlamda liderlerin sosyo-kültürel arka planları önem kazanmaktadır. Ostiguy (2017), yaptığı aşağı-yukarı taksonimisine göre, “aşağı liderlik” ve “yukarı liderlik” şeklinde iki tip kurgulamaktadır. Ostiguy’ın yaklaşımı özet olarak, “siyasette kültürel olarak popüler ve yerli olanın ve bir karar verme biçimi olarak personalizmin, uzlaşmaz karşıtlık içeren ve seferber edici biçimde, övünç dolu, gösterişli bir şekilde ortaya koyulması” olarak anlaşılabilir (Baykan, 2019: 16). Zira “toplumun ekonomik, kültürel ve eğitsel bakımdan çoğunlukla en ayrıcalıksız kesimlerini hedefleyen popülist çağrılarının bu kesimlerin dili ve kültürüyle hem performans, hem hikaye içeriği bakımından, bir etkileşim yaratabilmesi” de Ostiguy’ın tarif ettiği biçimde yerli bir retorikle mümkün hale gelmektedir (Baykan, 2019: 38-39).

Sosyokültürel yaklaşıma benzer şekilde Milena Dragicevic Sesic ve Jonathan Nickony (2018: 19), popülizmin “özünde halk adına halka seslenme” olduğunu, kurum karşıtlığının sebebinin de bu sesleniş olduğunu ileri sürmektedir. Popülizm bu “kurumların aracılığını aramaz çünkü bu kurumlar yozlaşmıştır. Dolayısıyla popülistler halkla doğrudan halk buluşmaları aracılığı ile temas kurar ve sosyal medya aracılığı ile seslenir” (2018: 10). Bu araştırmacılar da, lidere değer atfetmeleri konusunda

ortaklaştıkları için Ostiguy'un temsilcisi olduğu sosyo-kültürel yaklaşım altında sıralanabilir.

1.1.1. POPÜLİZMİ STRATEJİ / MANTIK OLARAK GÖRENLER

Weyland'ın politik-stratejik yaklaşımı popülizmi “personalistik bir liderin iktidarı doğrudan, aracısız, çoğunluğu örgütsüz kitlelerden aldığı kurumsallaşmamış destekle yönetmesi/yönetme isteği” şeklinde tanımlamaktadır.

Bu yaklaşım, liderler tarafından yalnızca ne söylendiğine değil, ne yapıldığıyla da ilgilenmektedir. Weyland tarafından temsil edilen bu yaklaşıma göre, liderler kitleleriyle doğrudan ilişkiler kurmaktadır. Lidere yüklenen misyon, halkın ona olan bağlılığını güçlendirmek üzerinedir. Bu anlamda personalistik bir liderlik önem kazanmaktadır. Politik-stratejik yaklaşımda elitlere karşı verilen mücadele, halkın genel iradesi kişilerin tek tek olan isteklerine baskın çıkmaktadır.

Weyland, Mudde ve Kaltwasser'e zıt olarak popülizmi değil “ince” onu bir ideoloji olarak bile tanımlamanın faydalı olmadığını dile getirmektedir. Ancak popülizmdeki bu ideolojik eksiklik, hareket (mobilizasyon) ile tamamlanmaktadır. Weyland'ın popülizm yaklaşımına göre, popülizmde güçlü bir halk egemenliği vurgusu hissedilirken, iktidar perspektifi güçlü bir öge olarak öne çıkmaktadır. Bu anlamda, popülistlerin oy sayıları

ile güçleri arasında doğrudan bir orantı kurulmaktadır çünkü popülistlerin kitle desteği onların yegane dayanak noktası olarak görülmektedir.

Popülizm elitist mekanizma ve kurumları küçük bir azınlığın yararına ve halkın zararına olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir. Kitlelerin karizmatik önderlikle kurdukları bir yakınlık vardır ve genelde popülistler zayıf örgütlere sahiptir (Weyland, 2017). Özetle Weyland'ın personalist görüşü, "bir liderliğin iktidara gelmek veya iktidar uygulamak için büyük sayıda ve çoğunlukla örgütlenmemiş takipçilerinin doğrudan, aracsız, kurumsallaşmamış desteğine dayandığı bir siyasal strateji" olarak tanımlanmaktadır (Baykan, 2019: 15).

Taguieff (1995) popülizmi siyasal ve toplumsal bir hareketlenme türü ve bir siyasal tarz olarak görür. Taguieff popülizmin, demokratik kurumların çöktüğü bir konjunktürde ortaya çıkması sonucunda post-demokratik olduğunu, bu post-demokratik formun anti-demokratik olarak görüldüğünü ve otoriterlikle sonuçlanacağı şeklinde bir görüş olduğunu belirtmektedir (1995, s.9).

Taguieff'in yaptığı ve onu diğerlerinden ayıran sınıflandırma, popülizmin etkilendiği ideolojilerin orta sınıf ideolojiler olarak tanımlamasıdır. "Popülizmin ideolojisi, küçük bağımsız esnaf, iş adamları, zanaatkarlar ve çiftçilerin ideolojisidir" diyen Taguieff, bu tabakanın orta sınıf olarak tanımlandığını ifade etmekte ve bu ideolojisinin ortaya çıktığı andan itibaren, bugün kapitalizm olarak bilinen ekonomik ilişkilere karşı olduğunu söylemektedir (1995: 15). Taguieff, popülizmin anti'leriyle tanıdığı fikrine katılmaktadır. Bu fikre göre, popülizmi tanımlayan onun –örneğin anti-kapitalist, anti-emperyalist, anti-kentli, anti-semitik, anti-yabancı gibi- anti özellikleridir (1995: 25).

Taguieff'in orta sınıf tanımlamasını detaylandıran Evren Balta ve Salih Özel (2018: 104) popülist liderlerin "yükselen orta sınıf ve yoksul kesimlerden" destek aldığını ifade

ederek, “Bu gruplar, şehre göç etmiş ve ‘statülü orta sınıflar’ olarak adlandırabileceğimiz yerleşik orta sınıfın ve yönetici elitlerin iktidar üzerindeki ekonomik ve kültürel hakimiyetlerini zorlamaya başlamıştır” demektedir.

Popülizmi siyasal tarz olarak gören bir diğer isim Tormey’dir. Tormey sıraladığı bu özelliklere ek olarak popülizmin demokratik bir tartışma zemini aramaktan ziyade bir çatışma ortamı yaratan kaba bir dil kullandığını, nefret suçlarına yol açan nefret söylemlerine başvurduğunu ve negatif düşüncelere yol açtığını belirtir. Tormey’e göre popülizme yol açan koşullar ise, skandallar, yozlaşma, patronaj, yozlaşma sonucu politikacılara yani “elit”e olan nefretin artışı ve temsili demokrasiye olan nefret olduğunu ifade etmektedir. Ona göre popülizm homojen bir toplum tahayyül eder. Bu da onun anti-demokratik olmasına yol açmaktadır. Popülizm kişilerin kaygı ve korkularını çözmeye yönelik sözler verir ancak verdiği sözleri tutma noktasında acele etmez. Verdiği sözlerin nasıl tutulacağına ilişkin bir bilgi vermezken, o sözlerin tutulmasına için gereken kaynakları da açıklamamaktadır. Yalnızca halkın arzularını hızlıca yerine getirmek ile ilgili bir vaatte bulunmaktadır. Bu vaatleri gerçekleştirmek için bir önkoşul olarak ise kurulu düzenin bürokratik engellemelerine takılmayan güçlü bir lider figürü çizmektedir. Halkın isteklerini yerine getirme amacı taşıyan demagojik ya da karizmatik lider halk iradesinin bir dışa vurumu olarak kabul edilir ve sıradan halkın bir temsilcisi olarak görülmektedir. Liderin halk iradesinin dışa vurumu olarak görülmesi, popülizmin temsil eden ile temsil edilen arasındaki yarığı aşmasının bir yoludur. Hoşa gitmeyen doğruları söylemeye cesaret eden bu liderin üslubu bayağı ve kaba olabilmektedir. Ancak bu vaatler halkın duymak istedikleridir. Popülist lider halk adına, onların diliyle konuşur ve “sesi olmayanların” sesi olduklarını iddia ederler. Halkın isteklerini yerine getirmeyen kurumlar, demokrasinin işlemesine engel olur ve

gücün devlette değil, halkta olduğu hissiyatını yaratır. Fakat popülizmin karşı olduğu devletin kendisi değil, onun devletin kurumlarıdır. Popülizm ile ilişkilendirilen doğrudan demokrasi kavramı bu noktada tartışılabilir. Popülizm, güçlü lideri ile bir kişi kültü yaratır ve o liderin eleştirilmesi rejimin eleştirilmesi haline gelmektedir. Bu özelliklerinin yanı sıra popülizm bir kriz algısı olmadan tahayyül edilememektedir. Yani popülizm siyasetin alışılmadık bir formudur. Bu noktada dikkati çeken ise popülizmin halkı homojen bir yapı olarak kurgularken, onun karşısında kurduğu elit/ötekileri heterojen bir yapıda kurgulamasıdır (Tormey, 2019).

Tormey popülizmin sistematik olarak yalanlara başvurusu, hile, sahtekarlık gibi yöntemler kullanması ve yalan haberler yayması sebebiyle *post-truth* bir olgu olduğunu iddia etmektedir. Popülizm doğruların artık “doğru” olmadığından hareketle “alternatif” doğrular üretmektedir. Popülizmde gerçek speküle edilmektedir. Tormey bu duruma bir örnek olarak, Brexit sürecindeki Avrupa Birliği’nden çıkma taraftarlarının yaydığı yalanı göstermektedir. Bu yalana göre, Birleşik Krallık göçmenlere haftalık olarak 350 milyon euro harcamaktadır. Bu sistematik yalan ise, yalan söyleme yerine, “gerçeği söylememe” olarak adlandırılarak meşru gösterilmeye çalışılmaktadır. Sonuç olarak *post-truth*’un yalan mekanizması tarafından yaratılan şüphe ortamı ve bu ortamın yarattığı belirsizlik ve korku gibi duygular popülizme yaramaktadır (Tormey, 2019).

1.1.2. LACLAU'NUN YAKLAŞIMI

Öncelikle Laclau'nun popülizme yaklaşımını iki döneme ayırmak gerekmektedir. Çünkü Laclau'nun 1977'de "Marksist Teoride İdeoloji ve Politika" eserindeki yaklaşımı ile 2005'te yazdığı "Popülist Akıl Üzerine" eserindeki yaklaşımlarında farklılıklar söz konusudur.

Laclau'ya göre, popülizm kavramının tanımlanması oldukça zordur. Laclau'nun 1977'de yaptığı tanımlamaya göre popülizmde Marksist anlamda sınıflar mevcuttur "fakat sınıflar olarak değil; bu sektörlerin sınıfsal doğası ve bunların politik ifade biçimleri, tuhaf bir sapma tarafından birbirlerinden ayrılmışlardır" (2015: 146). Laclau'nun 1977'deki yaklaşımına göre, popülizmin temel nitelikleri şu üç kavramda aranmalıdır: "(1) bir anti-statüko ideolojisiyle aşılınmış olan bir elite; (2) yükselen beklentiler devrimi ile üretilen mobilize edilmiş bir kitlede; (3) yaygın duygusal çekiciliği olan bir ideolojide" (2015: 148).

Buna göre popülizm sınıf bölünmelerinin üzerindeki bir bölünmeyle karakterize olmaktadır. Halk ve güç bloğu arasında yaşanan bu ayrım, “üretim ilişkilerine değil de belirli bir sosyal formasyonu meydana getiren hakimiyetin ideolojik ilişkilerine dayanan bir zıtlıktır” (2015: s.163). Bu zıtlık ilişkisi sınıflar arasındaki savaşıma benzer şekilde, “popüler demokratik mücadelenin” alanını oluşturmaktadır. Laclau tarihsel olarak bu ilk analizinde halk kavramını “sınıftan kaynaklanmayan bir çelişkinin kutbu olarak” (2015: 167-168) tanınır ve bu çelişkide halk kavramının zıttı olarak Devlet kavramını ileri sürer. Laclau’nun tarif ettiği popüler demokratik mücadele alanı diğer ideolojilerle birlikte ele alınabilmektedir. Laclau’ya göre, “popülizm, popüler-demokratik çağırımların, hâkim ideolojiyle ilgili olarak sentetik-muhalif bir tarzda sunumundan ibarettir” (2015: 171). Laclau’nun tezine göre popülizm tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır. Laclau’nun popülizm tanımında kilit bir öneme sahip olan “halk” kavramı, herhangi bir sınıfsal özne tarafından tamamen içerilememektedir. Çünkü “ideolojik alanda yapılanmanın hiç tamamlanmadığı ve sınıf mücadelesinin aynı zamanda ideolojik mücadele olarak ortaya çıkabildiği belirli bir boşluk her zaman mevcuttur” (2015: 197). Laclau aynı zamanda halk ve sınıflar arasında diyalektik bir ilişki olduğunu da öne sürmektedir. Örneğin sınıflar, “hegemonyalarını, söylemlerinde halkı birleştirmeden savunamazlar”, popülizm de “bu eklemelenmenin bir sınıf söz konusu olduğunda ortaya çıkan ve hegemonyasını savunmak için güç bloğuna bir bütün olarak karşı koymak isteyen” spesifik bir formdur (2015: 198). Popülizmin en yüksek anına sosyalizmde rastlanır çünkü sosyalizmde halk ile sınıflar arasındaki diyalektik de nihai anına ulaşmaktadır (Laclau, 2015: 199).

Laclau’nun 1977’deki ilk konumuna değindikten sonra, aradaki farklılaşmayı görebilmek adına 2005’te aldığı pozisyona değinilecektir. Laclau’ya göre popülizm,

“karizmatik bir önderlik altında belli bir tür otoriteryanizm ile kaynaşmış politik hak eşitliğini ve sıradan halk için evrensel katılım talebi gibi çatışan öğeleri içerir” bir konuma yerleşmiştir (2018: 1). Halka ve ulusa düşman olan dar bir elit zümrenin karşısında halkın çıkarlarını savunur. Laclau’nun bu tarihsel anlamdaki ikinci konumlanışında artık bir külliyata sahip olan popülizm literatüründeki başlıca isimlerden yararlandığı görülmektedir. Örneğin Canovan’ın 1981 yılında yaptığı popülizmin tarımsal bir hareket olmaya eğilimli olduğu yönündeki görüşünü ele alarak “endüstriyel bir sistemin yoksul çevresine aidiyetinin farkında olanlar arasında görülen türden bir harekettir; bu anlamda endüstrileşmeye bir tepki olarak anlaşılabilir” ifadelerini kullanmaktadır (Laclau, 2018: 25). Bir diğer örnek ise Worsley’in popülizmi komünizm, faşizm, milliyetçilik gibi özelliklerle karşılaştırılmaz olarak görüp, “ideolojik göstergesi oldukça farklı hareketlerde mevcut olan politik kültürün bir boyutu olarak kabul” etmesine katılmasıdır (Laclau, 2018: 28). Laclau, bu eserinde söylem, boş gösteren, hegemonya ve retorik kavramlarına önem atfettiğini dile getirmektedir. Laclau için, halk kavramının önemi değişmemiştir. Laclau, popülizmin ortaya çıkması için üç süreç tarif etmektedir.

Laclau’nun bahsettiği üç süreçten ilki popülizmin halkının, iki dikatomik kampa bölünme sonrası popüler olan tarafından inşa edilmesi gerektiğidir. Laclau, “popülizmde kendini bütünle eşitleyen parçalar” bulunduğunu ifade etmektedir. Laclau’nun bu yeni konumlanışında ise buzdağına benzettiği “talepler” önemli bir yer arz etmektedir. Popülizmin ortaya çıkmasını gerektiren koşullardan ikincisi “karşılammış talepler”dir. Üçüncü koşul ise bu taleplerin birleşmesidir. “Başlangıçta yalıtılmış olan talepler toplumsal dokunun farklı noktalarında ortaya çıkarlar ve popüler öznelliğe geçiş, bunlar arasında eşdeğerlik bağı kurmayı gerektirir”, bu yalıtılmış

talepler daha sonra kitleselleşmeye başlamaktadır. Bu kitleselleşme, bireysel taleplerden popüler taleplere geçiş şeklinde de özetlenebilir. Popülizm siyasal alanı basitleştirir ve bir dikatomiye indirger. Popülizmin akıbeti iki antagonistik kamp arasında çizilen politik sınıra bağlıdır. Eğer bu sınır çökerse popülizm fikri de bununla birlikte çökecektir. Bu iki kampa bölünüş süreci halkın “politik rejimin egemeni” olduğu ve “iktidar seçkinlerinin” halkın taleplerini karşılayamaması sonucu onlara ihanet ettiği düşüncesinden yola çıkmaktadır. Talep ile kimlik inşası eş zamanlı olarak seyretmektedir. Talepler popülerleştikçe bireyler arasında bir eşdeğerlik bağı kurulmaya ve ortak payda oluşmaya başlar. Bu eşdeğerlik bağına yol açan ise, “bütün bireysel taleplerinin kendi bireysellikleri içinde aynı baskıcı rejime karşı olmalarından” ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak halkın inşası, “yalıtılmış, heterojen taleplerden, politik sınırların oluşturulması ve iktidarın antagonist bir güç olarak söylemsel kuruluşunu içeren global bir talebe eşdeğerlikler üzerinden geçişi gerektirir” ve ortaya çıktığında ise sadece iktidarın karşıtı olmaktan fazlası olacaktır (Laclau, 2005: 68-71). Diğer yandan ise halk inşası sürecinde, “güçsüzler” önemli bir yere sahip olacak ve Marksist anlamda lümpen proletarya kategorisi genişleyecektir. Böylece halk, bir sosyal kategori haline gelecektir. Laclau’nun bu konumlanışında önemli bir yere sahip olan diğer bir kavram ise “lider”dir. Özetle Laclau, popülizmden bir hareket tipini değil, politik bir mantığı anlادığını dile getirmektedir. Bu popülist mantıklar, “mantıklar toplumsal olanın kurumuyla ilgilidir, toplumsal taleplerden ileri gelir ve bu anlamda her toplumsal değişimin sürecine içkindir.” Taleplerin karşılandığı bir ortamda popülizmin ortaya çıkamayacağını belirten Laclau temsil krizinin de popülizmin ortaya çıkışında önemli bir yeri olduğunu dile getirmektedir. Laclau bitirirken, popülizmi siyasetle eşleştiren bir konum almaktadır. Bunun sebebi olarak ise iki kavramın da, antagonistik bir bölünme

yarattığını ve talepler sonucunda ortaya çıktığını göstermektedir (Laclau, 2018: 117, 136, 158).

Cenk Saraçoğlu (2017) tarafından dikkat çekilen Laclau'nun iki yaklaşımı arasında göze çarpan ilk ayrımın 1977 yılındaki kavramlaştırmasında Marksizm'e daha yakın konumlanırken, 2005'teki konumlanışında bu noktadan uzaklaşması olarak gösterilebilir. 1977'deki ilk konumlanışın Marksizm'e daha yakın olduğunun tespitini Taggart da yapmaktadır. Taggart'a göre (2004: 22), "Laclau (1977) popülizmin çelişkili ve anlaşılması güç görünen doğasını güçlü bir biçimde ele alan, Marksizme bağlı bir popülizm kuramı ortaya koyar". Laclau'ya göre toplum, "kısmen üretim sürecindeki çelişkilerin yansıması olan, toplumsal güçler arasındaki çelişkiye bakarak açıklanmalıdır" (Taggart, 2004: 22-23). Dolayısıyla toplumlar sınıfsal çatışmaları meydana getirmektedir. İkinci kavramlaştırmada Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından ortaya çıkışından sonra güç kazanan post-marksist akıntıya kapılan Laclau'nun popülizmi siyaset kavramının kendisiyle eşitlediği görülebilir. Laclau ikinci konumda sınıflar ve halk arasında ilk konumlanışında tarif ettiği diyalektiği görmezden gelerek halka daha fazla önem atfetmektedir. Laclau'nun ifade ettiği bu popülist mantık gerek sol gerek de sağ hareketliliklerde vücut bulabilmektedir (Saraçoğlu, 2017). Saraçoğlu (2017: 1084), Laclau'nun Popülist Akıl Üzerine isimli eserinde yaptığı "popülist akıl ya da popülist mantığın marjinal ve münferit olmaktan ziyade bir bütün olarak siyasetin kendisine içkin olduğunu; popülizmin muğlaklığının esasında toplumsal gerçekliğin muğlaklığına koşut olduğu" şeklindeki kavramlaştırmanın önceki eserlerinden adeta bir kopuş niteliğine sahip olduğu yorumunda bulunmaktadır. Moffitt bu ayrımı Laclau ve Mouffe tarafından en başta hegemonya kavramına verilen önemin daha sonra popülizme geçtiğini söyleyerek belirtmektedir (2016).

Manuel Anselmi, Laclau'nun geç dönem post-Marksist konumlanışına ilişkin olarak çatışmanın halk ve yönetici sınıflar arasında gerçekleşeceğini söyler (2017). Laclau'nun popülizm kavrayışında sınıflar, ideolojiler arasındaki farkları yıkıp tek bir halk kimliği tarif etmektedir. Laclau en baştaki Marksizm algılayışına zıt olarak bu kimliğin bir aksiyona ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir (Hawkins vd., 2017). Başka bir dizi popülizm çalışmacısı da, Laclau'nun post-marksist niteliği yönünde ortaklaşmaktadır (bkz. Zamanero ve Bonet, 2018).

Laclau'nun popülizm yaklaşımını Chantal Mouffe'un görüşlerinden ayırmak zordur. Mouffe ve Laclau birçok eserlerini birlikte kaleme almışlardır ve popülizm anlayışları oldukça benzeşmektedir. Mouffe'a göre, *Laclau Popülist Akıl Üzerine*'de popülizmi, "toplumu iki kampa bölen politik sınırları inşa etmek ve 'iktidar sahiplerine' karşı ezilenleri/kaybedenleri seferber etmek için başvurulan söylemsel bir strateji olarak" tanımlamaktadır (2017: 22-23). Mouffe "Sol Popülizm" (2017: 23) adlı eserinde Laclau'nun tanımından hareket ederek, "Popülizm bir ideoloji değildir. ...siyasi bir rejim de değildir. Zamana ve mekana göre çeşitli biçimler alabilen bir politika yapma yöntemidir ve çeşitli kurumsal işleyiş alanlarıyla uyumludur" ifadelerine yer vermektedir. Yine bu eserde Mouffe, popülizmi post-demokrasi kavramıyla birlikte ele almaktadır. Mouffe'a göre popülizm, halk ve kurulu düzen arasında bir zıtlık inşa etmek suretiyle ortaya çıkmaktadır (2005: 51). Mouffe ve Laclau tarafından ortaya konulan bu genel tanımlamanın "Gramsci'nin hegemonya kuramıyla Frankfurt Okulu'nun toplumsal ikilemler ve bunların medya aracılığı ile kontrolü üzerine yaklaşımlarından" oluştuğu iddia edilmiş; böylece popülizmin "güçlü bir lider ile çok sınıflı bir hareket" haline geldiğini ifade edilmiştir (Zamanero ve Bonet, 2018: 77).

Ranciere, Laclau'nun popülizm kavramlaştırmasında önemli bir yere sahip olan "halk inşası" tanımına ilişkin olarak, "halk kavramını yeniden kazanmak ve onu kavramsal olarak yeniden değerlendirmek istiyorlar, bilhassa Laclau'nun popülizm üzerine teorilerinden hareketle" ve "Halk, nüfus kitlesi değildir: Halk bir inşadır. Halk yoktur, söylemlerle ve eylemlerle bina edilir" demektedir (2017: 7). Anselmi benzeri bir noktaya dikkat çekerek, Laclau'nun popülizme boş gösteren değeri atfettiğini belirtmekte ve yarattığı yarılmanın sembolik olduğunu dile getirmektedir (2017). Özalp de popülistlere göre halkın "çoğunluğunu işçi sınıfının oluşturduğu ve çıkarları sermaye sahiplerinin çıkarlarıyla karşıtlık içinde olan toplum kesimlerinin toplamı anlamına değil, popülist söylem aracılığıyla inşa edilmesi gereken bir kimliğin taşıyıcıları anlamına" geldiğini ifade etmektedir (2018). Sonuç olarak halkın politik bir aktör olarak inşası elit kimliğine muhalefeti içermektedir.

Baykan Laclau'nun ikinci konumlanışını ele alarak "popülizmin bir ideoloji ya da dünya görüşü olarak anlaşılamayacağını, daha doğru yaklaşımın popülizmin bir 'toplumsal mantık' olarak anlaşılması olduğunu iddia etmektedir. Çok basite indirgeyerek anlatmak gerekirse Laclau'ya göre popülizm farklı taleplerin kaynaştırılarak antagonistik (uzlaşmaz karşıtlık) bir biçimde düşman bir öteki ile ilişki içine sokulduğu her siyasi müdahalenin adıdır ve Laclau'ya göre her siyasi sıfatını hak eden müdahale popülist olmak zorundadır" demektedir (2019: 15-16).

Gülçin Özge Tan Laclau'nun ikinci konumlanışındaki post-marksist hattışı şekilde ele almaktadır:

"Onlar (Mouffe ve Laclau) için artık Marksizm'in nihai olarak komünizmi kurmak için başvurduğu sınıf analizi ve kapitalist tarihsel ilerleme yorumu, yeni toplumsal formasyonda sürdürülemezdir. Solun kimlik siyasetine yönelerek

ekonomik eşitsizliklere karşı verdiği mücadele alanını terk ettiği eleştirisiyle, sınıf savaşına dönülmesine dair çağrılarını, bugünün dünyasına uyumlu bulmayan düşünürler, solun yeni hareketlerine önem atfetmektedirler. Bu bağlamda çözümleri, farklı tahakküm biçimlerine karşı verilen mücadeleler arasında eşdeğerlilik zinciri yaratmada görürler: cinsiyetçilik, ırkçılık ve cinsel ayrımcılığa karşı mücadeleler ve çevre mücadeleleri, yeni bir sol kanat hegemonik projede işçilerin mücadeleleriyle eklenmelidir. Mouffe ve Laclau'nun Hegemonya ve Sosyalist Strateji ile başlattıkları post-Marksizm ve radikal demokrasi tartışmasının devamını Laclau, Popülist Akıl Üzerine isimli kitabında sürdürmüştü; bu kitabında sınıf faili yerine 'halk'ı koyarak solun sorunlarına teorik bir çözüm üretmeye çalışmıştır. Sınıfsal çelişkilerin yanı sıra sınıfa denk gelmeyen farklı çelişkilerin de olabileceği fikrinde olan Laclau, hakim sınıfa dahil olmayan, bu anlamda iktidar bloğunun karşısında yer alan 'halk'ın hegemonya ile inşa edilmesi 'popülizm' ile teorize eder. Bu anlamda Laclau, popülizm ile solun, geleneksel siyasal hedeflerini ikame edebileceği yeni bir teori geliştirmiştir" (Tan, 2019: 109).

İncelenen yaklaşımlar altında popülizmi anlamlandırma noktasındaki en sağlıklı yaklaşımın onu bir strateji/politik bir mantık olarak gören Weyland ve Laclau'nun yaklaşımları olduğu söylenebilir. Bu noktada Mudde ve Kaltwasser tarafından popülizmin "ince bir ideoloji" olarak görülmesi yaklaşımından uzaklaşmaktadır. Fakat yine de Mudde ve Kaltwasser'in popülizmi bir başka ideoloji tarafından kullanılması noktasında bir yakınsama olduğu görülecektir. Ancak popülizme yaklaşımlar birbirlerinden farklılık gösterse de her yaklaşımın popülizmi anlamlandırma noktasında kattıkları göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan popülizmi en derinlemesine inceleyen

Laclau'nun popülizmi anlamlardırmda karşılanmamış taleplere ve antagonizmi öne çıkarması önemli bir yer tutar. Diğer önemli nokta Moffitt'in performatif yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın kattığı en önemli nokta liderin performansına, giyim kuşamına, konuşma tarzına çektiği dikkattir. Latin Amerika popülizmlerini anlamak noktasında popülizmin bir strateji olarak kullanılması, talepler ve antagonistik yarılmanın yanı sıra liderin performansı da önemli bir yer tutar. Ben de bu çalışmada popülizmi halkı iki antagonistik kampa bölen, karşılanmamış talepler etrafında şekillenen, mevcut düzene karşı çıkan ve genellikle karizmatik liderlik tarafından temsil edilen diğer siyasi ideolojilere eklenen bir siyasal strateji olarak ele alacağım.

2. POPÜLİZMİN SAĞ KOLU: SAĞ POPÜLİZMİ ANLAMAK

Popülizmin literatürde farklı şekillerde ele alındığını gösterdikten ve bu tezin benimsediği pozisyonu netleştirdikten sonra, sağ popülizm fenomeninin kavramsal değerlendirmesine geçilebilir. Öncelikle sağ popülizmi, popülizm tanımından farklı kılanın neler olduğuna değinmek gerekmektedir.

Sağ popülizmi, popülizmin genelinden ayıran –örneğin kullandığı dil, toplum perspektifi gibi- farklı birçok nokta söz konusu olmakla birlikte sağ popülizmi tanımlamayı

kolaylaştıran dört önemli nosyon liderlik, ekonomi perspektifi, halk inşası ve demokrasi tartışmalarında durduğu yerdir. Sağ popülizmin liderlik kavrayışı onu popülizmden farklılaştıran noktaların başında gelir. Sağ popülizmin 2008 krizinden sonra birçok ülkede yükselişe geçmesi sağ popülist strateji ve ekonomik projeler arasındaki ilintiyi incelemeyi gerekli kılar. Yukarıda yapılan popülizm tartışmalarında, popülizmin toplumu iki antagonistik kampa böldüğü ortaya koyulmuştur. Buna göre, bir tarafta halk ve onun adına konuşan lider yer alırken, diğer tarafta ise halka düşmanlık besleyen bir elit tabaka yer almaktadır. Sağ popülizm bu antagonistik bölünmeye bir ek yapmaktadır. Bu eklenti, halk ve elit bölünmesine ek olarak halkın kültürel heterojenliğini bozan-örneğin göçmenler gibi- “diğerleri”dir. Sağ popülist siyasi stratejiyi kullanan öznelerin demokrasiye bakışları son dönem sağ popülizmin gündeme gelişinde en popüler tartışma noktalarından biridir. Siyasal stratejiden anlaşılan ise belirli yöntemlerin siyasal amaçlar için kullanımı şeklindedir.

2.1. SAĞ POPÜLİZM, LİDERLİK VE HİYERARŞİ

Sağ popülizmin en belirgin özelliği lider ve onun takipçileri arasındaki ilişkinin düzeyidir.

Buradalider-kitle arasındaki ilişkide liderin fetişleştirildiği bir pozisyon ortaya çıkar:

“Sağ popülizmde lider-kitle ilişkisi, sol popülizmden farklı olarak kitlelerin hareketin kendi dinamiği içerisinde şekil verilmiş taleplerinin bir liderin sözcülüğünde ve bir tema altında siyasete aktarılmasına dayanmaz. Daha çok, mevcut yakınma ve taleplerin bir lider tarafından duygusal ve ajitatif bir söylemle işlenerek ve böylelikle de kökenlerinden koparılıp bağımsızlaştırılarak

kendi bünyesinde cisimleştirilmesine ve onun şahsi hedefleriyle açıkça özdeşleştirilmesine dayanır. ‘Halk ya da millet’ olarak işaretlediği kitlenin ham haldeki ortalama talep, hissiyat ya da statüsüne seslenerek onlarla bir özdeşlik algısı uyandırmaya çalışan lider aynı zamanda bunları kendi hırslarına uygun bir şekilde işleyip köklerinden kopararak bir sözcü konumundan sürükleyici ve belirleyici konuma yükselir; ve böyle bir sürükleyici ve belirleyici güç bir kez kazanıldığında lider ‘ortalamayı’ yani ‘halkı’ da tarif edecek ve bütün bir toplumun bu ‘halka’ uyumunu bekleyecek bir iktidara da sahip olmuş olur” (Saraçoğlu, 2017: 1085-1086).

Sağ popülizmde lider halk ya da millet olarak tanımladığı kitlenin talebine, hissiyatına ya da statüsüne seslenerek onlarla bir özdeşlik algısı uyandırmaya çalışır ve onları harekete geçirir. Sağ popülist “lider aynı zamanda bunları kendi hırslarına uygun bir şekilde işleyip köklerinden kopararak bir sözcü konumundan sürükleyici ve belirleyici konuma yükselir; ve böyle bir sürükleyici ve belirleyici güç bir kez kazanıldığında lider ‘ortalamayı’ yani ‘halkı’ da tarif edecek ve bütün bir toplumun bu ‘halka’ uyumunu bekleyecek bir iktidara sahip olur” (Saraçoğlu, 2018: 41). Finchelstein’a (2019a: 113) göre sağ popülizmde “inanç, şefe imanla bağlantılıdır”. Bu lider figürü aynı zamanda “maskülen bir tipolojidir” (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 63).

Sağ popülistlerin talep ettiği doğrudan demokrasiye ulaşmak, “yetkinin temsil edilmesinden ziyade topyekûn devredilmesini gerektirdiğinden, liderin mevcudiyeti halkın iradesinin dışavurumu olarak konumlanır” (Berköl, 2019: 79). Böylece sağ popülizmde liderin fetişleştirilmesi tartışması daha da önemli hale gelmektedir. Bu şekilde lider her problemin çözümüne sahip bir özne konumuna çıkarılırken, bir otoriterleşme eğilimine de kapı aralanmaktadır: Çünkü halk artık liderle bütünleşmiştir.

Bu liderler ise genellikle kadını aşığlayan ve cinsiyet eşitliğinin altını oyan bir söylem geliştirirler: “ailenin olumlanması, geleneksel değerlerin yükseltilmesi, büyük ailelerin ve anneliğin üstünlüğü vurgusu, kadınların üreme haklarını kontrol altına alma, kürtaja ulaşımın kısıtlanması, eşcinselliğe karşı düşmanca tavır sergileme gibi birçok davranış ve söylem kalıbı sağ popülist yönetimlerin ortak özellikleri arasındadır, yine vatan ve aile arasında bağ kurma ve bu bağın ve ‘onurun’ kurulmasında kadına verilen sorumluluk” da ön planda yer almaktadır (Tan, 2019: 113). Sonuçta sağ popülist liderlerin “ataerkil, yabancı düşmanı ve otoriter” özellikleri, onları sol versiyonlarından ayıran özellikleri olarak öne çıkmaktadır (Appadurai, 2017: 18). Sol popülist partiler, sağ popülist partilerin bu özelliklerine karşı bir “siper” görevi görür (Gerbaudo, 2018: 144-145).

2.2. SAĞ POPÜLİZM VE EKONOMİ

1980’li yıllarda güç kazanan popülizm, neoliberaler tarafından uygulanır Sağ popülist siyasal strateji özellikle Avrupa’da 2008 krizinin yarattığı ideolojik ve siyasal boşluk sonucunda yeniden güç kazanmaya başlamıştır. Devletler, emek-sermaye çelişkisi sonucunda ortaya çıkan hareketlenmeleri düzen içine çekme noktasında kabiliyetsizleşmeye başlamıştır. Krizin ve küreselleşmenin yarattığı belirsizlik ve gelecek kaygıları ve işlerini ve gelirlerini kaybeden insanların düzen kurumlarının kendilerini koruyamayacağı sonucuna ulaşması mevcut siyasal partilere olan tepkiyi arttırmıştır. Bu ekonomik gelecek kaygılarına, muhafazakâr kitlelerin; elitlerin kendilerine “tepeden

baktığı” algısıyla birlikte toplumsal güvencesizlik de eklenebilmektedir (Misik, 2017: 147). Bu güçsüz devletlerin çözümsüzlüğü ve halkın taleplerini karşılayabilecek güçlü sol öznelerin yokluğu karşısında devleti yeniden güçlü yapma vaadi, siyasal partilere olan tepkiyle birleştiğinde destek bulmuştur (örneğin Trump’ın “*Make America Great Again*” – “Amerika’yı yeniden büyük yap söylemi”).

Sağ popülizm, halk ile elitler arasındaki yarılmayı yaratırken popülizmin genelinde de görülen alarm duygusu üzerinden yükselir. Bu öne çıkarmanın temel amacı ise söz konusu antagonistik yarılma belirginleşirken, sınıfsal bir içerik kazanmasını önlemektir. Halkın karşısında konumlandırılan elit tabaka bu kriz ve alarm içeren tehditleri önleme noktasında çaresiz ve çürümüştür. Bu tehdit ise son dönem ABD ve özellikle ekonomik anlamda cazibe merkezi olarak görülen Batı Avrupa’ya, Suriye Savaşı’nın yoğunlaşmasıyla birlikte artışa geçen göçmen akını olarak tanımlanabilir. Ancak daha genel bir “düşman” ve tehdit olarak, ülkeye yönelik bir başka devlet saldırısı ya da içerideki hainler sayılabilir. “İşte bu durum söz konusu hareketleri sadece örgütlenme biçimleriyle değil aynı zamanda ideolojik içeriğiyle de sağda sabitleyen temel unsurdur.” Dolayısıyla sağ popülist stratejinin neoliberalizmin yarattığı ekonomik kriz sonrasında yükselişe geçmesinden ötürü neoliberalizm kavramıyla yakından ilişkili olduğu, söylenebilir. Bunun yanı sıra, göç süreçleri gibi dönemsel faktörlerle birlikte de anılabileceği söylenebilmektedir. Ancak sağ popülizmin kurulu düzen ve onun siyasal öznelerine yönelttiği bu eleştiri oku, sermaye ve sağ popülist aktörler arasında doğrudan bir gerilim olduğu yanılsamasına yol açabilmektedir.

Sağ popülist strateji siyasetin yozlaşmış ve geleneksel siyasal partilerin tarafından kullanıldığını belirterek yer yer siyasetin kendisine pejoratif bir anlam yükleyebilmektedir. Bu pejoratif yaklaşım Saraçoğlu’nun belirttiği üzere özellikle 2008

krizinin yarattığı sorunlara verilemeyen cevaplar sonrası geleneksel partilere azalan güvenin açığa çıkarttığı tepkiselliğe yaklaşmak açısından elverişli hale gelebilmektedir.

Sağ popülizmin devlete yönelik tahayyülü ise bürokratik aşamaların üzerinden atlandığı ve bunun sonucunda daha hızlı hareket edebilen bir organizasyon olması yönündedir. Buna göre temsili demokrasinin parlamento gibi kurumları bu zaman kaybına yol açan araçlardan biridir. Bu karşı çıkış sağ popülizm fenomeninin anayasal düzene karşı olduğu yönündeki bir yanılsamaya yol açsa da sağ popülizm, mevcut devlet kurumlarının yozlaşmışlığına karşı olduğunu iddia eder; dolayısıyla sistem karşıtı değildir (Betz ve Johnson, 2004).

2008 krizinin ardından gelen kemer sıkma politikalarıyla yükselişe geçen sağ popülist siyasi stratejinin, “yoksullara yönelik tasarlanan destekler ile oluşan yeni neoliberal refah rejimleri ve yoksulların borçlandırılarak hem piyasa mekanizmalarına dahil edilmesi hem de bu yolla disipline edilmesi anlamındaki finansal içerilme mekanizmaları”nı içerdiği söylenebilmektedir (Akçay, 2019: 52). Öncelikle kapitalizm bu krizden keynesyen politikalarla çıkmak istemiş ancak krizin derinleşmesiyle küreselleşme sorumlu tutulur hale gelmiştir. Peki halka yönelik ekonomik bir baskı oluşturan neoliberal ajandayı uygulayan bu sağ popülist partiler nasıl olur da yükselişe geçer?

Akçay bu durumun iki sebebi olduğunu dile getirmektedir:

“Bunlar 2000’lerde kurulan yeni sınırlı refah rejimi ile en yoksulların sosyal içerilmesi ve yine en yoksulların dahi ucuz krediye erişebilmesini sağlayan finansal içerilme süreçleridir.” Bu iki proje sayesinde, aşağıdan gelen tepkilerin soğurulabildiği mekanizmalar yaratılmaktadır (Akçay, 2019: 58).

Sağ popülistlerin halkın zararına olan ekonomik programları uygularken halkın desteğini alması sorunsalına dair bir alıntı önemlidir:

“...Fallwell, kalabalığa Trump’ın özel uçağıyla onu alarak birlikte akşam yemeğı yemeye davet ettiğini söylemişti. Şaşalı bir şeyler beklediğini söylüyordu. ‘Ama ne yaptığımızı biliyor musunuz?’ diye sordu kalabalığa. ‘Wendy’s’e gittik.’ Seyirciler onunla beraber gülüp eğlendiler. O an şunu anladım: Yedi kişiden birinin yoksulluk içinde yaşadığı ve hane başı ortalama gelirin 47 bin 97 dolar olduğu bu kasabada o spor salonuna giren birçok kişi, bu New York milyarderinde kendilerinden bir şeyler görüyordu” (Younge, 2018).

Durmuş neoliberal politikaları uygulamalarıyla bilinen sağ popülistlere verilen desteğı dört şekilde açıklamaktadır:

“Birincisi, popülizm kitlelerin manipüle edilmesinin bir biçimidir. Karizmatik bir popülist lider örgütsüz ve yeterince temsil edilmeyen kesimleri onların çıkarları aleyhine manipüle edebilir. İkincisi, popülizm, neoliberalizm ve otoriterlik birlikteliğı geniş halk yığınlarının irrasyonelliğinin ve eğitimsizliğinin bir sonucudur. Kitleler popülist liderleri mantıklı olmayan, duygusal güdülerle desteklerler. Üçüncüsü, popülist liderler neoliberal politikaları toplumun en yoksul kesiminin ihtiyaçlarından hareketle bazı cazip sunumlarla bezeyerek kabul ettirirler. Böylece ekonominin neoliberal dönüşümü için yeterli desteğı sağlarlar. Dördüncüsü, popülizm neoliberal politikalar toplumun en dışlanan kesimlerini tanımaya, onların sorunlarını ve varlıklarını kabullenmeye ve bu kesimleri kısmen de olsa içermeye dönük projeler sayesinde hayata geçirilir. Böylece de neoliberal politikalar onların çıkarlarına karşı olsalar da tanınma ve

kabul edilme karşılığında daha ağır bir bedel ödemeye razı olurlar” (Durmuş, 2019: 51-2).

Özetle sağ popülist stratejiyi kullanan siyasilere verilen halk desteğinin sebebi 2008 krizinin ardından yükselişe geçen ekonomik krizin yarattığı güvensizlik ve – çokkültürlülük karşıtı- kültürel tepkilerde aranmalıdır. Krizin yol açtığı, “gelir eşitsizliği, organize iş gücünün erozyona uğraması, sosyal güvenlik ağlarının küçülmesi ve neoliberal kemer sıkma politikalarının varlığı” ile birlikte düşünüldüğünde bu argüman güçlü bir konumda yer almaktadır (Zuvela ve Vidovic, 2018: 46). Bir diğer gerekçe olarak ise, “çoğunluğu (elitlerin toplumsal ve kültürel liberalizmi tarafından hakir görüldüklerini hissetmiş olan) mavi yakalılar, durgun maaşlarıyla orta sınıflar ve egemen elitler arasındaki kültürel yabancılaşma” olarak gösterilebilir (Balta ve Özel, 2018: 103).

2.3. SAĞ POPÜLİZM VE GÖÇMENLER: HALKI İNŞA ETMEK

Sağ popülist strateji sol öznelerin güçsüzlüğü/yokluğu karşısında elitin yanı sıra göçmenleri hedef olarak göstermesi solun bu “anlatı mücadelesi”nde güçlü bir söylem inşa edememesinden kaynaklanmaktadır (Saraçoğlu, 2017: 1092).

Sağ popülistler özel olarak göçmen problemi, genelde diğer problemler için ise “mevcut yakınma ve taleplerin bir lider tarafından duygusal ve ajitatif bir söylemle işlenerek ve böylelikle de kökenlerinden koparılıp bağımsızlaştırılarak kendi bünyesinde cisimleştirilmesine ve onun şahsi hedefleriyle açıkça” özdeşleştirir. Bu duygusal söylem halkın “adalet” arayışı ve hissiyatına yöneliktir. Sağ popülistlerin son dönemde göçmen karşıtlığıyla gündeme gelmesinin onların, Laclau’nun tabiriyle inşa etmeye çalıştıkları halk kavramıyla ilintili olduğu hatırlanmalıdır.

Sağ popülistler kültür, uygarlık, göç, din ve ırktan faydalanırken, sol popülistler toplumsal sınıfla ilgili konulara yatırım yapmaktadırlar (Kaya, 2019: 16). Görülebilir ki sağ popülizm, “halk” kavramına kimi dahil ettiğini değil, kimi dahil etmediğini açıklamaya yatkındır. Sağ popülistler çokkültürlülüğü, “bir ulusun kendi milli vasıflarını yitirmesine ve halkının dağılmasına sebep olmakla suçlar” (Kaya, 2018: 22). Dolayısıyla sağ popülist strateji ulus devletlerin erozyona uğradığı fikrine bir yanittir ve sağ popülistler ulusal kimliği koruduklarını dile getirmektedirler. Sağ popülizm, ortaya çıkan siyasal çatışmaları, duygusal bir boyuta çekme eğilimindedir. Bu noktada ise komplo teorileri önem kazanmaktadır. Bu ahlaki yaklaşım halkı iyi olarak konumlandırırken, onun karşısında yer alan elitler ve “dışarıdakiler” için “kötü, tembel” gibi yakıştırmalar yapılmasına yol açabilmektedir: Bir yanda üreticiler yer alırken, diğer yanda parazitler yer almaktadır. Bu parazitler hiyerarşinin en üstünde yer almakta, üreticiler ise toplumun en çalışkan ve üretici kesimi olarak tanımlanmaktadır (Berlet, 1995: 4). Öyleyse denebilir ki sağ popülizm toplumu üç kampa böler: Halk, elit ve “diğerleri” (Judis, 2016: 12).

Sağ popülistler yarattıkları bölünmede elitleri hedef alırken kültürel bir söylem inşa ederler. Bu söyleme göre, “aktörler, gazeteciler, feministler, veganlar gibi” elitler,

“sıradan insanları cahil, bağınaz ve şefkat yoksunu göstermeleri için kanaat önderlerini boyunduruk altına alırlar ve her zaman kendi bakış açılarındakine benzeyen gibi ‘sıradan insanlar’ yaratmaya özen gösterirler” (Younge, 2018). Bu kültürel söylemin nedeni küreselleşme olarak gösterilebilir:

“...küreselleşmeyle birlikte sınırların belirsiz hale gelmesi ve ülkelerin başta ekonomik olmak üzere ulusal egemenliklerini kaybetmeye başlaması, egemenliği sağlamak için siyaset edenleri, kültürel egemenlik fikrine yönlendirmiştir. Bu da liderlerin söylemlerinde ülke değerlerini merkeze aldığı ve eklemlene stratejilerinin temelini kültürü oturttukları politikaları gündeme getirmiştir. Bu politikalar ise karşılığını, bir liderin etrafında birleşen, kurumlara karşı olan, yurttaşlarını koruyup göçmen ve yabancılar karşısında kollayan, bunun için ülkesini ve milletini yücelten bir “halk inşasında”, yani sağ popülizmde bulmuştur” (Tan, 2019: 111).

Sağ popülistlerin kültürel egemenliğe yaptığı bu vurgunun asıl sebebi ulusal-ekonomik egemenliğin küreselleşme karşısında erozyona uğramasıdır. Sağ popülistler küreselleşmeyi tersine çevirme vaadinde bulunmaktadır (Mason, 2017: 121). Sağ popülist liderler, “ulusal egemenliği icra etmek için kültürel çoğunlukçuluk, etnik milliyetçilik ve içerideki entelektüel ve kültürel muhalefeti bastırma yoluna” gitmektedirler. Ekonomik alandaki hakimiyetin uluslararası sermayeye kaptırıldığı farkında olan sağ popülistler ülkelerini “büyük” yapacak olanın kültürel alandaki arınma olduğunu dile getirmektedirler. Etnik azınlıklara, ifade özgürlüğüne ve muhalefete yapılan baskı da bu minvalde okunabilir.

Şimdiye kadar sağ popülizm hakkında ulaşılan özelliklerden öne çıkanlar, “neoliberalizm, kültürel şovenizm, göçmen düşmanlığı ve çoğunlukçu öfke” olarak

gösterilebilir (Appadurai, 2017: 18-22). Göçmen düşmanlığının altında yatan neden ise popülizmin yarattığı kriz algısıyla paralel bir seyir izlemektedir: “(e)tnik yok olma paniği” (Krastev, 2017: 95). Sol popülizmin sağ popülizme karşı olarak kozmopolitliği savunduğu, sağ popülizmin sol popülizme göre daha dışlayıcı olduğu söylenebilir (Della Porta, 2017: 54). Laclayen tabirle açıklamak gerekirse sağ popülistler halk inşası sürecinde, “genellikle (ulusal) kimliğe ve ulusan refahına tehdit olarak gördükleri göçmenler ve pek çok (toplumsal) grubu dışarıda” bırakmaktadırlar (Mouffe, 2019: 35). Dolayısıyla “onlar”ın değişmesi, “biz”in de değişmesi anlamına gelecektir. İradelerini lidere teslim eden sıradan vatandaşlar, Taggart’ın “*heartland*”ının da vatandaşlarıdır. Lider halkın hırslarını harekete geçirir ve kolektif bir kimlik yaratmaya çalışmaktadır (Mouffe, 2005: 55). Sağ popülist stratejinin bu özellikleri onun birçokları tarafından “gerici” olarak tanımlanmasına yol açmıştır (bkz: Krastev, 2017: 97; Rendeules, 2017: 171).

Böylece, “modernleşmenin ve küreselleşmenin kaybedenleri’ dışlanmalarına ve marjinalleştirilmelerine tepki olarak –aynı zamanda bir alternatifsizlik hissiyatı yaratan– anaakım siyasi partileri ve söylemlerini reddederken, göçmenlere karşı da etnik bir rekabet hissi üretirler.” Yani Yahudiler, Müslümanlar, etnik azınlıklar ile “temiz halk” arasında bir ikilik üretilmektedir. Sağ popülistler alarm hissiyatlarını kullanarak “ekonomik ve kültürel kızgınlığı karıştırmak gibi her iki eksenin unsurlarını da harmanlayabildiği” zaman bir başarı kazanmaktadır (Kaya, 2016: 4):

“Sadece, sosyoekonomik hoşnutsuzluk (işsizlik ve yoksulluk), göç ve entegrasyon gibi kültürel kaygılarla bağlandığında, sağ-kanat popülistler kendilerini diğer ekonomik eleştirilenlerden ayırabilmektedirler. Sağ popülistler kültür, uygarlık, göç, din ve ırktan faydalanırken; sol popülistlerin toplumsal

sınıfla ilişkili etmenlere yatırım yapmayı tercih etmesi de bu nedenledir” (Kaya, 2016: 5).

Sağ popülistler özellikle göçmen sorunu üzerinden hareketle bir “iç öteki” yaratarak ülkelerini kendi ellerinden alma amacındaki göçmenlere karşı “ülkelerinin esas sahibi olma vaadinde bulunmaktadırlar.” Sağ popülistlerin seslendiği toplumsallığın profili de bu süreçte önem arz etmektedir: Özellikle Avrupa’da sağ popülist seçmenin daha eğitimsiz ve daha az kazanıyor olduğu söylenebilmektedir. Fakat sağ popülistler için “iç öteki” ya da yenilmesi gereken düşman olgusu sınırsızdır: Sağ popülist seçmenin önüne sürekli olarak yeni bir hedef koymaktadır. Sağ popülist öznelerin yükselişindeki bir diğer sebep de, -Avrupa özelinde- terör saldırıları olarak gösterilebilmektedir. Bu saldırılar sonucunda yalnızca 2014-17 arası dönemde 424 kişi hayatını kaybetmiş ve 2000’den fazla kişi de yaralanmıştır (Eatwell ve Goodwin, 2018: 116). Kimi sağ popülist özneler bu saldırılar gerekçesiyle ırkçı denebilecek bir pozisyon alabilmektedir. Sağ popülist liderlerin bu özelliklerinin yanı sıra kendilerine ciddi bir medya desteğinin varlığı ve bunun yanı sıra yeni medya kullanım pratiklerinin de onları diğer siyasi öznelerden farklı konumlandırma olduğu söylenebilmektedir (Greven, 2016).

Yaklaşık 20 yıldır işçilerin ve alt-orta sınıfın “yerinde saydığı” gerçeği sağ popülizmin yükselişini tetikleyen faktörlerden biri olarak sayılabilir (Misik, 2017: 144). Sağ popülistler, “hak eden” yoksullardan nefret etmektedir (Fassin, 2018: 67). Yükselen orta sınıflar ise, “daha dar perspektifli daha az eğitilmiş, diğerleri kadar Batı’ya dönük olmayan ve en önemlisi de illiberal ve nativist bir görünüme sahiptir” (Balta ve Özel, 2018: 105). Özellikle 2008 ekonomik krizinin yol açtığı “gelir eşitsizliği, orta sınıfın yoksullaşması, sosyal devlet anlayışının yok olması” (Yüksel, 2019: 23) genel olarak popülist siyasetlere yol açan faktörlerden bazıları olarak sıralansa da son dönem bu

popülist siyasetlerin içeriğinin sağda yer alması dolayısıyla özel olarak sağ popülizmin nedenleri olarak sıralanabilir. Ancak ekonomi sağ popülist hareketler için kültürel mücadeleden sonra ikinci planda yer almaktadır. Sağ popülistler halkla olan ekonomik münasebetlerini çoğunlukla klientalist ağlar üzerinden sağlamaktadır: “devlet yardımlarını sosyal devlet mantığıyla değil, bir armağan gibi dağıtmaktadır” (Şengül, 2011: 64). Son tahlilde kültürel gerekçeler ve ekonomik gerekçeler aynı öneme sahip olmasalar sağ popülizmin yükselişinde önemli faktörlerdir (Tormey, 2019).

2.4. SAĞ POPÜLİZM, DEMOKRASİ VE OTORİTERLİK

Enzo Traverso sağ popülizmi otoriteryanizm, radikal milliyetçilik, karizmatik liderlik, çoğulculuk karşıtlığı, halka dair homojen bir vizyona sahip olma ve demagojik retorik

gibi kavramlar üzerinden açıklamaya girişmektedir. Bu söyleme göre sağ popülizm liberal demokrasinin bir sapmasıdır. Bunun yanı sıra Traverso (2019a: 23-31), sağ popülizm fenomenini tanımlamak için belli şartlar önermektedir: En azından retorik düzeyinde yabancı düşmanlığı ve son dönem anti-semitizmin yerini alan İslamofobi. Bunların yanı sıra milliyetçilik, himayecilik, küresellik karşıtlığı ve otoriterlik eğilimi gibi öznel şartlara göre değişen faktörlerdir. Sağ popülizm ile milliyetçilik ilişkisine dair milliyetçiliğin sağ popülizmin tanımlayıcı bir özelliği olduğu (ya da sağ popülizmin milliyetçiliğin tanımlayıcı özelliği olduğu) ifade edilebilir: Sol popülizm genellikle sosyalizmle ilişkilendirirken sağ popülizm neoliberalizm ve milliyetçilikle ilişkilendirilmektedir (Mudde, 2017). En azından dünyanın diğer bölgelerindeki İslamofobinin, Batı Avrupa'daki gibi yaygın olduğu söylenemez. Von Boyme (2019: 5), Traverso'nun yaklaşımıyla paralel olarak sağ popülizmin şiddet yönelimini sahip olduğunu dile getirir. Sağ kanat popülizmin sağ kanat aşırılığı dizginlemek için kullanılan bir araç olduğunu iddia eden Von Boyme sağ kanat aşırılığın sisteme karşıt özelliğine zıt olarak sağ kanat popülizmin yalnızca kurulu düzene karşı olduğunu ifade eder. Sağ kanat radikaller demokrasiyi bir kurum olarak reddederken, sağ kanat popülistler demokratik kurumları reddeder. Sağ kanat radikaller çoğulculuk karşıtarken sağ kanat popülistlerde bu yalnızca kısmen görülen bir özelliktir. Ek olarak Von Boyme'nin tezine göre, sağ kanat radikaller otoriter bir parti formatı oluştururken, sağ kanat popülistler aşağı-yukarı diyalektiğine sahip bir hareket kurgulamaktadırlar. Bu farklılaştırmanın yanında sağ kanat popülistlerin bir halk inisiyatifi şeklinde oluştuğu söyleyen Von Boyme, göçmen karşıtlığının iki türde de ortak olduğunu ifade etmektedir. Bu teze göre, sağ popülizm, toplumsal bir kriz anından sonra ortaya çıkar ve temsili demokrasinin krizinin ardından doğmaktadır (Von Boyme, 2019).

Tan, Traverso'nun çizgisine ek olarak sağ popülizmin "ekonomik ve sosyal krizlerin yarattığı sorunlara yapılan vurgu ve bundan en fazla etkilenen sınıflara yönelik, yurttaşlarını koruyan ve refah sağlayan güçlü bir devlet vaadi, 'yeniden güçlü ülke ve ulus söylemi; korumacılık ve liberalizm karşıtlığı' gibi özellikleriyle liberalizmin içine girdiği krize verilen" bir tepki olduğunu dile getirmektedir (Tan, 2019: 110). Sağ popülist partiler, "halkın sorunlarını görmezden gelen" kurulu düzenin geleneksel partilerinin meşruiyetlerini kaybetmesi sonucunda, seçim yoluyla bir şeylerin değişmeyeceği tezini çürütmektedir (Betz ve Johnson, 2004: 314). Aynı zamanda sağ popülist strateji seçim sistemine kendilerini kapatmaz ve aksine seçim başta olmak üzere demokratik süreçlerden dışlanan halk tabakalarına yönelmektedir. Parlamento, meclis, kongre gibi temsili demokrasinin önemini -en azından söylemsel alanda- halkın bu süreçlerden dışlandığı gerekçesiyle azaltmak istemektedirler (Betz ve Johnson, 2004: 316).

Eatwell ve Goodwin (2018), sağ popülist stratejinin liberal demokrasiye verilen bir tepki olduğu sonucunda birleşmektedirler. Yazarlara göre sağ popülist strateji liberal demokrasinin elitist doğasına bir isyan olarak belirmiştir. Sağ popülistler tartışacak vakitleri değersiz bulmakta ve doğrudan yöntemler önermektedir. Bir diğer neden ise ulusun yıkımı gerekçesidir. Buna göre ulus göçler sebebiyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sağ popülist strateji böylece güçlü bir yabancı düşmanlığı ortaya çıkmaktadır. Bir diğer gerekçe ekonomik eşitsizlikler ve bazı grupların kayırıldığı inancıdır. Son olarak geleneksel siyasal önelere duyulan güvensizlik insanların yeni önelere kulak vermesine vesile olmuştur. 2008 Resesyonu ve 2014 sonrası mülteci kriziyle birlikte sağ popülizmin yükselişi liberal demokrasiyi uzun dönemde bir krize

sokacaktır ve demokrasinin normale dönüşü uzun sürecektir (Eatwell ve Goodwin, 2018: 195).

Eatwell (2016), sağ popülist stratejiyi kullanan siyasi partilerin son dönemde tek bir mesele etrafında yoğunlaştığını, bu yoğunlaşmanın sonucunda diğer tüm sorunları bu tek ana meselenin çözümüne indirgediğini söylemektedir. Örneğin göçmen karşıtları ülkelerindeki diğer hukuksal, toplumsal ve ekonomik sorunların çözümünü göçmen sorununun çözümüne bağlamaktadır. Eatwell bu yöntemi "tek mesele yaklaşımı" olarak adlandırmaktadır.

Sağ popülist stratejiyi kullanan siyasi özneler 2008 krizinden sonra yoğunlaşan temsili demokrasi karşıtı tepkilerden sonra "yeni bir siyaset yapma" tarzı önermektedir (Belge, 2018: 11). Temsili demokrasiye karşı tepki, ekonomik krizle birlikte okunduğunda bir anlam kazanmaktadır. Ancak bu söz konusu yeni tarz bürokrasiyi azaltma vaadiyle demokratik kurumların üzerinden atlamaya çalıştığı için bir anti-demokratiklik algısı yaratmaktadır. Halka mevcut sorunların çözümü yönünde bir radikallik yerine, statükoyu korumayı ve iyileştirmeyi vaaz eden sağ popülizmler, bu süreçte, "halk adamı" algısını geliştirmektedir. Fakat sağ popülistler sorunun nasıl çözüleceğine ilişkin altı dolu bir program önermemektedirler. Sorunun çözümü lidere olan güven temeline indirgenmiştir. Ancak bu sorun çözüm vaadi de kendi içerisinde bir ikilem barındırmaktadır: Mevcut statükonun doğurduğu adaletsizliklere ve halkın adalet arayışına yönelen popülizm, sorunun çözümü noktasında yine mevcut statükonun devamını önermektedir. Bu şekilde lider ve kitle arasındaki ilişkide itaat boyutu öne çıkmaktadır. Dolayısıyla sağ popülizmin bu "içi boş retoriğinin" yapay ve kısa ömürlü olduğu iddia edilebilmektedir (Saraçoğlu, 2018: 45).

Taguieff sağ popülist stratejinindört temel özelliğini şu şekilde sıralamaktadır: (1) Demagog bir lider halk ve kitlesel hareket ile bütünleşir, (2) Sınıfsal, ideolojik ve kültürel kategoriler hiçe sayılarak halk bir bütün olarak ele alınır, (3) Sıradan halk kitlelerine değer verilir ve onun ahlaken iyi olduğu söylenir, (4) bir saflaşma çağrısı yapılır: Amaç kurulu düzeni değiştirmektir ve yozlaşmayı sona erdirmektir.

Mudde ve Kaltwasser'e göre ise sağ popülist stratejinin üç özelliği söz konusudur: (1) yerlilik, (2) otoriterlik ve (3) popülizm (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 34). Bu üç özelliğe ek olarak yer yer başka özellikler eklenmektedir. Örneğin anti-semitizm ve refah şovenizmi gibi. Yerlilik, yabancı düşmanlığını ve milliyetçiliği içermektedir. Otoriterlik ise toplumun sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmasıdır. Bu özellik siyasal spektrumun sağında yer alan birçok partinin özelliğidir. Popülizm, toplumun "genel iradesi" çerçevesinde "temiz halk" ve "yozlaşmış elitler" şeklinde iki kampa bölünmesidir. Böylece sağ popülizmdeki antagonistik bölünme popülizmdeki gibi halk ve elitler şeklinde değildir. Bu bölünme yerlici bir anlayışla, "iyi yerliler" ve "kötü yabancılar" arasında gerçekteşmektedir (Mudde, 2016: 3-4). Sağ popülist liderler, *vox populi*, yani halkın sesi olduklarına inanmaktadırlar. Onlara göre kurulu düzenin partileri bir "politik sınıf" oluşturmaktadır (Mudde, 2017: 51). Geleceğe dair güvensizlik ve kaygılar sonucu güçlenmiş olan sağ popülistler sosyo-ekonomik sorunlardan ziyade sosyo-kültürel sorunlara çubuk bükmüşlerdir.

Sağ popülist strateji, "politik ihtiyaçları doğrultusunda şimdiki zamanın tertibini geçmişe ama tarih yazımının rasyonalesinden azade duygusal-heyecansal bir retorikle süslediği nostaljik bir geçmişe dönme" yöntemini uygulayarak "şimdi ve geleceği birbirine teyellemektedir." Böylece "geçmiş nostaljik yüceltimiyle eşgüdümlü olarak, şimdiki zamanın idealize edilmiş bir maziye referansla" manüpile edilmektedir.

“Kaybedildiği varsayılan gücün teminini mitik bir maziyle sağlamaya, geçmişin tazminini bugünün içinde elde etmeye çalışmak” sağ popülistler için oldukça etkili bir yöntem haline gelmektedir. Bu yöntem sağ popülizmin eleştirdiği temsili demokrasi ve halkın isteklerinin gerçekleştirilmesi arzusu ile kesişen bir noktada yer almaktadır. “Sağ popülizmin çoğu kez mitsel ve idealizasyonlara dayalı geçmiş yorumu, başka anlatılara geçişi tıkayacak şekilde ya kaybın daha en baştan kayıp olarak tanınmadığı ya da tanındığı noktada onu destekleyen kitle açısından kaybın birebir yerine konulabilir.” Sağ popülizm geçmişi yeniden elde edilebilir olarak gösterip, onu bir gelecek vizyonu olarak sunan bir stratejidir. Böylece geçmişi yeniden elde edilebilir bir olgu olarak gösteren ideolojiler tarafından kullanılır.

Paul Taggart’ın “*heartland*” kavramı bu noktada önem kazanır çünkü bu kavram olanı değil ideali sunmaktadır: *Heartland*, kaybedilmiş bir geçmişin geleceğe yansıtılmasıyla kurulmaktadır (Berköl, 2019: 72-83). Özetle sağ popülizm, “uzak geçmişle ilgili mitlere dayanan etnik-milliyetçi duygulara atıfta bulunarak” (Kaya, 2016: 4-5) hareket ederek “akılcılığın reddi ile alternatif bir siyasal gerçeklik ve anlatı oluşturmaya çabalayacaktır” (Balta ve Özel, 2019: 109).

Bu bölümde sağ popülizmi popülizmden ayıran motivasyonlara değindikten sonra sağ popülist stratejiyi özgün kılan noktalar açığa çıkarılmıştır. Buna göre sağ popülizmi, popülizmden ayıran ilkfarklılık onun lidere atfettiği önemdir. Sağ popülizmde lider adeta mesihanik bir figürdür. Bu özelliğin yanı sıra bir diğer farklılık ise sağ popülizm ve neoliberal ekonomi politikalarının birlikteliğidir. Bir diğer farklılık sağ popülizmin toplumu üç ayrı kampa bölen halk inşası sürecidir. Sağ popülist strateji düşmanlarını ekonomik olarak değil kültürel olarak kodlar: Halka karşı olan elit tabaka ve bir de ulusu parçalamak isteyen “dışarıdakiler” vardır. Sağ popülizm ve demokrasi tartışmaları son

dönem beraberinde demokrasi ve otoriterleşme tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Aslında bu otoriterleşme tartışması sağ popülizmin ekonomik anlayışı olan neoliberal politikaların uygulanması noktasında önemli bir araçtır. Sağ popülizm tartışmasını bitirmeden önce onun son dönem ortaya çıkan Avrupa odaklı örneklerine göz atmak yerinde olacaktır.

Sağ popülizm popülizm tanımından –lidere atfedilen değer, ekonomi perspektifi, halk inşası ve otoriterliğe eğilim gibi- farklılaşan noktalara sahip, siyasi yelpazenin sağındaki öznelerce kullanılan, başlı başına bir ideoloji olmayan ancak ideojilerce kullanılan bir siyasal strateji/politik bir mantıktır.

2.5. SAĞ POPÜLİZM TÜRLERİ VE ÖRNEKLERİ

Sağ popülist strateji son dönemde neden daha sık gündem haline gelmeye başlamıştır? Bunun ilk sebepleri ABD’de sağcı Donald Trump’ın seçilmesi, Birleşik Krallık’ta gerçekleşen Brexit referandumu ve “ırkçı, homofobik, aşırı sağcı Bolsonaro’nun Latin Amerika’nın en büyük, dünyanın yedinci büyük ekonomisine sahip ülkesi olan Brezilya’da başkanlığa seçilmesi” olarak gösterilebilmektedir (Durmuş, 2019: 10).

Sağ popülist stratejinin Avrupa’da yankı bulması da, “iş kaybı, özgünlük ve güvenlik konularında göçmenleri suçlayan” ve “toplumsal sefaleti izah eder başka” siyasetlerin olmadığı bir ortamda (Balta ve Özel, 2018: 107) sağ popülist tonlar üzerinden gerçekleşmiştir:

“Amerikan popülistlerini, iddia edilen aksine, sol ve demokratik değil, dışlayıcı, anti-semit, ırkçı, ütopyasını geçmişte arayan ve değişime/modernleşmeye direnen gerici, entelektüelizm karşıtı, siyasal söylemini paranoyak fanteziler üzerine kurmuş bir kitle hareketidir. ... Popülizm artık, çıkar grupları arasındaki rekabete, uzlaşmaya, müzakrereye, dengeye dayalı çoğulcu demokratik rejimin karşıtı olan her şeydir. Kavramın Avrupa’ya seyahati, bu anlam üzerinden gerçekleşmiş, klasik faşist hareketleri ve güçlenmekte olan aşırı-sağ parti/hareketlerini anlamının kavramsal aracı olmuştur” (Ateş, 2018: 57).

Avrupa’daki sağ popülist stratejiyi kullanan önelere örnek olarak Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ), Belçika’daki Dedecker Listesi, Danimarka’daki İlerleme Partisi (FPD), Finlandiya’daki Finler Partisi (PS), Almanya’da Almanya için Alternatif (AfD) ve Alman Ulusal Demokratik Partisi (NPD), Yunanistan’da Altın Şafak (XA) ve Bağımsız Yunanlar (ANEL), Macaristan’da Macar Sivil İttifakı-Fidesz, İtalya’da Forza İtalya (FI) ve Ulusal İttifak (AN), Litvanya’da Ulusal İttifak (NA), Hollanda’da Pim Fortuyn Listesi (LPF),

Norveç'te İlerleme Partisi (FrP), Polonya'da Hukuk ve Adalet (PIS), İsveç'te Yeni Demokrasi (ND) ve Birleşik Krallık Özgürlük Partisi (UKIP) gösterilebilir (Mudde, 2016).

FPÖ'nün 1994 yılında gerçekleşen atılımı karizmatik bir lider ve göç karşıtı program ile gerçekleşmiştir. Berlusconi'nin yükselişi de kendisinin bir medya patronu olup medya aracını etkin bir şekilde kullanmasıyla ilgilidir. İskandinavya'daki partiler vergi karşıtlıkları ile öne çıkmıştır. Bütün bu partilerin ortak özellikleri ise milliyetçi bileşenler ve neoliberal ekonomik programlardır. Geleneksel partileri eleştiren bu partiler aynı zamanda "anti-parti olarak nasıl etkili bir parti olunur" ikilemindeyler. Bu partilerde personalistik, olağandışı bir liderlik söz konusudur ve merkezi anlamda güçlüdür. Bu partilerin seçmenleri genel olarak erkektir. Yaygın kanının aksine işsiz ya da fakir değil ancak özel sektörde istihdam edilmektedirler. Az eğitilmişlerdir ve eğitim seviyeleri ortadan yükseğe doğru bir skala seyretmektedir (Taggart, 1995).

FPÖ ve NPD gibi partiler incelendiğinde bu partilerin seçmenlerinin daha önceki seçimlerde oy vermemiş olan kitlelerden geldiği görülmüştür. Bu durum sağ popülizmin temsili demokrasinin krizi sonucu ortaya çıktığı teziyle doğru orantılıdır. Söz konusu partiler seçmenlerine göçmen karşıtı mesajlarını doğrudan bir şekilde iletmislerdir. Bu yabancı düşmanı kitlenin büyük bir çoğunluğunu ise güvensizlik ikliminden etkilenenler, vasıflı ya da vasıfsız işçiler ve genç işsizler oluşturmaktadır. "Ulusunu savunmak" adına hareket eden sağ popülist hareketler kendilerini bu "heterojen" toplumun temsilcisi olarak sunmaktadırlar (Betz, 1993). FPÖ aynı zamanda Avrupa Birliği karşıtlığı ve göçmen karşıtlığıyla bilinmektedir. Bu politika 2016 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde partiye %35.3'lük oy kazandırmıştır.

Sağ popülist dalganın Avrupa'daki yükselişindeki bir diğer önemli sebep terör saldırılarıdır. 2010 Aralık'tan, 2016 Mart'ına kadar Avrupa'da dokuz büyük terör

saldırısı gerçekleşmiştir. En büyük ilk ikisi 2015 Ocak ayında Charlie Hebdo isimli karikatür dergisine ve 2015 Kasım ayından Paris’te gerçekleştirilen İŞİD saldırıdır. Bu iki saldırıda toplam 157 kişi hayatını kaybetmiştir (Judis, 2016: 102). Sağ popülist hareketler özellikle son dönemde etnik temelli bir çizgidendinsel bir çizgiye kaymıştır. Örneğin Müslümanlar, ülkedeki eşcinsel hakları ve cinsiyet eşitliğine, güvenliğe tehdit olarak görülmektedir (Mudde, 2016).

Avrupa’da sağ popülist siyasal stratejiyi kullanan özneler tarihin her döneminde hedef gösterecek bir “iç düşman” bulurlar. Bu 1930’lu yıllarda Yahudiler, solcular ve eşcinseller olurken 1960’lı yıllarda göçmen işçiler olmuştur. 11 Eylül 2001’deki İkiz Kuleler saldırısının ardından Müslümanlar hedef haline gelmiştir (Melzer ve Serafin, 2013: 362). ABD’de benzeri bir durum gözlenmektedir: “(i)ç düşmanlar, 1950’de komünistler; 1960’da insan hakları savunucuları; 1970’de aktivistler olmuştur” (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 25). Halk, elitlerin bu tehditlere maruz kalmadığını çünkü kendilerinin korunaklı bir hayat sürdüklerini düşünmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen elitler –halk’ın değil- ulusun bir parçasıdır (De Cleen, 2017). Bununla bağlantılı olarak, sağ popülistlerin elitlere eleştirisi “kültürel”dir (Brubaker, 2017).

Sağ popülist strateji, böylece Avrupa’daki örneklerinde yerlici ve ulusal karakterinden ötürü Avrupa Birliği’ne karşı bir konum almaktadır. Bu konum onların “Avrupa’ya evet, AB’ye hayır” sloganlarında özetlenebilir. AB’ye karşı oluşlarının altında ise bu birliğin Amerikanvari bir bütünleşme biçimi olduğu yatmaktadır. Dolayısıyla Avrupalı sağ popülistler, “bölgelerin Avrupa’sını” önermektedirler (Von Boyme, 2019: 59).

Böylece “günümüzün sağ popülist partileri, sadece işçi sınıfı ya da işsiz toplumsal gruplar için değil, aynı zamanda kadınlar, LGBTİ, orta sınıf ve radikal Selefi İslam

tarafından tehdit edildiğini düşünen üst orta sınıf laik gruplar için de cazip olan anaakım siyasi partiler haline” gelmiştir (Kaya, 2018: 14).

Sağ popülizmin lider-kitle ilişkisine iki örnek olarak Silvio Berlusconi'nin ve George Bush'un kendilerini Mesih olarak tanıtımları gösterilebilir (Kaya, 2018: 20). Sağ popülist liderler vulgar bir dil kullanırlar. İtalya'dan bir diğer sağ popülist olan Kuzey Ligi lideri Umberto Bossi'nin “Kuzey Ligi sertleşti” söylemi vulgar dil kullanımına örnek gösterilebilir (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 64-65).

Dikkat çeken bir diğer nokta ise popülizm olgusunun, fakir halk ve zengin elitler arasında bir ayırım tariflemesine zıt olarak sağ popülist liderlerin genellikle zengin kişilikler olmasıdır. Örneğin Berlusconi ailesi 7.8 milyar dolarlık servetiyle İtalya'nın 6. zenginidir. 1992'de ABD başkanlık seçimlerinde yüzde 20 oy alan Ross Perot 3.7 milyar dolarlık servetiyle ABD'nin 155. zenginidir. Halktan aldıkları destek popülizmin yarattığı antagonizmin yalnızca ekonomiye değil ahlaki değerlere de dayanmasıdır. “İktisadi girişimci” sağ popülistler bu zenginliklerini politik olarak “dışarıdan” görüntüsü vermek için kullanılmaktadırlar. Genellikle kendilerini dürüst iş adamları olarak sunarlar yozlaşmış politikacılara rağmen zengin olmuşlardır. Sağ popülist liderlerin bir kısmı maskülen tipolojileriyle de ilişkili olarak futbol kulüplerine sahiptir: İtalya'da Berlusconi-AC Milan; Tayland'da Thaksin-Manchester City; Kongo'da Moïse Katumbi-TB Mazembe; Fransa'da Bernard Tapie- Olympique de Marseille; Romanya'da Gigi Becali-Steaua Bucharest; İspanya'da Jesús Gil y Gil- Club Atlético de Madrid (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 70-71). Bu popülist liderler aynı zamanda milliyetçi terimlerle neoliberalizm savunusu yapmaktadırlar (Taggart, 2004: 90; De Cleen, 2017).

Sağ popülist liderler yalnızca erkeklerden ibaret değildir. Fransa'daki Ulusal Cephe'nin lideri Marine Le Pen son dönem güçlü sağ popülist kadın liderlerin önde gelenlerinden

biridir. Le Pen neoliberal ekonomi politikalarından etkilenen orta sınıfa –genellikle küçük çiftçiler ve küçük iş adamları- seslenir ve tabanını onlardan sağlamaktadırlar. Le Pen'in bu seslenişi güçlü anti-semitik, anti-göçmen ve İslamofobik alt metinler içermektedir. Le Pen'in politikası, “anti-Avrupa Birlikçi ve anti-elitisttir” (Greven, 2016: 2).

Sağ popülist liderlerin kişisel özelliklerini öne çıkarmaları bir başka nitelik olarak gösterilebilmektedir. Trump seçim kampanyası sürecinde yaptığı bir konuşmada, “5. Cadde'nin ortasında durup, öylece çevreye ateş edip birilerini öldürsem oy kaybeder miyim?” şeklinde ifadeler kullanmıştır. Bu tarz söylemler Trump tarafından oldukça sık tekrarlanmaktadır: “Ben sizin sesinizim”, “Durumu yalnızca ben düzeltebilirim” (Snow ve Bernatzky, 2018: 132).

ABD'den bir diğer örnek Çay Partisi'dir. Bu hareket Barack Obama'nın “sağlık ve seçim finansmanı reformlarına karşı saldırgan bir liberal hareket olarak doğmuştur” (Altınkaş ve Arman, 2011: 45). Çay Partisi, “Obama'nın Müslüman ülkelerle –Bush yönetimine oranla çok daha güçlü- bir temas halinde olmasına karşı tepkici bir tutum sergileyen; kaçak göçmenlere karşı alınan önlemlerin daha sıkı olmasını talep eden; eşcinsellerin evlenme haklarının olmadığını, hatta eşcinsellerin toplum içinde bir politik güce sahip olmalarının kabul edilemez olduğunu düşünen ve çoğunluğu Protestan beyazlardan oluşan bir gruptur” (Altınkaş ve Arman, 2011: 46). Bu parti ırksal bir söylem yerine ekonomik ve sosyal adalet talebi üzerinden bir söylem geliştirir. “Amerika Komünist Partisi eski başkan yardımcısı Jarvis Tyner Çay Partisi hareketini ırkçı, sağlık reformu karşıtı, savaşa son vermeyi istemeyen, herkese iş imkânı tanınmasını hoş karşılamayan, ekonomik ve sosyal adalete karşı duran, seksist ve homofobik bir grup olarak tanımlamaktadır” (Altınkaş ve Arman, 2011: 49).

Sağ popülizmin yabancı düşmanlığına örnek olarak Macaristan'dan Fidesz Partisi lideri Orbán gösterilebilir. Orbán'a göre ülkede Yahudi milyarder George Soros tarafından desteklenen liberal politikacılar ülkeyi Müslüman göçmenlerle doldurmaya çalışmaktadır; "Orbán'ın bu anti-semitik retoriği Doğu Avrupa'da hala oldukça yaygındır" (Eatwell ve Goodwin, 2018: 48-49). Orbán otoriter eğilimleri ile bilinmektedir.

Sağ popülizmin *post-truth* bir strateji olup *fake-news* (yalan haber) kullanmasına dair Britanya'da Brexit sürecinde yaşananlar örnek gösterilebilmektedir. Brexit kampanyasında Avrupa Birliği'nden çıkışı savunanlar Avrupa Birliği'ne 350 milyon sterlin ödendiğini iddia etmişlerdir. Bu iddianın asılsızlığı daha sonra kanıtlanırsa da iki yıl sonra yapılan bir araştırma insanların bu yalana inanmaya devam ettiklerini göstermiştir (Yüksel, 2019).

UKIP ve AfD gibi partiler incelendiğinde de ortak noktalarının göçmen karşıtlığı ve Avrupa Birliği karşıtlığı olduğu görülebilecektir. Sonuç olarak Batı Avrupa yoğunluklu olmak üzere son dönem ABD'deki Trump iktidarı ile birlikte gündemde olan bu sağ popülist öznelerin ortak özelliklerinden bazıları ise neoliberal programı uygularken – söylemsel olarak ona karşıt bir duruş geliştirirler-, "siyasetin siyasetleştirilmesi" amacını gütmeleri, muhafazakâr ve milliyetçi olmaları, liberal demokrasiye düşman olmaları, ekonomik ve sosyal kaygıları bir araya getirip bu kaygılara seslenmeleri, genellikle tek bir konuya odaklanmaları –örneğin Brexit, göçmen karşıtlığı gibi- ve son olarak güçlü bir halk desteğine sahip olmalarıdır (Betz, 1994: 108; Greve, 2016: 3; Fassin, 2018: 9-45).

Sağ popülist strateji yalnızca Batı Avrupa ve ABD ile yükselişe geçmiş ve onlarla sınırlı kalmış olan bir olgu değildir. Örneğin Filipinler'den Rodrigo Duterte, Tayland'dan

Thaksin, Brezilya'dan Jair Bolsonaro iktidarları da sağ popülist iktidarlar olarak tanımlanabilmektedir. Çalışmanın odaklandığı alan Brezilya'da Jair Bolsonaro iktidarı olduğu için bu iktidarın özelliklerini incelemekle sınırlı kalınacaktır. Bolsonaro iktidarına değinmeden önce faşizm kavramı, sağ popülizm-faşizm benzerliği/farklılığı ve Latin Amerika popülizmine dair bir tartışma yürütülecektir.

Popülizm ve sağ popülizm fenomenleri incelendikten sonra günümüzde sıklıkla birbirlerinin yerine kullanıldıkları için sağ popülizm ve faşizmin bir karşılaştırmasını yapmak gerekecektir. 2016 yılında Donald Trump'ın ABD başkanı seçilmesinden sonra yaşanan tartışmalarla birlikte Latin Amerika coğrafyasında iktidara gelen sağ siyasiler için benzeri bir süreç izlenmiştir. Sağ popülizm ve faşizm tartışmalarına bir katkı olarak Brezilya'da Jair Bolsonaro iktidarının niteliğinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Dolayısıyla sağ popülizm ve faşizmin karşılaştırması yapılmadan önce faşizmin niteliğine ilişkin bir okuma yapılması gerekmektedir.

3. FAŞİZMİN TARİHİNE BAKIŞ

Faşizm kelimesinin türemiş olduğu *fascio* yakın tarihte ilk olarak İtalya'da 1893-1894 yılları arasında Sicilya'da toprak sahiplerine karşı ayaklanan köylüler tarafından kullanılmıştır: *Fasci Siciliani*. Bu kelime 1910'lu yıllarda İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na katılması gerektiğini savunan entelektüeller tarafından kurulan bir örgütlenmeyi adlandırmıştır. Benito Mussolini isimli eski bir sosyalistin başını çektiği bu grubun kampanyaları için kullandığı isim *Fascio Rivoluzionario d'Azione Interventista*'dır (Müdahaleci Devrimci Hareket Ligi).

Faşizm kelimesinin resmi olarak kullanıldığı ilk tarih 23 Mart 1919'dur: Benito Mussolini liderliğindeki *Fasci di Combattimento* (Savaş Kardeşliği), milliyetçiliği reddeden sosyalizme karşı mücadele amacıyla kurulmuştur (Paxton, 2007: 12-13). Bu *combattimento*'lar, "eski askerleri, işsizleri, esnafları, bazı işçileri ve üniversite öğrencileri"nden oluşmaktadır (Sarica ve Aybay, 1962: 14). *Combattimento*'ların ortaya çıkışı ile "işçi örgütlerinin artan gücüne karşı toprak sahiplerinin bir beyaz muhafız örgütü oluşturma ihtiyacı" denk düşmüştür (Kalecki, 2018: 231). Böylelikle faşizm fenomeninin savaş sonrası İtalya'sında güç kazandığı söylenebilir.

Faşizm kelimesinin türediği *fasces* kelimesi Roma İmparatorluğu'nda devlet otoritesini sembolize eden bir simgedir. I. Dünya Savaşı'na müdahale edilmesinden yana tavır aldıklarından ötürü bu örgütün kullandığı kelime, "dinamik ve modern" bir anlama sahip olur (Eatwell, 2011a: 20-21). Roma İmparatorluğu'na yönelik bu öykünme, "propagandif" bir niteliğe sahiptir (Eatwell, 2019: 234). Constantin Iordachi'ye göre faşizm kelimesi XIX. yüzyıl boyunca birçok "sosyalist ve milliyetçi özne" tarafından kullanılmıştır (Iordachi, 2019: 41). İtalyan faşistleri "*squadristi*" (Kara Gömlekliler)

olarak adlandırılan bir paramiliter güce sahiptir. Fakat hareket yalnızca bu örgütlülüğünden ibaret değildir. Faşistler yerel gazetelere, sendikalara, “geleneksel partilerden ayrılmak için ‘hareket’ kavramını kullansalar da” geleneksel açıdan güçlü bir parti organizasyonuna sahiptir (Eatwell, 2011b: 169).

Faşizm İtalya’da vücut bulmuştur ancak İtalya’ya mahsus kalmamıştır. Bugün İtalyan Faşizmi (büyük F ile) ve Almanya’daki Nazizm’i birbirinden ayrı olarak gören yaklaşımlar olsa da (bkz. Sternhell, 2012), İtalya ve Almanya’daki örnekler için faşizm (küçük f ile) genelleştirilmesi yapılagelmiştir. Kevin Passmore, faşizmin ilk öncülerinden biri olarak ABD İç Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan “terhis edilen Konfederasyon subaylarının, hükümetin siyahların tarafında olduğu algısıyla, beyaz ırkın üstünlüğünü savunmak üzere” kurulan *Ku Klux Klan*’ı görmektedir (2014: 49-50). Çünkü faşizm, iki savaş arası döneme ait bir olgu değildir; “19. yüzyıl sonunda Avrupa kıtasında yaşanan modernleşmeyle başlayan tarihsel dönemin bir parçasıydı. ... I. Dünya Savaşı ve 1930’lardaki ekonomik kriz, faşist hareketler için gereken sosyolojik ve psikolojik şartları sağlamış ancak faşist ideolojiyi doğurmamıştır”(Sternhell, 2019: 100).

Almanya’daki Nazi örneği tıpkı İtalya’daki gibi “1929’da başlayan ekonomik, toplumsal ve siyasi kriz sırasında atılıma” geçmiştir (Passmore, 2014: 21). Bu krizle birlikte Almanya’da “kapitalizmin tüm gerçek temelleri yerle bir olmuştur; milyonlarca insan işsiz kalmış ya da mülksüzleşmiştir; bundan sonra meydana gelen yığınsal sefalet, itibarsızlaşma ve bunlarla mücadele etmek için merkez Reichstag partilerinin uzlaşarak kararlı bir enflasyonist politika uygulamadaki başarısızlıklardan sonra siyasal temsiliyet krizi şiddetlenmiştir.” Nazi Partisi kitleler tarafından bu kriz koşullarının yaratıcısı aktörler arasında görülmemiştir (Cinemre, 2017: 174-175).

Faşizmin tanımlamasına ulaşma noktasında literatürde, popülizmin tanımlanmasında yaşananlar kadar olmasa da bir takım zorluklar vardır. Griffin'e (2014: 59) göre "Faşizm kavramı üzerine bir uzlaşma yoktur." Örneğin faşizmi Almanya'daki Nazi hareketinden ayrı tutan ve İtalya'ya özgü bir ideoloji olarak düşünen bir eğilim söz konusudur (bkz: Sternhell, 2012).

Bunun yanı sıra ileriki bölümlerde detaylı bir şekilde inceleneceği üzere aşırı sağ, muhafazakârları, askeri diktatörlükleri toptan bir şekilde "faşist" kategorisi altında sıralayan bir eğilim vardır. Dolayısıyla sağ popülizm ve faşizm karşılaştırması yapabilmek için tıpkı sağ popülizmde yapıldığı şekilde bir faşizm tanımına ihtiyaç vardır. Bu tanım yapılırken, Griffin'in (2018: 35) izlediği "minimumuma ulaşma" yöntemi takip edilecektir. Griffin, "faşizmin esasında bir ideal tip olmasından ötürü nesnel bir tanımının olamayacağı kabulüyle" yola çıkmaktadır (2019: 192). Paxton bu iddiaya karşılık, "genel bir fenomen için genel bir kavrama ihtiyaç vardır" der (2007: 32). Faşist minimum bir siyasi örgütlenmeyi ya da rejimi "faşist olarak nitelemek için gereken kavram seti" olarak tanımlanır (Sharpe, 2018: 1).

Faşist minimumuma ulaşılırken faşizm çalışmalarındaki belli başlı tanımlamaları incelemek, aradaki farklılıkları anlamayı ve ulaşılacak olan minimuma varmayı kolaylaştıracaktır. Faşizme yönelik birbirinden oldukça farklılık gösteren tanımlamaların sebebi, uygulamalarının ülkelere göre çeşitli farklılıklar göstermesidir. Bu sebepten, farklı deneyimlerin ortak noktalarına bakmak faşist minimumuma ulaşma noktasında faydalı olacaktır. Fakat söz konusu faşist hareketlerin ortaklıklarına (örneğin programlarındaki ortaklıklar) odaklanmak yanıltıcı olabilir. Çünkü faşist hareketlerin –program örneğinden devam edilirse- teorik ve pratik alanlarda yaptıkları birbirleriyle çelişebilir (Bensoussan ve Labica, 2016).

Griffin faşizmi “iki savaş arası dönemde yalnızca ulusal değil evrensel düzlemi de etkileyen bir kriz sonucu ortaya çıkan milliyetçi popülizmin devrimci bir türü olarak” görür (Griffin, 2016: 16). Faşizmin kapsamı onun “antimodernist ütopyacı vizyonu” altında yatmaktadır, “mitik geçmişe duyulan bir özlem ve teknolojinin nimetlerini kullanma” diğer öne çıkan noktalarıdır. Faşizmin modernizm karşıtı vizyonu, “geleneksel toplumlarda ortaya çıkan ulus devlet anlayışına” özgüdür. Bu argüman üzerinden ilerleyen faşizm, liberal ve sosyalist ideolojilere bir alternatif oluşturur. Faşizm modernizm ile birlikte “sonsuz” değerlerin ortadan kaybolmaya yüz tutmasına tepkilidir. Bu yüzden, “ırksal, tarihsel ve ulusal inşaları manipüle ederek modernizm öncesi bir geçmişe dönüşü” vaaz eder. Bir rejim olarak faşist ideoloji, “katılımcı demokrasi ve ulus devletin meşruiyeti üzerine yeni temeller inşa eder; bu inşa sürecinde ultra-milliyetçilik seküler bir din haline getirilir, ulusun bütünü bireylerin üzerindedir ve bunları yaparken de toplumsal kontrol ve mühendisliği devreye sokar.” Faşist devletler, “modern toplumlarda görülmeyen kesinlikte bir iktidar yaratır” (Griffin, 2008a: 25-32).

Griffin’in ulaştığı faşist minimum, “faşizm, ultra milliyetçiliğin palingenetik mitik geçmişe özlem duyan siyasi bir ideoloji türüdür” şeklindedir. Griffin’in ulaştığı faşist minimum kendi faşizm tanımlamalarına ulaşmak isteyen araştırmacılar tarafından detaylandırılmaya muhtaçtır. Griffin bu detaylandırma için beş yöntem önerir:

“1) faşizme düşünürleri, hareketi, rejimleri, politikaları, ideal toplum düzenine varmayı amaçlayan eylemleri ve kültürel değerleri olan diğer ideolojiler gibi bakılmalıdır; 2) diğer ideolojiler gibi faşizm kendini birçok farklı formda gösterebilir; dolayısıyla faşizmin de tıpkı diğer ideolojilerde olduğu gibi büyük bir aile yarattığı düşünülmelidir; 3) faşizmin ortaya çıkan bu çeşitleri, ideal

toplum ve uygarlığa ulaşma, mitlerini tarihsel bağlamda pratiğe geçirme yöntemlerinin sonuçlarına bakılarak ütopyacı vizyon ile ilişkilendirilmelidir; 4) ideal-tipik olarak inşa edilen çekirdek mit organik 'halkı' 'ultra-ulus' olarak formülize eder ve halk mevcut devletten/çürümüşlükten kurtarma ihtiyacı sonucunda bu düzene karşı mücadele etmeye hazır hale getirilir; 5) faşizmin tanımsal minimumu, ideoloji sonucuna varacaktır; faşizmle ilişkili politikalar ve pratikler yenilenmenin (palingenesis) popülist enerjisini harekete geçirmeye odaklıdır; böylece ultra-ulus yeniden doğabilir; yeni, devrimci bir uygarlık-düzen oluşabilir" (2018: 53).

Griffin'in "palingenetik" olgusu faşizm tanımlamasında merkezi bir rolü olan ve bu yüzden detaylandırılması gereken bir olgudur. Griffin bu olguyu, "efsanevi temel, yeni bir düzenin doğum sancılarının işaretli (olarak algılanan) bir milli kriz öngörüsüne dayanmaktadır. Bu öngörü bir kez arındırıldıktan ve yeniden canlandırıldıktan sonra, ahlaki açıdan iflas etmiş bir devlet sistemi ve onunla ilişkili çökmüş bir kültürün ... yeniden doğacağına inanan milli toplum hayaline dayanmaktadır" şeklinde açıklamaktadır (2019: 194).

Faşist minimum için bir diğer öneri Ernest Nolte tarafından yapılmıştır. Nolte'ye göre faşist minimumun gerçekleşmesine yarayacak altı temel kavram, "lider doktrini ve yapısal bir amaç etrafında ifade edilen, anti-marksizm, anti-liberalizm, anti-muhafazakarlık, liderlik prensibi, parti ordusu ve totaliteryanizm amacı" şeklinde sıralanır (Payne, 1983: 5-6).

Sternhell, -Nolte'nin yaptığına benzer şekilde- faşizmi "anti"leriyle tanımlama yöntemine karşı çıkar. Sternhell'e göre elbetteki faşizm tıpkı diğer ideolojiler gibi mevcut ideolojilerin reddi üzerine kurulmuştur. Ancak faşizm daha sonra kendi "siyasi,

ahlaki ve entelektüel sistemini” kurmuştur (2008: 282). Sternhell’e göre faşizm “organik milliyetçilik ve Marksizm karşıtı sosyalizm bir sentezi olarak, liberalizm, demokrasi ve Marksizm reddedilmesine dayanan devrimci bir harekettir.” Faşist ideoloji materyalizm karşıtıdır ve “liberalizm, demokrasi ve Marksizm gibi aynı materyalist musibetin farklı veçheleri olarak” görülmektedir:

“Faşist sentez, 18. yüzyıl ve Fransız Devrimi’nden miras alınan siyasal kültürün reddini simgelemektedir ve yeni bir medeniyet kurmayı hedeflemektedir. Toplumdaki bütün tabaka ve sınıfların mükemmel bir şekilde bütünleşebileceği bir insan toplumunun kalıcılığını ancak komünal ve bireysellik karşıtı yeni bir medeniyetin sağlayabileceği ve böylesi uyumlu, organik bir toplumun doğal çerçevesinin ancak ... millet olabileceğini düşünmekteydi” (2019: 98).

Roger Eatwell kapsamlı bir faşizm kavramına erişmek amacıyla dört temel nokta belirlemiştir. Eatwell faşizmi anlamak ve onun tanımını geliştirmek için “a) doğal tarih; (b) jeopolitik; (c) ekonomi politik ve (d) liderlik, aktivizm, parti ve propaganda”ya dikkat çekmiştir (1992: 174). Çünkü faşizm, “pratik anlamda birçok farklı düşünceyi bir araya getirmiştir” (Eatwell, 1992: 183).

Faşizm tanımlarını inceleyen Eatwell tanımlamalarda en çok dikkat çekilen noktaları ise “a) liderlik prensibi; (b) organiklik; (c) milliyetçilik; (d) ırkçılık; (e) militarizm; (f) şiddet; (g) emperyalizm; (h) korporatizm; (i) otoriteryanizm; (j) totaliteryanizm; (k) parti örgütlenmesi; (l) anti-komünizm; (m) anti-liberalizm; (n) anti-muhafazakarlık” şeklinde sıralar (Eatwell, 1992: 166).

Öncelikle Eatwell faşizmi “birleştirici ve ütopyacı” bir ideoloji olarak ele alır. Eatwell bu ideolojinin gerçekleşmesi için üç temel şart sunar: “1) iç ve dış tehditleri karşı mücadeleci bir ulusun varlığı (yayılmacı bir vizyona sahip olması gerekmez), 2)

toplumsal ve şehit kültü ile donanmış yeni insan mitini büyütecek olan dinamik bir elit (burjuva bireyciliğinden farklı olarak), 3) ne kapitalist ne de komünist olan otoriter bir devlet yaratımı (halk ile değil, halk için hükümet anlayışı)” (Eatwell, 2017: 440). Eatwell’e göre faşizm, “birçok farklı entelektüel kaynaktan etkilenen, parti siyasetlerini değiştiren bir girişimdir” (2011b: 170).

Paxton faşizmin beş aşamadan geçtiğini ileri sürer. Paxton’a göre bu aşamalar, “1) Faşist hareketlerin kuruluş aşaması, 2) hareketin siyasal sistemde kök salma aşaması, 3) iktidara geliş aşaması, 4) iktidar aşaması ve 5) uzun vadedeki radikalleşme ve entropi aşaması” şeklindedir (2019: 260).

Paxton’ın faşizm tanımında, “faşist ideoloji fikirlerden daha fazlasıdır; dünyayı biçimlendirme projesine sahiptir.” Paxton’a göre faşist ideolojiyi biçimlendiren entelektüel fikirler, “halkın üstün ırk ve diğer ırklar üzerindeki hakimiyet hissiyatları karşısında daha az yer kaplar.” Çünkü faşizmin “Marx, Mill, Burke ya da Tocqueville” gibi bir ideoloğu yoktur (2007: 26).

Paxton böylece faşizm için, “toplumsal çöküş, bozulma, mağduriyet ile meşgul olan; birlik, enerji, saflık kültürleriyle ilgilenen; kitlesel bir partide mücadele eden milliyetçi militanlar tarafından geleneksel elitler ile işbirliği halindeki; demokratik özgürlüklerden vazgeçen ve etik/yasal dayanağı olmayan kurtarıcı şiddet özelliğine sahip; içeride temizlik, dışarıda yayılmacılık hedeflerine sahip siyasi bir form” tanımlamasına ulaşır (Paxton, 2007: 267). Daha sade bir ifadeyle, “Faşizm, liberal demokrasiyi bölünmeye ve çöküşe neden olmakla suçlayan ve toplumun birliği enerjisini ve sağlığını geri kazandırmaya çalışan bir siyasal otorite ve toplumsal düzen sistemidir” (2019: 298).

Stanley Payne şematik bir faşizm tanımına şu şekilde ulaşır:

Tablo 1: Faşizmin Tipolojik Tanımı” (Payne, 1983: 7)

Faşizmin Tipolojik Tanımı
<p>A. Faşist olumsuzlamalar:</p> <p>Antiliberalizm</p> <p>Antikomünizm</p> <p>Antimuhafazakarlık (faşistlerin diğer sağ sektörlerle işbirliği yapmaya meyilli olmasına rağmen)</p>
<p>B. İdeoloji ve amaçlar:</p> <p>Yalnızca geleneksel ilkelere ve modellere dayalı olmayan yeni milliyetçi otoriter bir devletin yaratılması</p> <p>Yeni tip regüle, çoksınıflı, ulusal ekonomik yapıya entegre (bazen ulusal korporatist, bazen ulusal sosyalist, bazen ulusal sendikalist olarak anılan) bir yapı</p> <p>İmparatorluk ya da ulusun diğer güçleriyle birlikte radikal bir değişim</p> <p>İdealist; iradeci bir öğretisi; modern, özbelirlenimci ve seküler bir kültür</p>
<p>C. Tarz ve örgütlenme:</p> <p>Buluşma, sembol ve politik kareografiye yönelik romantik ve mistik görünümlü estetik bir istek</p> <p>Politik ilişkilerde militarizasyonla birlikte kitlesel bir hareketlilik ve milise sahip büyük bir parti amacı</p> <p>Şiddeti kullanmaya ya da kullanmaya istek yönünde olumlu bir eğilim</p> <p>Organik toplum görüşünde erilliğe yönelik büyük bir eğilim ve eril hakimiyet</p> <p>Yaşamın diğer evrelerinden ziyade gençliğin yüceltilmesi, jenerasyonlar arasındaki çatışma ya da en azından siyasi dönüşümü etkileme</p> <p>Seçilmiş ya da değil otoriter, karizmatik, kişisel yönetime yönelik bir eğilim</p>

Ana akım tanımlamaların yanında göz önünde bulundurulmayan ancak faydalı olabilecek diğer tanımlamalara bakmak gerekir. Michael Mann faşizmi tanımlamak için beş ögeye gereksinim olduğunu dile getirir. Bu beş öge ise, “milliyetçilik, devletçilik, aşkınlık, düşmanlarını temizleme ihtiyacı ve paramilitarizm”dir (Mann, 2015: 30-34). Mann’ın faşizm tanımı, “faşizm alışkın ve arındırıcı bir ulus devletçiliği paramilitarizm üzerinden gerçekleştirme arayışıdır” şeklindedir (2015: 29). Faşizmin büyük sermaye ile ilişkisini öne çıkaran Cihan Cinemre’ye göre ise faşizm, “büyük sermaye ve küçük burjuvazinin ittifak halinde, burjuva toplumunun iktisadi, siyasal ve ideolojik krizine verdiği cevaptır ve kapitalizmin bu tür krizleri hiç durmadan üretmeye devam etmektedir” (2017: 28).

Passmore faşizm ve anti-modernizm arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Passmore’a göre (2014: 30) “Faşizm temelde, sanayi öncesi seçkinlerin ve gerici küçük burjuvazinin birleşmesinden doğan anti-modern bir harekettir.” Passmore (2014: 47) bu tanımını şu şekilde genişletir:

“Faşizm, dışlayıcı biyolojik, kültürel ve/veya tarihsel terimlerle tanımlanan ulusu öteki tüm sadakat kaynaklarının üzerinde tutma ve mobilize bir ulusal topluluk yaratma peşinde koşan ideolojileri ve uygulamalar kümesidir. Faşist milliyetçilik, ulus yerine sınıf ya da cinsiyete öncelik verdiklerinin düşürülmesi nedeniyle sosyalizm ve feminizme karşı amansız bir düşmanlık içermesi açısından geridir. Faşizmin aşırı sağ bir hareket olmasının nedeni budur. Faşizm, sosyalizmle feminizm yenilgiye uğratılmasını ve mobilize bir ulus yaratılmasını, halk adına hareket eden, karizmatik bir lideri bulunan ve kitlesel, militarize bir partide temsil bulmuş yeni bir seçkin grubunun iktidara gelmesine bağlı saydığı için aynı zamanda radikal sağ bir harekettir.”

Bu tanımlamaların yanı sıra faşizmi büyük sermaye ile ilişkilendiren tanımlamalar literatürde oldukça yaygındır. Kliem, Kammler ve Griepenburg'a göre "tekelci finans kapitalin bu bünyesel diktasının özgü (spesifik) tezahür biçimlerinden" birisi olan faşizm, "Finans kapital oligarşisinin en gerici ve zorba diktatörlüğüdür" (2019: 10). Faşizmi biçimlendiren yalnızca büyük sermaye ile olan ilişkisi değildir: "Orta sınıfların faşizme yatkın ideolojik konumları ile ekonomik bunalımların yarattığı umutsuzluk ve bezginlik iklimi, faşizmin oluşmasında ne kadar önemli bir faktör olarak belirirse belirsin, faşizm ortamının hazırlanmasında, faşizmin iktidara getirilmesinde, faşizmin uygulanmasında bütün kuklaların ipleri, son tahlilde, emperyalist finans kapitalin elinde bulunur" (Kliem, Kammler ve Griepenburg, 2019: 10). Kliem, Kammler ve Griepenburg, genel bir faşizm tanımı yapmamanın İtalya ve Almanya'daki faşist deneyimlerin farklılıklarına dayandığını ileri sürer. Yazarlar bu kavrayışa itiraz ederek, "şu nokta daha başta bilinmektedir ki Avrupa'da genel olarak tezahür eden faşizmi salt münferit milli, tarihi özellik ve rastlantılar ile açıklama imkanı yoktur" ifadelerine yer verirler (Kliem, Kammler ve Griepenburg, 2019: 13)

Peki İtalya ve Almanya'daki deneyimlerin ortaklıklarından yola çıkarak ortak bir tanımlamaya ulaşmak mümkün müdür? Aytekin (2019: 9) bu soruya, "Aşırı milliyetçiliğinin ortaya çıkardığı yabancı düşmanlığı, anti-Bolşevizm, antisemitizm gibi nitelikleri, ayrıca 'akla da özgürlüğe ve eşitliğe de' karşı oluşu, faşizmi 'negatif karakterine vurgu' yaparak teorileştirmeyi mümkün kılmaktadır" cevabını vermektedir. Faşizmin genelleştirilebileceği noktanın "anti-modernizm" olduğunu söyleyen Aytekin (2019: 9), faşizm için "Komünizm ve sosyalizme karşı olduğu gibi, liberal demokrasiye de karşıdır" der. Bu anti-modern tepki, faşizmin modern bir olgu olduğu gerçeğini

değiştirmemektedir. Faşizm moderndir çünkü “modernizmin reddinden ziyade alternatif bir modernizmi temsil eder” (Aytekin, 2019: 9).

Aristotle Kallis (2019: 353) faşizmin tanımını, “ideolojik sonuçları açısından, hiper milliyetçiliğın istisnai bir çeşidi olarak görülebilir -her ülkenin kendi radikal milliyetçi özelemler ve hayallerini tetikleyen, canlandıran ya da bunları bir reçete şeklinde tetikleyen, canlandıran ya da bunları bir reçete şeklinde yeniden biçimlendiren bir ‘arti-hiper-milliyetçilik’ olgusu” şeklinde yaparak faşizm ile milliyetçilik arasındaki bağılantıya dikkat çeker.

Breuer’e göre faşizm bir ideoloji değıldir: “Faşizm, bir ideoloji değıl, esasen ideolojik-dünya görüşsel türde olmayan faktörlerle- kısmen spontane olsa kısmen düzenleme, propaganda ve reklamın sonucu da olan şiddetli duygulanma ve heyecanlarla-birbirine bağılanan ideolojilerin bir agregasıdır” (2017: 255). Griffin (2012: 6), faşizmi bir ideoloji olarak görmeyen bu eğilime şu şekilde cevap verir:

“Son dönem faşizmi muhafazakarlık, anarşizm, liberalizm ve ekolojizm gibi tanımlanabilir bir ideoloji olarak görme noktasında bir artış olduğunu tartıştım. Faşizm, toplumun ideal devletine dair ‘pozitif’ bir ütopyik vizyon, çekirdeğindeki aksiyom kalıbını koruyan yerel ölçeklere göre çeşitlilikler sergileyebilen bir vizyona sahiptir.”

Faşizm ırkçı-milliyetçi bir toplum perspektifine sahiptir. Modernizm öncesi mitik geçmişe özlem duyan ve bu mitik geçmişini yeniden diriltmek isteyen dolayısıyla da yeni bir medeniyet ütopyasına sahip olan faşizm genelde materyalizme, özeldede ise onun parçaları olarak gördüğü liberalizm ve Marksizme karşıdır. Faşizm modernizme karşıdır ancak bunun yanında alternatif bir modernizm önerir. Ulusun bütününe tek tek bireylerin üzerine koyarken, erillik üzerine kurulu yeni bir insan ideali öneren faşizm

toplumu kendi ilkeleri çerçevesinde biçimlendirirken toplumsal mühendislik uygular. Faşizm toplumsal mühendisliği kabul ettirmek amacıyla otoriter bir iktidar uygularken ülkenin içerisindeki düşmanları –genellikle öldürerek-tasfiye eden, ülkenin dışında yayılcı bir vizyona sahiptir. Bu sebepten paramiliter örgütlere sahip olan ve militarist olan, şiddet kullanımını bir yöntem olarak benimseyen faşizm ekonomik anlamda – anti-kapitalist retoriğine rağmen- kapitalizmi benimser. Toplumsal, ekonomik ve ideolojik kriz anlarında beliren bu kriz anlarında –devrimci bir retoriğe sahip olsa da- mevcut düzenin devamından yana olan ve iktidar pratikleriyle bunu kanıtlar. Faşizm ekonomik krizler sonucunda zemin kaybeden orta sınıflardan destek alan, yerel ölçütlere göre çeşitlikler sergileyebilen, hareket ya da parti gibi çeşitli formlarda ortaya çıkan otoriter veradikal sağcı bir siyasal ideolojidir.

Sayılan bu özellikler, birçok sağ ideolojide görülmektedir. Faşizmi ayrıştıracak olan motivasyonlar ise palingenetik mit kullanımı, yeni insan yaratımı ve içeride temizlik, dışarıda yayılcılık ilkeleridir. Varılan bu faşist minimum, onun diğer sağ sektörlerden ayrıştırılmasında kullanılacak en önemli üç çekirdek özelliğini öne çıkarır.

3.1. FAŞİZME TEORİK YAKLAŞIMLAR

Faşizmin tanımı yapıp, özelliklerine ve örneklerine değinilmiştir. Faşist ideolojiye farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu farklı yaklaşımları incelemek faşist ideolojiyle ilgili alınacak tutumun belirlenmesinde kolaylık sağlayacaktır. Fakat yaklaşımların tümünü derinlemesine incelemek mümkün değildir.

Faşizme yönelik ilk incelemelerden biri İtalyan reformist sosyalist Giovanni Zibordi tarafından 1922'de yapılmıştır. Bu incelemede faşizme yönelik üç yaklaşım olduğu tespiti yapılır: "Faşizmi sosyalist devrime karşı karşı devrim olarak büyük sermayenin bir stratejisi olarak gören; liberal rejime karşı orta sınıfların bir devrimi olarak gören; ve devlete karşı (para)militer bir devrim olarak gören" yaklaşımlar söz konusudur (Griffin, 2018: 22).

Payne (1983: 178) faşizme en az on iki yaklaşım tespit etmiştir:

1. Kapitalizmin şiddet yanlısı diktatöryel ajanı olarak gören,
2. Bonapartizmin bir formu olarak gören,
3. Orta sınıfların radikalizminin bir açıklaması olarak gören,
4. Ülkelerin özgül ulusal tarihlerinin sonucu olarak gören,
5. Ahlaki ya da kültürel çöküşe bağlayan,
6. Metapolitiğin bir sonucu olarak gören,
7. Aşırı psikolojik ve nörotik dürtülerin sonucu olarak gören,
8. Amorf kitlelerin yükselişi olarak gören,
9. XX. yüzyıl totalitarizminin tipik bir dışavurumu olarak gören,
10. Modernizasyona isyan olarak gören,

11. Belirli sosyoekonomik aşamaların sonucu olarak gören,

12. Genel bir faşizm tanımlaması yapmayı uygun görmeyen.”

Payne'in bu yaklaşımları 1983 yılında incelediğini hatırlarsak daha güncel bir incelemeye başvurmak gerekli hale gelmektedir. Lordachi günümüzde baskın üç yaklaşım tespit eder: “Faşizm alanında - günümüzde artık ‘klasik’ olmuş- üç yorum belirlenebilir: 1) Avrupa toplumundaki ahlaki krizin belirtisi olarak faşizm; 2) İtalya ve Almanya'daki gecikmiş ve nevi şahsına münhasır ulus-devlet inşası ve ekonomik kalkınma biçiminin sonucu olarak faşizm ve 3) faşizmi, kriz içindeki bir sistem olarak kapitalizmin gelişimindeki son aşama olarak değerlendiren Marksist görüş” (Lordachi, 2019: 25). Dolayısıyla Lordachi tarafından ele alınan üç ana akım yaklaşıma değinmek ve diğer yaklaşımlara göz gezdirmek yeterli olacaktır.

Bu görüşlerden en öne çıkanı faşizmi ortaya çıktığı ilk zamanlardan itibaren ele alan Marksist görüş ve onun ortaya çıktığı III. Enternasyonal Kongreleri'dir. III. Enternasyonal'de 1933'te kabul edilen resmi tanımlamaya göre, “Faşizm, finans-kapitalin en gerici, şovenist, emperyalist unsurlarının açık terörist diktatörlüğüdür” (Kolektif, 1991: 98). III. Enternasyonal görüşüne göre faşist örgütlenmeler büyük sermaye ve toprak sahiplerinin elinde, işçi sınıfına ve yoksul köylülüğe karşı kullanılmaya hazır bekleyen bir silahtır. III. Enternasyonal'deki tartışmalarda faşistlerin kitleleri terörize etmekte başarılı olduğu, İtalya'daki faşizmin iktidara gelişi ise büyük sermayenin Avrupa genelinde işçi sınıfına karşı başlattığı saldırının yalnızca bir parçası olduğu şeklinde ele alınmıştır. Faşistler I. Dünya Savaşı'ndan sonra toplumsal yaşama uyum sağlayamayan savaş gazilerini mobilize etmiştir ve asıl dinamiğini de orta sınıflardan almaktadır. İtalyan delege Bordiga III. Enternasyonal'in IV. Kongresi'nde faşizmin iktidara gelişini şu şekilde açıklar:

“Faşizmin oluşumu bize göre üç faktöre bağlanabilir; devlete, büyük burjuvaziye, orta katmanlara. Birinci faktör devlettir: Devlet, faşizmin oluşumundan beri önemli bir rol oynadı. Savaştan hemen sonra devlet aygıtı büyük kriz geçirdi, bu krizin temel sebebi savaşın bitmesindeki olumsuz durum ve terhislerdi. Düşman içeride değil, dışarıdaydı ve sorunlar askeri değil siyasal arenada çözülmeliydi. Bu aşamada savaş sonrası ilk sol hükümet kuruldu, bu hükümet devlet gücünü tekrar tesis etmek için, askeri karakterde bir örgüt olan ‘kral tugayı’ni kurdu. Bu örgüt, devlet içinde anayasal temele sahip ikinci orduyu oluşturdu. Devlet aygıtı tamamen faşistlerin hizmetine sunuldu. Faşistlerin işçiler tarafından püskürtüldüğü her yerde, devlet, müdahale edip faşistlerin kazanmasını sağladı” (Kolektif, 1991: 17).

Faşizm savaş sonrası ortaya çıkan kriz konjonktöründe geleneksel elitlerin devlet yönetimini sağlayamaması sonucu yükselen sosyalist örgütlere karşı karşı-devrimci bir örgüte duyulan ihtiyaç sonucunda gündeme gelmiştir. Kongredeki tartışmalarda dikkat çeken bir unsur III. Enternasyonal’de faşizmin iktidara geliş sürecine yeteri kadar önem verilmediğidir. Örneğin İtalya’da anti-faşist bir örgütlenme yaratılması ve Mussolini’nin iktidara gelişinden bir yıl sonra karar altına alınmıştır. III. Enternasyonal’de faşistlerin destek aldığı bir diğer kesimin orta köylülük olduğu bunun sebebinin ise bozulan ekonomi sonucu kitlelerin girdiği arayış olarak gösterilmektedir. Orta köylülüğün yanı sıra geleneksel siyasi partilerin atılığında yorulan kitleler de faşizmin tabanını oluşturmaktadır (Kolektif, 1991). Faşizmi kapitalizmin bir aşaması sermayenin terörist diktatörlüğü olarak gören yazının önemli temsilcilerinden biri de Palmiro Togliatti’dir (bkz: Togliatti, 2000). Griffin III. Enternasyonal tarafından savunulan ve faşizmi

kapitalizmin bir aşaması olarak gören bu yaklaşıma “ajan” yaklaşımı adını vermektedir (Griffin, 2018: 25).

Faşizmin ahlaki ve kültürel bozulma sonucu olarak güç kazandığı görüşü Benedetto Croce ve Friedrich Meinecke gibi tarihçiler tarafından ele alınmıştır. Bu yaklaşıma göre faşizm XIX. yüzyıl sonundaki dönemde ahlaki ve kültürel anlamdaki çöküş sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre I. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik kriz, toplumsal çatışma, kültürel bozulma ve ruhsal çöküş yalnızca aşırı milliyetçi bir yeniden doğuş ile çözülecektir (Payne, 1983: 182).

Faşizmi Almanya ve İtalya'nın geç ulus devletleşmesine dayandıran yaklaşım ise A. F. K. Organski ve Ludovico Garruccio tarafından temsil edilmektedir. Bu görüşe göre faşizm Avrupa'ya özgü olan kriz deneyimi ardından ortaya çıkar ve otoriter bir hükümete yol açar. Faşizm, “ulus-devletin dünyadaki mevkiini güvence altına almaya ve kudretini artırmaya çabalamış olan milliyetçi stratejilerin motoru ve aracısıydı” (Breuer, 2017: 11).

Faşizm tartışmalarında öne çıkan diğer bir yaklaşım Nicos Poulantzas'ın yaklaşımıdır: “Poulantzas, faşizmin İtalya'da ve Almanya'da yükselişi sırasında, bu ülkelerdeki hiçbir egemen sınıf ya da sınıf fraksiyonunun, önderliğini iktidar blokunun diğer sınıfları ve fraksiyonlarına dayatamadığını söyler” (Cinemre, 2017: 49). Poulantzas'ın faşizm yaklaşımı iki noktaya odaklanır: Faşizmin ortaya çıkışına neden olan kriz türü ve bu krizin çözüldüğü devlet biçimi (Laclau, 2018: 91).

Faşizme bir diğer yaklaşım Weberci yaklaşımdır. Passmore'a göre, “Weberci yaklaşım sosyal bağlamı içerisindeki faşizme dair anlayışımızı çok geliştirmiştir”; “Ocak 1933'te Hitler'in iktidara gelişinde kapitalistler kadar eski aristokrasinin de doğrudan sorumlu olduğunu göstermiştir” (Passmore, 2014: 31). Passmore'a göre Webercilik, tıpkı

Marksizm gibi faşizmi tam olarak açıklamaz: “Faşist ideolojiye Marksizme kıyasla daha fazla dikkat gösterir ama fikirleri anti-modernizm ifadelerine indirgenir” (Passmore, 2014: 31).

Hannah Arendt’in totaliterci kuramı faşist fikirleri devrimci olarak görmektedir. Totaliterci kuram bunun nedenini, “Ütopya kurmak için ister partiler olsun ister sendikalar, aileler ya da kiliseler, tüm mevcut yapıların yerle bir edilmesi gerekir” şeklinde açıklamaktadır (Passmore, 2014: 34).

Faşizmi Bonapartizm’in bir çeşidi olarak gören August Thalheimer’in yaklaşımı şu şekildedir:

“Bonapartizm, açık kapitalist diktanın biçimlerinden sadece birisidir. Bu açık kapitalist dikta, burjuva toplumunun kendi mezarının dibine vardığı ve proletarya devriminin soluklarını ensesinde duyduğu anda gerçekleştiği için Bonapartizm, burjuva devlet iktidarının “en son” biçimidir. Aslında faşizmin özünde yatan da budur: Faşizm de aynen Bonapartizm gibi açık kapitalist diktanın belirli bir biçimidir” (Thalheimer, 2019: 37).

Bir diğer yaklaşım Almanya ve İtalya örneklerini birbirlerinden ayrı olarak kodlamaktadır. Bu yaklaşıma göre İtalyan Faşizmi ve Alman Nazizmi farklı örneklerdir. Bu yaklaşımın savunucuları Renzo De Felice, A. J. Gregor ve Zeev Sternhell’dir. Bu yaklaşım Hannah Arendt’in totalitarizm kavramından etkilenmiştir. Sternhell’in görüşlerine göre faşizmin belirleyici özelliklerinden biri organik milliyetçiliktir. Bu milliyetçilik anlayışı anti-Marksist sosyalizme gidiş yolunda faşizmin ideolojisini biçimlendirir (Griffin, 2018).

Birbirinden bu kadar farklılaşan yaklaşımlar içindedir. Enternasyonal'in yaklaşımı, faşizmi yükselen sosyalizm "tehlike"sine karşı büyük sermaye ile içli dışlı bir figür olarak görmektedir. Bu yaklaşım dönemine göre ileri bir nitelik taşısa da günümüzde güncellenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu güncellemede özellikle Griffin ve Eatwell tarafından yapılan çalışmalar önemli yer tutmaktadır. Bu iki araştırmacı, sırasıyla faşist minimum ve faşizmi diğer sağ sektörlerden ayıran çekirdek özellikleri belirlemede önemli araştırmalara imza atmışlardır.

Faşizm görüldüğü üzere, toplumsal, siyasal, ideolojik dayanakları olan, bir ütopyası ve toplum vizyonu olan, ekonomik bir perspektifi olan, her yerellikte özgül özellikler gösteren bir ideolojidir. Dolayısıyla faşizmi yalnızca büyük sermayenin işçi sınıfına ve onun devrimine yönelttiği bir ideoloji ve karşı devrim olarak görmek yetersizdir. Faşizm başlı başına bir ideolojidir ve günümüzde de ağırlığını hissettirmeye devam etmektedir.

3.2. SAVAŞ SONRASI FAŞİZM: NEOFAŞİZM

İki faşist devletin, Almanya ve İtalya'daki Solo Cumhuriyeti'nin, II. Dünya Savaşı'nda gelen yenilginin ardından yıkılmasıyla birlikte faşizm 1945'ten itibaren bir ideoloji olarak klasik anlamdaki formuyla iktidara gelememiştir. Faşizmin ve faşist kadroların tümünün bu tarihten itibaren ortadan kalkıp kalkmadığı tartışması günümüzde tartışılan bir konu başlığıdır.

1945 sonrası faşizmin aldığı şekli inceleyen dört teorik yaklaşım vardır. İlk yaklaşım faşizmin 1945'ten itibaren ortadan yok olduğu şeklindeki yaklaşımdır. Bu yaklaşıma sahip tarihçiler ve siyasetçiler 1945 sonrası dönemi post-faşist dönem olarak adlandırırlar. Söz konusu yaklaşımın en bilinen sözcüleri Ernst Nolte ve Hugh Trevor-Roper'dir. İkinci yaklaşım Marksist pozisyondur. Marksist yaklaşım, savaş sonrası milliyetçi ve muhafazakâr öznelerde bir faşistleşme eğilimi tespit eder. Bu örtülü faşizmler genellikle gelişmiş ülkelerde ortaya çıkar. Üçüncü yaklaşım ise, günümüzde modern ve teknokratik iktidarların olduğu, dolayısıyla faşizme bir ihtiyaç duyulmadığı şeklindeki yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre daha zararsız siyasi baskı araçları mevcuttur. Dördüncü ve son yaklaşıma göre, faşizmin bugün farklı çeşitleri mevcuttur. Yani Alman

tarihçi Carl Schüddekopf'un söylediği şekilde faşizmin neofaşizmden farklı çeşitleri de mevcuttur (Copsey, 2013: 5-6).

Faşizmin günümüzdeki varyasyonuna verilen ve yaygın kabul gören ismi neofaşizmdir. Bull'a göre, "neofaşizm kavramı 1945 sonrası orta çıkan ve doğrudan iki savaş arası dönemdeki Nazi rejimi İtalya ve diğer Avrupa ülkelerindeki faşizmlerden etkilenen hareketleri tanımlamak için kullanılır" (2012: 1). Neofaşist hareketler genellikle klasik faşist hareketlerden arda kalan ve aldıkları yenilgi sonucu siyasete atılmak konusunda kararsız kalan kadrolarca kurulmuştur. Bu hareketlerin en baştaki amaçları hem politik hem de fiziki olarak hayatta kalmaktır. İlk neofaşist örgütlenme İtalya'daki *Movimento Sociale Italiano*'dur (MSI – İtalyan Sosyal Hareketi). 1946'da kurulan bu hareket muhafazakârları, radikalleri, ırkçıları ve klasik faşizm özlemi duyanları barındırmıştır. 1950'nin ikinci yarısında bu örgütün içerisinde şiddet kullanımını savunan bir eğilim çıkmıştır. İtalya'da ortaya çıkan neofaşist düşüncenin fikri önderi Julius Evola'dır. Evola 1934'te modernizm karşıtı, ruhsal çöküşün nedeni olarak liberalizmi ve komünizmi gösteren bir düşünce ortaya atmıştır. Evola bir "savaşçı ruhu" tespiti yapar ve savaşın kaybedilmesine rağmen mücadeleye devam eden kadroların disiplinini över (Bull, 2012).

Bir diğer neofaşist hareket Almanya'da 1946'da ortaya çıkan –daha sonra *Sozialistische Reichspartei* (SRP – Sosyalist Reich Partisi) adını alacak olan- *Deutsche Rechtspartei*'dir (DRP – Alman Reich Partisi). DRP hayatta kalan Nazi ve Nazizme yakınlık duyan kadrolarca kurulmuştur. Bu parti 1949'da kapatılmış ve 1960'lara kadar yeraltında kalmıştır. 1960'lardaki yeni girişimin adı *Nationaldemokratische Partei Deutschlands*'tır (NPD - Alman Ulusal Demokratik Partisi). Bu örneklerin yanı sıra 1947'de Belçika'da,

Léon Degrelle liderliğindeki faşist partiye öyküner bir siyasi parti kurulmuştur (Bull, 2012: 6).

Neofaşizm, faşizmin anti-semitik yönlerinin görece törpülediği ve soykırımın inkârcılığına dayanan bir tarzla ortaya çıkmıştır. Neofaşizm Sovyetler Birliği ve ABD emperyalizmlerinin dışında üçüncü bir güç oluşturma iddiasındadır. Klasik faşizme zit olarak neofaşistler bir enternasyonal yaratmaya da girişmişlerdir. Bunlardan en bilineni Dünya Antikomünistler Birliği'dir. Almanya'daki neofaşistler ABD istihbarat ajansı CIA ile birlikte Sovyetler Birliği'ne karşı faaliyetlere girişmişlerdir. Neofaşistler 1970'li yıllara kadar şiddet kullanımından kaçınmıştır. 1974'te İtalya Milano'daki Piazza Fontana bombalamasında 17 kişinin ölümüne yol açtıkları saldırıdan sonra şiddet kullanımı artmaya başlamıştır. Neofaşizmin ikinci jenerasyonu olarak bilinen ve 1968'den sonra güçlenen kuşak ise dönemin gençlik hareketlerinden geri kalmamak için onlarla karşılıklı etkileşime girmişlerdir (Bull, 2012).

1945 sonrası faşist örgütlenmelerde dikkat çeken bir nokta hiçbir siyasal öznenin kendini faşist olarak adlandırmamasıdır. Bunun yanı sıra paramiliter örgütlenmelerle olan bağlarını gizlemiş ve hatta bu örgütlenmelere gitmekten sakınmışlardır (Eatwell, 2011a). 1945 sonrası faşizmde görülen temel özellikler militan bir yabancı düşmanlığı, homofobi, kadın haklarına karşı olma, ölümlerle sonuçlanan şiddet ve soykırım planları şeklindedir. Neofaşistler 1965 sonrası, kendilerini dünyadaki gelişmelere de uyarlamışlardır (Gregor, 2006). İrkçılık İslamofobi'yi de kapsar hale gelmiş, göçmen karşıtı gösteriler yaygınlaşmış, sol karşıtlığı yeniden gündem olmuş ve ayrımcılık fikri güç kazanmıştır (Griffin, 2018: 99). Neofaşistler, "aile değerlerine saldıran uyuşturucu satıcılarına ve porno filmcilere karşı aktif eylemde bulunacaklarını" vaat eder. Neofaşistler böylelikle muhafazakar değerleri restore edeceklerdir (Laquer, 1997: 94).

Payne (1983: 211), neofaşist partilerin özelliklerini “otoriter tek parti isteği, karizmatik lider prensibi, liberalizm ve Marksizmden ayrı etnik bir ideoloji, korporatist ve otoriter bir devlet isteği, iradeci aktivizm, felsefi determinizm” şeklinde sıralar. Neofaşistler Soğuk Savaş döneminde hiçbir Avrupa devletinin tek başına bir güç oluşturamaması sonucunda “birleşik bir Avrupa” idealinin bu hayallerini gerçekleştireceğini düşünmüştür. Bir savaş da Avrupa’yı büyük güç yapma yolunda önemli bir araç olacaktır. Neofaşistler gücün, askeri başarıların ve kahramanlığın amaçlarında büyük bir rolü olduğunu öne sürer ve Yeni Sağcı düşünürleri entelektüel tartışmalarla vakit kaybettikleri için mahkûm eder (Laquer, 1997: 100).

Neofaşist partiler genellikle tek bir amaç etrafında örgütlenirler. Bu noktada popülist bir strateji kullanırlar. Örneğin göçmenlere karşı örgütlenen neofaşistlerin, göçmen sorunu ortadan kalktığına varlık nedenleri de ortadan kalkabilmektedir. Neofaşistlerin kitle tabanını kadınlardan çok erkek gençler oluşturur. “Dazlaklar, holiganlar, psikopatlar” gibi isimlerle sokaklarda hâkimiyet kurmaya çalışırlar. Neofaşistler bir altkültür yaratır ve bu bağlamda klasik faşistler tarafından eleştirilere maruz kalırlar. Neofaşistlerin karşılaştıkları sorunlardan biri Avrupa’ya 1970’lerden itibaren gelen yeni göçmenlerin yaşam tarzlarını bozmaması, bunun sonucunda Avrupa’ya entegre olmamasıdır. Bu göçmenler, kültürlerini korumak konusunda karardır. Böylece 1945 sonrası neofaşizmde –klasik faşizmdeki komünistler ve Yahudiler gibi- merkeze koyulan asıl hedef ülkelerindeki yabancı varlığıdır (Laquer, 1997). Neofaşizm bugün ırkçı, cinsiyetçi ve elitist bir içeriğe sahiptir (Renton, 2007: 16). Traverso bu noktada kaydadeğer bir değerlendirmede bulunur: Ona göre Sovyetler Birliği’nin varlığı kapitalistleri hümanist çizgiler içerisinde tutma noktasında önemli bir araçtır. Sovyetler Birliği’nin yıkılışının ardından kapitalizm özüne döner. Bu dönem neofaşist hareketlerin

yükselişe geçtiği dönemdir (Traverso, 2019b). Neocleous faşizmin savaş sonrası dönemde etkin bir güç haline gelememesinin nedenini Traverso'nun ortaya attığı bu teze yakın şekilde açıklamaktadır:

“Gerçek bir komünist ya da Sovyet tehdidinin yokluğunda ulusal bir burjuvazinin ve yönetici elitin komünizmden kaçınmak için son bir gayret çabası olarak faşizme dönmesine gerek yok gibi görünür. Ayrıca 1945'ten sonraki dönem...refah dönemidir ve kapitalist toplumun yönetici elitlerinin krizleri politik açıdan başarılı bir şekilde yönettikleri bir dönem olmuştur. Faşist fikirlerin savaş-sonrası dönemde etkili olmayı başaramamasındaki olası faktörlerden biri, ... faşist olmayan sağın parti ve örgütlerinin radikalleşmesinde yatabilir” (Neocleous, 2014: 142-143).

Payne (1993), neofaşistlerin klasik faşistlerin aksine parlamenter yola sadık kaldıklarını vurgular. Neofaşistlerin bir diğer özelliği neoliberal ajandayı, “verimlilik ve fayda söylemini benimseyerek, ‘rekabet gücü’nü bir mukaddes değer olarak tanıyarak sosyal yükleri taşımak istemeyen yeni/modern orta sınıflara açılmalarıdır” (Bora, 2015: 149).

Griffin neofaşizmin özelliklerini şu şekilde sıralar:

- a) Devrimci milliyetçiliğin radikal projelerini devam ettirir ...,
- b) Özerk fakat ideolojik olarak bağlı sayısız örgütlenme vardır, ‘yalnız kurt’ eylemleri hayata geçmeye başlar...,
- c) Devlet içerisinde hareket eden gruplar ortaya çıkmıştır...,
- d)Kültürel çoğulculuktan ve liberalizmden hoşlanmayan altkültür içerisinde filizlenir...,
- e) Reformist partilerden umduğunu bulamayan kişilerin ideolojik anlamda eğitimi sonucunda destek kazanır...,
- f)Küreselleşmeye karşı demokratik, pasifist eylemler içerisinde doğup bunları devrimci bir çizgiye çekmeye çalışır...,

g) Sol-kanat eleştirileri yozlaştırarak buradan bir hegemonya devşirmeye çalışır...,

h) Anaakım kültüre karşı etnik kimliğin aşınmasını vurgular...,

i) Grup örgütlenmelerinden sonra, faşizm artık ulusal bir güç haline gelmiş ve uluslararasılaşmıştır” (2008b: 200-201).

William Robinson (2019), neofaşist hareketlerin kapitalizmin krizlerine tepki olarak ortaya çıktığı iddiasında bulunur. Klasik faşizmin ulusal sermayenin gerici tepkisi sonucu iktidara geldiğini savunan Robinson neofaşist hareketlerin uluslararası sermayenin gerici tepkisi olduğunu söyler. Neofaşist hareketlenmeler Küresel Kuzey’de beyaz işçi sınıfının içerisinde, Küresel Güney’de ise şehirli orta sınıflar içerisinde doğar. Bu kesimler güvencesizleşmeye ve sosyoekonomik istikrarsızlığa tepkilidir. Neofaşistler bu sosyoekonomik istikrarsızlığı çözüme vaadinde bulunurlar. Neofaşizm klasik faşizmle gelenekselliği, çeşitlilik korkusunu, temiz bir sosyal kimliği veseçkinci bir popülizmi paylaşır. Neofaşizm tıpkı klasik faşizm gibi, milliyetçilik ve ırkçılık üzerine kuruludur (Robinson, 2019: 169).

Kalecki neofaşizmin üç özelliğini şu şekilde sıralar:

“1.1930’lardaki büyük bunalım döneminin Nazizmin aksine, bu hareketler demagojiye başvuramazlar ...

2.Bir dizi ırkçı veya şovenist argüman kullanarak nüfusun geniş kesimlerindeki gerici ögelere hitap eder.

3. Faşist unsurlar büyük sermayenin en gerici grupları tarafından finanse edilmektedir; böylece bu sermaye grupları kendi özel çıkarlarını da kovalayabilmektedir” (Kalecki, 2018: 218-219).

1945 sonrası faşist örgütlenmelere diğer örnekler çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Eski SS Subayı Arthur Erhardt tarafından haftalık çıkarılan Yeni Düzen isimli dergi liberalizm ve komünizm karşıtı yayınlar yapmaktadır. Kurulan uluslararası neofaşist örgütlenmelerin temel amacı ulusların Avrupası’nı yaratmaktır (Griffin, 2008a). Bir diğer örgütlenme çeşidi ise Fransız neofaşistlerinin oluşturduğu neofaşist çevrelerdir.

Bu çevreler 1960'lı yıllarda radikal bir değişikliği tartışma ihtiyacı sonucunda doğmuştur. Bu tartışmaların sonucunda liberalizm ve onun getirdiklerine karşı bir pozisyon doğmuştur: Materyalizme, bireycilik, evrensel insan haklarına, kültürel çeşitliliğe ve eşitlikçiliğe (Griffin, 2008b: 195).

Savaş sonrası dönem Brezilya'daki Entegralist hareket evrim geçirmiştir. Neoentegralist hareket artık özel mülkiyete karşı olduğu retorliğini kullanmaz fakat komünizm ve kapitalizm dışında bir üçüncü yol olduğu konusunda ısrarcıdır. Neoentegralistler–savaş öncesi dönemdeki gibi Brezilya'ya özgü bir- ırkçılığı bir eylem olarak değil fikir olarak savunurlar. Savaş öncesi dönemdeki antisemitizm ve muhafazakârmilliyetçilik devam etmektedir. Neoentegralistler değerler ve fikirler arasında bir ayırım yapmaya özen gösterirler. Hiyerarşinin savunusu, disiplin, devlete atfedilen değer, antiliberalizm ve antikomünizm devam etmektedir (Roggera ve Bertonha, 2013).

Roger Griffin'e (2014: 336) göre faşizm üç döneme ayrılır. 1890-1914 arası dönem, 1914-1945 arası dönem ve 1945 sonrası neofaşizm dönemi. Griffin'e göre neofaşizmin dört alt dalı vardır. Bunlar milliyetçi devrimcilik, kriptofaşizm, soykırım inkârcılığı ve muhafazakâr devrimciliğidir (Copsey, 2013: 10). Griffin'in çizmiş olduğu bu hat kavramsal birçok yanlışlığa yol açabilmektedir. Literatürde faşizm, aşırı sağ, askeri diktatörlükler, yeni sağ ve sağ popülizm birbirlerinin yerlerine kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kavramlar birbirlerinden ayırt edilmelidir. Aksi halde örneğin James Gregor'ın ortaya attığı şekilde bir kavramsal karışıklığa mahal verilecektir. Gregor "yarı-faşizm", "proto-faşizm" ve "yeni başlayan faşizm" gibi birçok kavram önermiştir (Gregor, 2006: 21).

3.3. KAVRAM KARMAŞASININ BAŞLADIĞI YER: NEOFAŞİZM VE DİĞER SAĞ İDEOLOJİLER

Kevin Pasmore özellikle neofaşizm kavramının kullanılmasının bugünkü sağın diğer sektörleri yerine kullanılmasının kavramsal bir bulanıklığa yol açtığını vurgular:

“...bu terimin faşizmle aşırı sağın günümüz biçimleri arasındaki bazı temel farklılıkları bulanıklaştırmak gibi dezavantajı olabilir. Faşizm demokrasinin yıkılmasını ultra-milliyetçiliğin zaferinin ön şartlarından biri olarak görürken günümüz aşırı sağı demokrasiyi etnik olarak homojenleştirme ve avantajlarını baskın ulusa ayırma çabasındadır” (Pasmore, 2014: 199).

Muhafazakârlar, aşırı sağcılar ve sağın diğer sektörleri “(y)abancılık düşmanlığını ve hoşgörüsüzlüğü liberal demokrat dile tercüme ettiler” (Pasmore, 2014: 122). Faşizm ve diğer sağ sektörlerin birbirlerinin yerine kullanılmasındaki temel sebep budur. Benzer toplumsallıklara benzer gerekçelerle hitap etmişlerdir. Yabancı düşmanlığı ve

yerliligin temellerinde çokkültürlülüğe karşıtlık yatar. Faşistler ve muhafazakârların ortaklaştığı bir diğer nokta çokkültürlülüğe karşıtlıktır:

“Muhafazakârlar, bu çerçevede ahlaki ve kültürel çoğulculuk kaygısı taşırlar ve çok; kültürlü toplumların doğaları gereği istikrarsız olduklarını savunurlar. Muhafazakârlar bunun yerine ortak kültür ve paylaşılan değerleri önemserler” (Heywood, 2011: 91).

Ortaklaşılan noktalardan diğeri muhafazakârlık ve faşistlerin otoriterliği kullanmalarıdır:

“...muhafazakârların çoğu otoritenin belli sınırlar içinde kullanılması gerektiğini ve bu sınırların yapay bir sözleşme tarafından değil de, otoritenin gerektirdiği sorumluluklar tarafından çizilmesi gerektiğini belirtirler” (Heywood, 2011: 93).

Agostinone-Wilson’a göre (2020)II. Dünya Savaşı’nda faşistlerin mağup olmasının ardından parlamento faşistler için önemli bir yöntem haline gelmiştir. Özellikle sağ ideolojilerde cinsiyet eşitsizliği, göçmenlere ve azınlıklara olan nefretin ortak olması sağ sektörleri birbirinden ayırt etmeyi zorlaştırır. Agostinone-Wilson, muhafazakârlık ve faşizmi karşılaştırmalı bir şekilde ele alır. Örneğin muhafazakârların iktidara gelmek için her yolu kullandığı, buna faşistlerle yapılan ittifakın da dâhil olduğunu ekler. Muhafazakârlar, faşist ve neofaşist akımları kapsamaya çalışır. Muhafazakârlar ve faşistler arasındaki en belirgin ayırım muhafazakârların mevcut düzenin devamı için çalışmalarıdır. Agostinone-Wilson, Trump’ın seçilmesiyle birlikte muhafazakârların geçmişte şiddeti bir yöntem olarak reddetmesinin miadının dolduğunu dile getirir (Agostinone-Wilson, 2020: 32-36).

(Neo)faşizm ve diğer sağ sektörler arasındaki ortaklaşmalardan bir diğeri korkudur. Korkumuhafazakârlar düşünce içinde önemli bir yer tutar: “Muhafazakarların düşüncesine

göre insanlar yalıtım ve istikrarsızlıktan korkarlar. Psikolojik olarak güvenli ve aşına olana sokulurlar, her şeyden önemlisi, 'yerlerini' bilmenin sağladığı güven arayışındadırlar" (Heywood, 2011: 88). Muhafazakârlığın tanımına bakmak gerekirse faşizm ve diğer sağ sektörlerin birbirlerine benzediği noktalar daha kolay ayırt edilecektir.

Öncelikle Almanya ve İtalya'da faşistler iktidara gelmişler fakat Romanya örneğinde görüldüğü gibi faşistler bazı ülkelerde muhafazakârlar, geleneksel seçkinler ve oligarklar tarafından tasfiye edilmiştir. Almanya ve İtalya örneklerinde faşistlerin muhafazakârlarla ve diğer sağ öznelerle yaptıkları ittifaklar sonucunda iktidara geldikleri görülmüştür. Bu durumun temel sebebi muhafazakârların sosyalist ve sol öznelere yönelik şiddeti kabullenirken, devlete ve diğer sağ öznelere yönelik şiddeti reddetmesidir.

Faşistler ve muhafazakârlar radikalleşme evrelerinde birbirlerinden ayrılırlar. Muhafazakârlar şiddeti mevcut düzenin devamını sağlamak için kullanırlar. Faşistler ise yalnızca şiddette değil toplumsal, ekonomik ve ideolojik alanlarda da radikaldir. Faşistler sıklıkla tıpkı toplumu kendileri gibi militarize eden askeri rejimlerle karıştırılır. İki siyasi rejim türünde de silahlar ve üniformalar bir fetiş halindedir. Faşistler her zaman toplumu silahlı bir kuvvete biçimlendirmeye çalışmışlardır. Aradaki temel fark her faşist rejim askeriyken, her askeri rejimin faşist olmamasıdır. İspanya'daki Franco, Portekiz'deki Salazar, Vichy Fransa'sı sıklıkla bu karıştırmaya maruz kalır. Askeri rejimler ekonomik anlamda mevcut düzenin devam etmesinin bir aracıdır. Toplumsal alanda ise faşizmden ayrı olarak toplumun hareketsiz ve pasif kalmasını sağlarlar. Askeri rejimler güçlü fakat sınırlı bir devlet isterler. Faşistten ziyade Katolik bir militan olan General Francisco Franco ülkedeki mevcut sol-sosyalist iktidar alternatifini tasfiye

ettikten sonra toplum üzerindeki baskıyı zamanla yumuşatmaya başlamıştır. Salazar Portekiz’inde ise, iktidar faşizmden farklı olarak kilise, ordu ve büyük toprak sahipleri arasında paylaşılmıştır (Paxton, 2007). Franco ve Salazar rejimleri kendi ülkelerindeki faşizmlere egemen olmuşlardır: “halkın siyasal katılımını sağlayan bazı tekniklerini kopyaladıktan sonra Portekiz faşizmini ezmiştir” (Paxton, 2019: 293). Paxton faşizm ve diğer sağ sektörler arasında bir fark yapılması gerektiğini belirtir:

“Faşizmin rejim-modeli açısından, faşist liderin devlet başkanı olduğu durumlar (İtalya, Almanya, Yunanistan), faşist bileşeni kucaklamış fakat muhafazakâr şahısların liderlik ettiği durumlar (İspanya) ve daha aşırı biçimleri aforoz edilirken daha az radikal olan faşist bileşenleri benimseyen rejimler (Avusturya, Portekiz, Macaristan) arasında önemli bir ayrım yapılması gerekmektedir” (Paxton, 2019: 366).

Muhafazakârlar ve aşırı sağcılar kendilerini faşizmden birçok farklı yolla ayırırlar. Felsefi anlamda muhafazakârlar ve aşırı sağcıları bir vizyona sahiptir. Fakat faşistler bunun yerine yeni bir ideal etrafında oluşturulan mistik bir kültüre dayanmaktadır. Muhafazakârlar ve aşırı sağcılar yasal devamlılığın savunucusudurlar. Yalnızca düzenli ordu faaliyetlerini durdurduğunda kendi askeri güçlerini yaratırlar. Faşizm ve bu iki sağ sektör arasındaki önemli farklardan biri toplumsal politikadır. Bu üç sağ ideoloji türü toplumun birliğini, ekonomik düzeni savunurlar. Faşistler sağın iki sektörü de mevcut düzenin devamlılığını üstlenirken, sınıf ilişkilerinde ve toplumsal ilişkilerde radikal değişiklikleri savunurlar. Bunu yaparken de otoriter yönlerini öne çıkarırlar (Payne, 1983).

Gerek muhafazakâr sağ, askeri rejimler, aşırı sağ olsun, gerek faşizm olsun keskinleşen sınıf mücadeleleri sonucunda ortaya çıkarlar. Muhafazakarlıkta, düzen ve güvenlik yani

mülkiyet haklarının savunulması daha önemli bir yer tutmaktadır (Mann, 2015). Faşizmin üç temel teması olan yeni insan yaratımı, kutsal ulus vurgusu ve üçüncü yol arayışı bu rejimlerde genellikle görülmez (Eatwell, 2011a: 631).

Faşizm ve diğer sağ sektörler arasındaki ilişki karşılıklıdır. Faşizmin diğerlerini etkilediği kadar diğer sektörler de faşizmi etkilemiştir:

“Rejim liderlerinin, mevcut sisteme atfedilen ‘yozlaşmışlık’ suçlamalarını kabul ettikleri ve radikal bir reform ve yeniden canlanma çağrısında buldukları durumlarda bile, genel politika belirleme çerçevesi büyük oranda muhafazakar-otoriter rejim modelinden ödünç alınmıştı ve geleneksel toplumsal destekçilerinin uzun vadeli hedeflerine bağlıydı. Bütün bu rejimler ‘faşizm’in belirli biçimsel yanlarını (milisler, gençlik örgütleri, kitlesel siyaset, gizli polis) taklit ederek, bunları otoriter özelliklerle (sosyalizm karşıtlığı, sansür, milliyetçilik ve sınıflarüstü bir söylem) birleştirmişlerdir” (Paxton, 2019: 371).

Muhafazakârlar, askeri rejimler ya da aşırı sağ, faşist yöntemleri kullanırken ya da onlarla bir ittifak organize ederken faşistlerle olan mesafelerini korumakta ısrarcıdır ve faşistlerden başka saiklerle hareket ederler: “Bunlar lidere tapınmaya, popülist milliyetçi bir hassasiyete ya da geleneksel veya dinsel değerlere yöneldiklerinde, amaçları sadece bir uzlaşma yaratmak ve ideolojik boşluğu doldurmaktadır” (Griffin, 2019: 204). Faşistler, “Düşünce ve aklı, sağcılar gibi inanca değil, irksal eğilimlere ve milletin tarihsel kaderine tabi şeyler olarak düşünürler” (Paxton, 2019: 275).

Cinemre faşizm ve diğer sağ sektörler arasındaki farkı şu şekilde açıklar:

“Bir siyasal hareketin ya da rejimin faşist olarak tanımlanması için zorunlu koşul, onun iktidarı ele geçirirken ve iktidarı ele geçirdikten sonra faşist siyasal rejimi

oluştururken, bunları küçük burjuva yığınların siyasal-askeri örgütü olarak yapmasıdır.

...

Faşizmi iki savaş arasındaki diğer reaksiyonlardan (Macaristan'da Horthy'nin beyaz terörü İspanya'da Franco'nun askeri diktatörlüğü ve Polonya'da Pilsudski diktatörlüğü) ayırt eden, onun yığınsal karakteri olduğu kadar faşizmin yeni bir seçkin kavrayışını ortaya koymasındadır. Diğer reaksiyonlar mülk sahibi sınıfların çıkarlarını tehdit eden işçi ve köylü hareketlerini bastırdıktan sonra iktidarı egemen sınıfın geleneksel siyasetçilerine yeniden aktarırken, faşist hareketler yeni bir siyasal seçkin grubun yaratılması talebiyle ortaya çıkmışlar ve İtalya ve Almanya'da bu hedeflerini gerçekleştirmişlerdir" (Cinemre, 2017: 206).

(Neo)Faşizm ve diğer sağ sektörler arasında yapılan benzeşim 1980'li yıllarda yükselişe geçmiştir. Bu özdeşliğin sebepleri arasında iki türün de komünizm karşıtlığı, sendika karşıtlığı, özgürlükçülük karşıtlığı gösterilebilir. Bu benzeşim Fransa'da Le Pen liderliğindeki Ulusal Cephe'nin (FN) kazandığı seçim başarılarıyla daha da artmıştır. Avusturya'daki Özgürlük Partisi, Almanya'daki Cumhuriyetçi Parti bu akımın diğer örnekleridir. Neofaşizm ve diğer sağ sektörler arasındaki örgütsel ayırım devam etmektedir (Copsey, 2013: 6). 1980'li yıllardaki neofaşist hareketlenmelerin, "özellikle alt-orta sınıflardan ve işçi sınıfından buldukları desteğin temel amili, refah şovenizmine eklemlenen yabancı düşmanlığıdır" (Bora, 2015: 149). Özet olarak Mudde'nin de belirttiği üzere, "her neofaşist hareket, radikal sağdır; fakat her radikal sağ hareket neofaşist değildir" (1996: 237).

Savaş sonrası faşizm, yani neofaşizm, kavram karmaşasının odağında yer alır. Savaş sonrasında neofaşistlerin kendilerini faşist olarak adlandırmaktan kaçınması bu

karışıklığın temel sebebidir. Bu karışıklık, “kriptofaşizm”, “protofaşizm” gibi birçok bilimsellikten uzak kavramın kullanılmasına yol açmıştır. Bu karışıklığa son vermek adına faşist minimumda belirlenen üç özelliğe dikkat edilmesi gerekmektedir. Neofaşist hareketleri, diğer sağ sektörlerden ayıracak olan motivasyonlar yeni insan, içeride temizlik-dışarıda yayılmacılık ilkesi ve palingenetik yeniden doğuşçuluktur.

Faşizm ile diğer sağ ideolojilerin birbiriyle karıştırılmasından kaynaklanan kavram karmaşası tezin başında belirttiğimiz gibi sağ popülizmle faşizm arasındaki ilişki için geçerlidir. Faşizm ile örneğin muhafazakârlık ve milliyetçilik arasındaki farklar bu ideolojiler ve siyasal hareketler/projeler arasındaki niteliksel farklılıkları ortaya sererek giderilebilir. Sağ-popülizm ile faşizm arasındaki kavram karmaşası sağ popülizmi ayrı ve faşizmi ayrı bir ideoloji olarak görerek ve her birinin ortak ve farklı yönlerini belirginleştirerek çözülemez. Zira çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere sağ popülizm ne bir ideolojidir ne de müstakil bir siyasi programdır.

Popülizm faşizm tarafından kullanılabilen bir siyasi stratejidir. Yani sağ popülizm faşist ideolojinin de amaçları için kullanılabilen pratikler bütünüdür. Bu açıdan bu tezin konusunu teşkil eden Brezilya’daki Bolsonaro iktidarı açısından doğru soru şudur: Bolsanoro Brezilya siyasetinde “sağ popülist” bir siyasal stratejiye mi başvurmuştur? Ve bu sağ popülist siyasal strateji faşist bir siyasal program/hareket ve ideoloji içerisinde mi kendisini göstermektedir? O halde bir önceki bölümde faşizm üzerine yaptığımız tanımdan hareketle böyle bir soruşturma iki adımı içermek durumundadır: a) Bolsanoro’nun sağ popülist siyasal stratejinin ayırt edici yönleri olan “lider prensibi, neoliberalizm, göçmenlere yaklaşım ve otoriterlik” nosyonlarını ne kadar yansıtmaktadır?; b) Bolsanoro’nun eğer bir sağ popülist siyasal stratejisi varsa bu faşizmin ayırt edici yönleri olan “yeni insan ideali, palingenetik mit ve içeride temizlik-

dışarıda yayılcılık” motivasyonlarını içeren bir siyasal hareketin/programın bir parçası mıdır?

4. LATİN AMERİKA POPÜLİZMİNİN TARİHİ

Latin Amerika’da popülizmin ilk örneğini Juan Perón sunar. Laclau’ya (2005) göre, ortaya çıkan bu ilk popülist deneyim siyasal skalanın soluna denk düşmektedir. Perón 1943’te gerçekleşen darbe sonrası hükümette görev almaya başlayan bir subaydır (Tormey, 2019: 25). Perón 1929 Büyük Depresyonu’nun ardından ortaya çıkan endüstriyelleşme ile kırdan kente yoğun bir göçün ve işsizliğin başladığı ve bunun ardından hak taleplerinin yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde güç kazanan bir liderdir. Bu dönemde bölgede birçok farklı siyasi figür sosyal taleplere çözüm önerileriyle ortaya çıkmıştır. Getúlio Vargas, Juan Domingo Perón ve José María Velasco Ibarra gibi bu dönem ortaya çıkan figürler sınıftan ziyade halka vurgu yapmışlardır. Peron’da, dönemin faşist İtalyası’ndan etkilenme söz konusudur. Halk tanımları genellikle nüfusun çoğunluğunu oluşturan *mestizoları* (melezler) işaret eder. 1930’larda ortaya çıkan bu popülist dalgada korporatist yönelimler söz konusudur (Mudde ve Kaltwasser, 2017). Perón, iktidarı süresince tüm işçileri temsil eden ve yaygın sendikal ağlar üzerinden örgütlenen güçlü bir korporatist model yaratmıştır (Anselmi, 2017).

Perón, halk ve oligarşi arasında bir bölünmeyi tetikleyen popülist retoriğe ve stratejiye başvurmuştur. Peron demokrasiyi sosyal adalet ve egemenlik kavramları üzerinden yeniden tanımlamıştır. Perón Arjantin halkının cisim bulmuş halidir. Onun düşmanları vatan haini olarak tasvir edilmiştir. Perón demokrasiyi işçiyi ve yoksulu korumak için bir araç olarak gördüğünü vurgulamıştır. Perón refahın bölüşümünü yeniden sağlamıştır ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'da ücretlerin oranını arttırmıştır. Peronist ideoloji sembolik ve kültürel olarak hiyerarşik düzene bir başkaldırıdır. Peronizm Katoliklikle milliyetçiliğin bir birleşimi olmanın yanındaliberalizm, komünizm ve emperyalizm karşıtlığının bir ifadesidir. Perón elitleri sömürgeciler olarak sıradan insanı da ulusun temsili olarak görür ve gösterir. Perón'un eşi Eva Perón'a göre, Peronist olmayanlar Arjantinli değildir. 1952 yılında Kongre Peronizmi devletin resmi ideolojisi olarak tanımıştır. Peronizm tüm Latin Amerika'ya yayılmamıştır. Sol onu faşist olarak damgalar, sağ ise onun sosyal ve sınıfsal eşitlikçiliğini kınar (De la Torre, 2017a). Perón liderliğindeki rejim halkın sesi olan karizmatik bir lider etrafında toplanmış, çok sınıflı, oligarşi karşıtı ve halkı seferber eden bir rejimdir (Boyd, 2010). Perón'la birlikte popülizm kentli bir içerik kazanır. Perón'un rejimi üç talep etrafında şekillenmiştir: Toplumsal adalet, ekonomik özgürlük ve siyasal bağımsızlık. Perón dış politikada SSCB ve ABD'nin dışında üçüncü bir yol önermiştir (Taggart, 2004: 80). Perón paramiliter örgütlenmelere girişmemiştir. Perón'un asıl amacı kitleleri harekete geçirmekten ziyade kendi siyasal örgütlenmesine katmak olmuştur (Mann, 2015).

Latin Amerika'da popülizmin ikinci örneği Brezilya'da gerçekleşen Getulio Vargas'ın ikinci iktidar dönemidir. Vargas, 1930 ve 1945 arasında Brezilya başkanlığı yapmıştır. Ancak popülist olarak tanımlandığı dönem ikinci başkanlık dönemidir: 1951 ve 1954 arası dönem. 1929 Büyük Depresyonu'ndan sonra Brezilya'nın kahve ihracatı büyük

zarar görmüştür. Bu kriz süresince federal cumhuriyetin temellerini oluşturan kahve ve süt üreticisi elitler arasındaki ittifak çatlamıştır. Bu ittifakın sona ermesinden sonra 1930 yılında Rio Grande do Sul Valisi Getulio Vargas'ın iktidara geldiği askeri darbe gerçekleşmiştir. Vargas “ekonomik krize çözüm olarak sunduğu korporatist politikalarla, sanayileşme sürecinde yükselmekte olan işçi sınıfını devlet kademelerine entegre ederek, Brezilya'nın modern kapitalist ilişkilerin gelişmesinde çok önemli bir rol üstlenmiştir” (Akgemci, 2018: 73-74).

Bu dönemde Vargas'a karşı güçlü bir muhalefet söz konusudur. Vargas bu muhalefet sonucunda otoriterleşerek 1937'de anayasayı iptal etmiş ve Yeni Devlet'i (*Estado Novo*) ilan etmiştir. Vargas tıpkı Perón gibi dönemin İtalyası'ndan etkilenmiştir. Yeni bir iş yasası ilan etmiştir ve grev/lokavt yasaklanmıştır. Toplu pazarlık ve sözleşme hakları ortadan kaldırılmış ancak korporatist uygulamaların sonucu olarak sendikalar devlete bağlanmıştır. Vargas 1945'te ordu tarafından istifaya zorlanmıştır. Vargas ülkenin demokrasiye geçmesiyle birlikte Brezilya İşçi Partisi (PTB) kurarak elitizm karşıtı bir seçim kampanyası örgütlemiştir. Vargas 1950'deki seçimleri kazanarak iktidara yeniden gelir ve Brezilya devlet petrol şirketi *Petrobras*'ı kurar. Vargas'ın popülist dönemi olarak bilinen bu dönemde sosyal reformlar genişlemiştir. Bu dönem yine güçlü bir muhalefetle karşılaşan ve ordu tarafından yeni bir ultimatomla karşı karşıya gelen Vargas 1954'te intihar ederek hayatına son vermiştir (Akgemci, 2018: 72-84).

Vargas 1950 seçimlerine girdiğinde siyasete gönülsüzce girdiğini vurgulamış ve kendisine ihtiyaç olduğu beklentisini yaratmıştır. Vargas bu seçimlerde, “Fiyat denetimi ve ücret artışı sözü” vermiş ve “yaşam pahalılığının nedeni olan sömürücülerle mücadele etmek için işçilerden” yardım istemiştir (Taggart, 2004: 77). Vargas seçimleri kazandıktan hemen sonra “temel sanayileri millileştirerek, sosyal reformlar ve sosyal

güvenlik reformu yaparak ekonomik planlama ve zenginliğin adil dağılımı sözlerini tutmaya” çalışmıştır (Taggart, 2004: 77). Vargas’ın seçilmesi popülizmin Brezilya siyasetine kök salışının başlangıç noktası olur. Yalnızca Brezilya’nın değil Latin Amerika’nın da popülizmin vatanı haline gelmesinde önemli bir öznedir (Taggart, 2004). Bu noktada dikkat çeken Vargas’ın kullandığı popülist yöntemlerdir: Kendini yozlaşmış siyasetçilerin dışında tutar ve kendisine ihtiyaç olduğu için siyasete girdiği algısını yaratır.

De la Torre Latin Amerika için yaptığı popülizm tarihi dönemleştirmesinde Perón-Vargas dönemini klasik popülizm olarak tanımlar. De la Torre’ye göre bu klasik popülist dönemin diğer liderleri Peru’da Victor Raúl Haya de la Torre ve Ekvador’da José María Velasco Ibarra’dır. Klasik dönem popülistleri liberal etkilenimli anayasalar düzenler, güçler ayrılığı ve serbest seçimlere önem verir. Bu dönemin liderleri bir baba figürü sunarlar. Seçimlerde yapılan hilelere karşı çıkan bu dönemin popülist liderleri oy hakkını genişletmir ve elitlere karşı ulusun yozlaşmamış kültürünü öne çıkarır. Bu dönemin liderleri siyasi örgütlenmelere de girişmişlerdir: Peru’da popülist *APRA* (Alianza Popular Revolucionaria Americana – Amerikan Devrimci Halk İttifakı), Bolivya’daki *Movimiento Nacionalista Revolucionario* (Devrimci Milliyetçi Hareket - MNR) bu örgütlenmelere verilecek örneklerdir. Popülist politikacılar halkın sesi olduklarını iddia ettikleri için halkın kendisini kurumsal kanallar yoluyla ifade etmesine gerek kalmaz (De la Torre, 2017a: 3). Klasik popülizm savaş sonrası ekonomik konjunktürde işçi sınıfının büyüyen taleplerine yanıt vermiş ve onları yurttaşlar haline getirmiştir. Fakat bu aşamada demokrasi inşası yukarıdan gerçekleşmiştir (Grigera, 2017: 442). Klasik popülistler dışlanmış halkı inşa ettikleri halk kavramının içine dahil

eder. Bunu kurdukları sendikalar ve sosyal politikalar aracılığıyla yaparlar (De la Torre, 2014: 95).

De la Torre Latin Amerika popülizminin diğer basamaklarının neoliberal ve radikal dönemler olduğunu söyler. Neoliberal dönem 1990'lı yıllarda ortaya çıkar: "Inter-American Development Bank, 1992 yıllık raporunda Latin Amerika'nın yüksek oranda işsizlikten, düşük gelir ve kötü toplumsal hizmetlerden kaynaklanan 'şiddetli toplumsal sorunlarla' yüzyüze bulunduğunu kabul etti" (Amin vd., 1995: 21). Arjantin'deki Carlos Menem, Peru'daki Alberto Fujimori, Ekvador'daki Abdalá Bucaram ve Brezilya'daki Fernando Collor de Mello neoliberal popülistlere verilecek örneklerdir. Neoliberal popülistlerin güç kazandığı dönemde enflasyon en düşük yüzde 30'lardadır ve her ay yüzde 50'ye varan oranlarda değişmektedir. Bu durumun suçlusu olarak geleneksel siyasetçiler görülür. Fujimori ve Bucaram halkın düşmanı olarak hareket eden beyaz geleneksel elitlere karşı bir tepki olarak iktidara getirilmişlerdir. Fernando Collor de Mello genç ve enerjik bir *outsider* profili çizmiştir ve emekçinin sesi olduğunu ilan etmiştir. Görevinin etkisiz bürokratlara son vermek olduğunu dile getirmiştir. 1989 seçimlerinin kampanya sürecinde Menem de benzer bir strateji izlemiştir (De la Torre: 2017a). Bu neoliberal kişiliklerin popülist olarak görülme sebepleri olarak halka vurgu yapmaları, milliyetçi bir retorik kullanmaları ve refahın yeniden dağılımını vaat etmeleri gösterilebilir (Grigera, 2017: 446). Neoliberal popülistler siyasi partileri oligarşik kliklerin bir parçası olmakla suçlar (De la Torre, 2014: 95). Neoliberal popülistler iktidara gelmeden önce Uluslararası Para Fonu (IMF) ile anlaşırlar ve iktidara gelmelerinin müsebbibi olarak hiperenflasyonu sona erdirirler. Aynı zamanda yoksulluğa karşı da önlemler alırlar (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 30).

De la Torre tarafından tarif edilen radikal popülizm Hugo Chávez, Evo Morales ve Rafael Correa iktidarlarını işaret eder. Radikal popülistler, geleneksel siyasi partilerin içerisinde bulunduğu kriz sonucunda iktidara gelmişlerdir. Uyguladıkları neoliberal programların toplumda yarattıkları eşitsizlik sonucunda yerli ve yabancı elitlere karşı oluşan bir tepki söz konusudur. Geleneksel siyasilerin yozlaşmışlıkları bu liderlerin güç kazanmasında önemli bir diğer faktördür. Radikal popülist liderler, sosyalizm ve devrimin ütopyalarını yeni içeriklerle beslemişlerdir. Bu dönemin popülistleri siyasal anlamda zor kullanımı yerine, anayasal güce önem vermişler ve bu dönemde anayasa devrimci bir güç olarak anlaşılmıştır. Neoliberalizme karşı ortaya çıkan toplumsal hareketler radikal popülistlere verilen desteğin tabanını oluşturmaktadır. Hugo Chávez 1992 yılında başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş ve bundan 6 yıl sonra 1998'de neoliberalizmden kurtulmayı vaat ettiği kampanya sonucunda iktidara gelmiştir. Bir üniversitede hoca olan Rafael Correa hiçbir partiye üye değildir ve 2006'da, neoliberalizme karşı kurulan bir platformun temsilcisi olarak iktidara gelmiştir. Radikal popülistler çok kutuplu dünyada ulusal egemenliği yeniden artırmayı vaat ederler. Öncelikle bu popülist liderler geleneksel elitleri peş peşe gerçekleştiren seçim zaferleriyle alt etmiş ve hegemonyalarını sağlamlaştırmışlardır. Daha sonra doğrudan demokrasi formlarını genişletmişlerdir ve sosyal adaleti sağlama yolunda önemli girişimlerde bulunmuşlardır. İktidara geldiklerinde yeni anayasalar oluşturmuşlardır. Radikal popülizmde devlet ekonomiye müdahildir. Radikal popülistler yoksulluğu bitirme ve eşitsizliği gidermeyi vaat eder. Bu amaçla doğal kaynakların ulusallaştırılması ve buradan yaratılan kaynaklar önemlidir. Aralarındaki benzerliklere rağmen farklılıklar vardır. Örneğin Evo Morales neoliberalizme karşı bir yerli hareketinin lideri olarak iktidara gelmiş ve toplumsal hareketlerle yoğun ilişki içerisindeydi. Chávez ülkedeki iki partinin anlaşması sonucundaki demokrasi biçimi sonucunda iktidara geldikten sonra

yukarıdan aşağı yönlü bir hareket yaratmak zorunda kalmıştır. Bu örgütlerden bazıları Bolivarcı Çevreler, Komünal Konseyler ve Şehir Toprak Komiteleri'dir. Bu hareketlerde örgüt, klientalizm, medya ve popülist söylem önemlidir. Popülist partiler hayatın içindedir. Yoksullara iş bulurlar ve ülkenin kaynaklarını daha adil biçimde dağıtırlar. Radikal popülistler medyayı yoğun biçimde kullanırlar (De la Torre, 2017a: 6-10).

Latin Amerika'daki radikal popülizme önemli bir örnek olan Chávez iktidarını incelemek Brezilya'da Lula iktidarını anlamak için kolaylaştırıcı bir işleve sahip olacaktır. Chávez, Başkan Carlos Andrés Pérez'in IMF ile yaptığı anlaşmalar sonucunda ülkedeki toplumsal eşitsizlik, ekonomik kriz gibi krizler sonrasında iktidara gelmiştir. Bu krizleri en iyi şekilde *caracazo* olayları somutlaştırır. Adını başkent Caracas'tan alan bu olaylarda 1989 Şubat ayında benzin fiyatlarına gelen zamlar sonrası başlayan protesto gösterileri sonrasında yaklaşık bir hafta boyunca Caracas işgal edilmiş ve yoksul halk tarafından yağmalanmıştır. Ordu tarafından kanlı bir şekilde bastırılan bu eylemler sonucunda yaklaşık 400 kişi hayatını kaybetmiştir. 1998 seçimlerinde seçimler sonucunda iktidara gelen Chávez 2002 Nisan ayında karşı darbe girişimiyle karşı karşıya kalmış ancak bunu halkın desteğiyle atlatmıştır. Bu süreçte Chávez'in kurduğu kitle örgütleri önemli bir yere sahiptir. Chávez doğrudan ve temsili demokrasi yöntemlerine oldukça sık başvurur: 1999 ve hayatını kaybettiği 2013'e kadar Venezuela'da 16 seçim ve referandum olmuştur. IMF'e karşı önlemler alan Chávez yoksulluk oranını düşürmüştür. Misyonlar olarak anılan sosyal programlarla toplumdaki eksik noktaları düzeltmeye çalışmıştır. Ülkenin bağımsızlık kahramanı Simon Bolivar'ı öne çıkarmış ve kendini onun bir devamcısı olarak lanse etmiştir. Chávez ABD'ye yönelik antiemperyalist bir retorik tutturmuştur. Eğitime önem vermiştir ve eğitim misyonlarıyla okuryazarlığı arttırmıştır. Chávez'in toplumsal cinsiyete yönelik perspektifi kadının anneliğine yöneliktir. Chávez

toplumu kutuplaştırmıştır ve düşmanlarını ulus düşmanı oligarşik kişilikler olarak belirlemiştir (De la Torre, 2017b: 4-6).

Radikal popülistler doğrudan demokrasi yoluyla halkın siyasete katılım mekanizmalarını arttırır. Toplumsal eşitsizliği azaltma vaadinde bulunurlar. Dış politikada yeni bir yönelime girerler ve dengeleri yeniden düzenlemeyi vaat ederler. Radikal popülistler seçimlerle iktidara geldikten sonra referanduma giderek yeni anayasalar hazırlamıştır (De la Torre, 2014). Mudde ve Kaltwasser (2017), radikal popülistlere Nikaragua'da yeniden iktidara gelen Sandinist lider Daniel Ortega'yı da eklerler.

Radikal popülistler Amerikancı ideolojiyi yürürlüğe koyarlar. Bu ideolojiye göre İspanya ve Portekiz İmparatorluklarına karşı mücadele eden Latin Amerika ülkeleri birleşmelidir. Chávez ve Morales, Amerikancı ideolojiyi bağımlılık teorisiyle revize etmiştir: Sömürge imparatorluklarının yerini onları sömüren yeni imparatorluklar almıştır. Radikal popülistlere sol içeriğini veren bu Amerikancı ideolojidir. Radikal popülistler radikal demokrasinin sözcülüğünü yaparlar. Onlara göre temsili demokrasi elitlerindir ve sessiz çoğunluğu temsil etmez. Radikal popülistlerin giyim kuşamları da önemlidir. Onlar elitler gibi değil halktan biri gibi giyinirler (Mudde ve Kaltwasser, 2011: 14).

Latin Amerika popülizm tarihinin genişliği dikkate alındığında De la Torre tarafından yapılan dönemleştirmenin bu geniş tarihi anlama noktasında kolaylaştırıcı olduğu görülecektir. De la Torre popülist stratejileri kullanan ve farklı ideolojilerden gelen siyasi özneleri tek çatı altında toplamıştır. Bu dönemleştirmede dikkat çeken diğer bir nokta Latin Amerika popülizmlerinin dalgalar halinde ilerlemesidir.

Özet olarak popülizmin Latin Amerika için önemli bir yer tuttuğu tarihteki en önemli ve tanınan örneklerini bu coğrafyada verdiği görülebilmektedir. De la Torre'nin

incelemelerinden çıkartılacağı üzere Latin Amerika popülizmlerinin kendine has özellikleri ve gündemleri vardır. Bu özellikler günümüz Latin Amerika siyasetlerini de etkilemektedir.

5. BREZİLYA'NIN YAKIN TARİHİ

1822'de bağımsızlığını ilan eden Latin Amerika'nın en büyük ülkesi Brezilya'nın yakın tarihi bölge siyasetini etkilemiştir. Brezilya Güney Amerika'da Ekvador ve Şili haricindeki tüm ülkelerle komşudur. Brezilya diğer Latin Amerika ülkelerine kıyasla sömürge niteliğinden bağımsızlığa geçişte karmaşa yaşamamıştır. Brezilya haricinde kıta İspanya sömürgesi altındadır. Brezilya'da Portekiz Krallığı hüküm sürmüştür (Hobsbawm, 2018: 427). Brezilya bu özellikleri dolayısıyla Latin Amerika'daki diğer ülkelerden yer yer farklılaşmaktadır.

Getulio Vargas 1954'te askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra 1955'te merkez bir siyasetçi olan Juscelino Kubitschek başkan seçilmiştir. Brasília şehrinin inşası da dâhil olmak üzere Kubitschek iktidarı hızlı ekonomik büyümeyle bilinir. Kubitschek IMF ile olan bağları da sona erdiren isimdir. 1960'da gerçekleşen seçimlerde Janio Quadros %48'lik oy oranı ile iktidara gelmiştir. Quadros fırsatçı bir politikacıdır ve iş

dünyasıyla yakın ilişki içerisindedir. 7 aylık iktidar sürecinin ardından Quadros darbe tehdidiyle karşılaşınca istifa etmiştir ancak beklenmedik bir şekilde yerine yardımcısı Goulart'ın gelmesini sağlamıştır. Goulart'ın göreve geleceğini duyan ordu ihtar vermiş ve onun Vargas gibi bir komünist olduğunu söylemişlerdir. Quadros'un yardımcısı olan João Goulart başkanlık görevini devraldıktan sonra bir dizi toplumsal reforma girişmiştir (Akgemci, 2018: 73-74).

Goulart iktidara geldiğinde düşmeye başlayan ekonomik büyümenin getirdiği sorunlarla, eğitim sistemindeki sorunlarla, sağlık sistemindeki sorunlarla, şehirlerdeki yüksek nüfusla ve yüksek enflasyonla karşı karşıyadır. Ülkenin sermayeye, petrole ve hammaddeye ihtiyacı vardır. Goulart bu sorunların çözümü için hızlıca reformlara başlamıştır. Ancak gerek ordunun, gerek tarım reformu planıyla büyük toprak sahiplerinin tepkisini çeken Goulart'ın yapabilecekleri sınırlıdır. Goulart, Sovyet bloğu ülkeleriyle ilişkilenemeye başlayınca ABD ve ordunun tepkisini hedef tahtasına oturtmuştur. 1959'da yaşanan Küba Devrimi'nden sonra ABD bölgede yeni bir ayırıkota daha istememiştir. 1964'ten önce Brezilya'daki elitler ve oligarşiye yakın kesimler Goulart'ı Vargas'la benzeştirerek ülkede yeni bir sol eğilimli rejim istemediklerini dile getirmişlerdir. Vargas döneminde çalışma bakanlığından sorumlu olan Goulart Brezilya'nın yakın tarihine damga vuracak olan ve 1985'e kadar iktidarı elinde tutacak olan 1964 Askeri Darbesi'yle görevinden uzaklaştırılmıştır (Skidmore, 1990: 14-18).

Askeri darbe gerçekleştikten sonra Vargas iktidarına karşı girişilen darbeyi koordine eden Castelo Branco şef olarak seçilmiştir. Branco'nun kurduğu kabinedeki isimler milliyetçi (Entegralistler'den etkilenen isimlerin, hatta eski Entegralistlerin de yer aldığı söylenir) ve muhafazakâr yönelimlere sahiptir. Askeri darbe sonrası kurulan ilk kabinede yalnızca tek bir asker bulunmaktadır. Darbeyle birlikte Goulart destekçilerine yönelik *Operação Limpeza* (Temizlik Operasyonu) adlı operasyon kapsamında tutuklamalar ve işkenceler başlar. Ülkenin tarihsel olarak en geri kalmış bölgesi olan Kuzeydoğu'dan darbeye karşı bir karşı koyuş başlar. Ülkedeki sol gler nclğnde tarafından başlatılan bu direniş hamlesi ordu tarafından bastırılır. Darbe Katolik Kilisesi'nden destek almıştır. Askeri darbenin gerçekleşmesinin ardından kurulan yeni hükümet ABD tarafından tanınmıştır. Askeri darbenin ardından kurulan ilk kabinedeki tek asker olan Artur da Costa e Silva 1967'de başkanlığa aday olmuş ve seçilmiştir. Bu

yıllarda ÷lkede serbest pazar ekonomisi güçlenirmeye çalışılmıştır. Yabancı sermaye askeri yönetim altındaki ÷lkeye çekilmeye çalışılmıştır (Akgemci, 2018).

Bu dönem ÷lkede Brezilya Komünist Partisi'nden (PCB) kopan kadrolar önderliğinde diktatörlüğe karşı silahlı bir direniş hareketi başlamıştır. ÷lkedeki yönetimin otoriterliği bu direniş hareketine karşı olarak artmıştır. Bu gerilla hareketi 1968-71 arası sona ermiştir (Hobsbawm, 2018: 302). Costa e Silva 1969'da hayatını kaybettikten sonra General Emílio Garrastazii Medici seçilmiştir. Medici seçildiğinde ÷lkede ordu tarafından yönetilen Kongre tarafından seçilen sivil başkan ve doğrudan ordu yönetimi arasında bir paralel başkanlık durumu söz konusu olmuştur. Medici döneminde silahlı direniş hareketi tamamen bastırılmıştır (Anderson, 2019a). 1967 ve 1973 arasında Brezilya'da ekonomik büyüme yüzde 10'a ulaşmıştır. Bu ekonomik büyümede alt sınıflar giderek yoksullaşmış ve aşırı yoksulluk artmıştır (Akgemci, 2018: 73).

Amazon ormanları bu dönemde ekonomik amaçlar için daha fazla kullanılmaya başlamıştır. Diktatörlük döneminde 1974'te Ernesto Geisel, 1979'da ise General Euclides Figueiredo başkanlığa gelmiştir. Bu dönemde içeriden liberalleşme denemeleri başlamıştır. Rejimin içeriği değişmeden otoriterlik azaltılmaya çalışılmıştır. Sivil toplumdaki muhalefet sesleri başlamıştır. 1978 ve 79'da metal işçileri tarafından büyük grev dalgaları gerçekleşmiştir. 1982 yılında yerel seçimler ve parlamento seçimleri gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemde ÷lke derin bir ekonomik durgunluk içine girmiştir. Bu tarihten itibaren doğrudan başkanlık seçimleri için kampanyalar organize edilmiştir. ABD'nin Brezilya ile olan ilişkileri devam etmiş ve gelişmiştir. Askeri diktatörlük döneminde insan hakları hiçe sayılmış ve binlerce kişi işkenceler sonucunda hayatını kaybetmiştir. Gündelik hayat ordunun denetimi altındadır ve özellikle 70'li yılların ortasından sonra neoliberal ajanda uygulanmaya başlanmıştır (Skidmore, 1990: 198).

1984 yılında genel seçimler için ülke çapında bir eylemlilik süreci başlamıştır (Anderson, 2019a: 16)

Tancredo Neves tabandan gelen baskının ardından 1985'te gerçekleşen demokratik seçimlerde 1964'ten beri seçilen ilk sivil başbakan olmuştur. Neves, göreve başlamadan hastalanarak ölmüştür. Bu serbest seçimlerle birlikte askeri diktatörlük dönemi sona ermiş, Brezilya siyasetinde Yeni Cumhuriyet olarak bilinen dönem açılmıştır. Neves'in göreve başlayamadan ölmesi sonucunda yardımcısı José Sarney göreve başlamıştır. Sarney borçlar, enflasyon, durgunluk, işsizlik ve yoksulluk gibi birçok sorunla baş etmek zorunda kalmıştır. Sarney iktidarı beklenenin aksine kamu harcamalarını daha da kısmıştır. Demokratikleşme döneminde sol partiler hızlıca legalleşmiştir (Skidmore, 1990: 252-283).

Askeri Diktatörlük dönemi Brezilya'daki sol yükselişin önüne geçen ve yaklaşık olarak 20 yıl boyunca Brezilya siyasetini domine eden zamana verilen isimdir. Askeri Diktatörlük döneminde yalnızca sol özneler bastırılmamış, düzen içi siyasetler ve burjuva özneler de sindirilmiştir. Askeri Diktatörlük dönemi bugün Bolsonaro tarafından referans alınmaktadır.

1988'de yeni anayasaya geçildikten sonra 1989'da başkanlık seçimleri gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde Brezilya tarihinde ilk kez okuma yazma bilmeyenler de oy kullanabilmiştir (Goldstein, 2019: 33). Bu tarih Brezilya'nın köleliği kaldırılışının yüzüncü yıl dönümüne denk gelmektedir. Brezilya 1888'de köleliği kaldırmasıyla Latin Amerika'da köleliği en son kaldıran ülke konumundadır (Oliviera ve Veronese, 2019: 251). Bu noktada Brezilya tarihiyle ilgili bir parantez daha eklemek gerekir. Brezilya siyasetinde ırk ve ekonomi arasındaki ilişki görünenden çok daha fazladır. Brezilya'da "siyah kökenliler arasındaki yoksulluk oranı %41 iken bu oran beyazlar için %17'dir"

(Weltmeyer, 2007: 180). Brezilya'daki ırkçılık sömürge döneminde ortaya çıkan sınıfsal farklılıkları devam ettirmeye odaklıdır. Bu noktada halkı "beyazlaştırmaya" yönelik bir teori olan "sütlü kahve teorisi" (*cafe com leite*) önemlidir (Burton, 2019: 209). Kimilerine göre demokrasiye geçişin tarihi 1984'ken kimilerine göre bu tarih 1989'dur.

Seçim yarışı solun adayı olan ve Lula olarak bilinen Luiz Inácio da Silva ile sağın adayı Fernando Collor de Mello arasında geçmiştir. *Globo* adlı medya kuruluşunun desteğini alan, zengin bir ailenin ferdi olan Mello Brezilya Demokratik Hareketi'nin adayı olarak seçilmiştir. Collor de Mello'nun başkanlığı dönemi uygulanan neoliberal programla bilinir. Ekonomideki serbestleşmeyi daha da arttıran Mello iktidarı bir süre sonra yolsuzlukla anılır olmuştur. Mello'nun 1990'da başlayan hükümet dönemi 1992'de Kongre tarafından azledilmesiyle son bulmuştur. Azil sebebi, seçim kampanyası sürecinde rakiplerinden birini rüşvetle geri çektirmesidir. Mello'nun yerine onun başkanlık sürecini vekâleten, başkan yardımcısı Itamar Franco gelmiştir (Anderson, 2019a: 22). Collor de Mello Brezilya siyasetinde seçim sürecindeki ahlaki söylemleri, muhafazakârlığı ve iktidarı süresindeki klientalist modeli uygulamaya çalışması ile hatırlanmaktadır.

1994'te gerçekleşen seçimleri bağımlılık teorisinin teorisyenlerinden biri olan Fernando Henrique Cardoso kazanarak 2003'e kadar başkanlık yapmıştır. Cardoso'nun başkanlık döneminde hafif bir neoliberal program uygulanmıştır. Mello döneminde bozulan ekonomi Cardoso döneminde toparlanamamıştır. Cardoso iktidara geldiğinde Gayri Safi Milli Hasıla'nın yüzde 28'ine denk olan kamu borçları aynı yılın sonunda iki kat artarak yüzde 56 olmuştur. Cardoso, dış ilişkilerde de çekinik davranmıştır. Küba'yı yalnızca resmiyetten ziyaret etmiş, bir üçüncü yol arayışı peşinde olduğunu dile getirmiştir. Cardoso, iktidarda bulunduğu süre zarfında demokrasiyi çok az dikkate almıştır.

Cardoso'nun hükümeti döneminde Brezilya siyaseti daha sakin bir hal almıştır, Cardoso'nun hamleleri daha tahmin edilebilir bir hale gelmiştir. İkinci dönem seçilmesinde de bunun üzerinden yaptığı propaganda etkilidir: Otarafsız bir başkandır (Anderson, 2019a: 40). Cardoso'nun iktidara geldiği ilk dönemde, “en az 897 bin kamusal istihdam yok olmuştur” ve “işsizlik Sao Paulo’da %20.3'lere kadar” ulaşmıştır (Weltmeyer, 2007: 188).

Brezilya’da darbe ve darbe sonrası döneme bakıldığında demokrasinin gelgitli bir seyir izlediği görülmektedir. Birinci Cumhuriyet Dönemi’nde (1889-1930) oligarşik bir yönetim anlayışı izlenir. İkinci Cumhuriyet Dönemi’nde (1930-1937) Vargas’ın Yeni Devlet düzeniyle birlikte otoriter bir yönetime geçilir. Vargas ülkeyi 1937 ve 1945 arasında bir dikta formunda yönetir. Daha sonra Vargas 1950’de seçildiğinde popülist bir yönetim anlayışı izler. 1964 darbesiyle birlikte Goulart yönetimi devrilir. Darbe sonucunda 10.000 Brezilyalı sürgün edilir, 500.000 kişi sistematik işkenceye maruz kalır, memurluktan men ve tutuklama gibi cezalarla karşılaşır. Bu süreçte 30.000 muhalif Brezilyalı öldürülürken, 30.000 Brezilyalı kaybedilir. 1967 ve 69 arasında ülkeye tamamen bir otoriterlik hakim olur. 1974’te Brezilya başka ülkelerle ilişki kurmaya başlar. 1988 Anayasası ile birlikte Brezilya’da yeni bir dönem açılır. Bu dönem Yeni Cumhuriyet olarak bilinir. Klientalizm ve yolsuzluk Brezilya siyasetinde devamlı var olan bir olgudur (Daly, 2019: 13).

Yeni Cumhuriyet dönemi demokratik bir canlanışa yol açmıştır. 1985 ve 1994 arasında toplamda 68 siyasi parti kurulmuştur (Rezende, 2018: 4). 1994’ten itibaren yalnızca iki parti alternatifi kalmıştır: İşçi Partisi (PT) ve Brezilya Sosyal Demokrasi Partisi (PSDB). PT merkez sol bir parti görünümündedir. PSDB ise merkez sağı temsil eder. Her iki parti de diktatörlük döneminde mücadele eden kadrolarca kurulmuştur. Brezilya bölgedeki

etkin güç konumuna da demokrasiye geçtiği 1980'lerin sonunda erişmeye başlamıştır. 1980'de Latin Amerika Bölgesel Entegrasyon Birliği'ni kuran Brezilya 80'li yılların sonunda ekonomik anlamda bölge ülkelerini geride bırakmaya başlıyor (Caetano vd., 2019: 101).

Brezilya'da 1989'da yabancı bankalar yerli banka hisselerinin yüzde 9,6'sına sahipken bu oran 2000'de yüzde 33'e çıkar. 2001'de Brezilya'da yabancı sermaye 20 büyük bankanın 12'sini kontrol etmektedir (Petras, 2005b: 51). Demokratikleşmekapitalistleşmenin hızlanmasını küreselleşmeye uyum sağlama telaşını da beraberinde getirmiştir.

Askeri Diktatörlük'ten demokrasiye geçiş asker partisinin yönetiminde ve onun inisiyatifiyle gerçekleşmiştir. Ancak asker partisinin bu geçişe ihtiyaç duymasının nedeni tabandan gelen basıncı hissetmesidir. Askerler bu basınca karşı bir önlem almış ve olası demokrasi arayışı temelli ittifakların önüne bu şekilde geçmiştir. Askeri Diktatörlük'ten hemen sonra iktidar dönemin ekonomik programı olan neoliberalizmi sahiplenen bir başka özneye geçmiştir.

Bu başlık altında PT iktidarının yapıp yapmadıklarına odaklanmaktan ziyade Bolsonaro iktidarına giden süreç yani bir anlamda PT iktidarının içinde barındırdığı zıtlıklar incelenecektir. Brezilya'daki popülizmin yakın tarihine damga vuran ise Lula liderliğindeki Brezilya İşçi Partisi'dir. Brezilya İşçi Partisi (PT) 1980 yılında kurulmuştur. PT askeri diktatörlük döneminde 1979'da gerçekleşen metal grevlerini gerçekleştiren işçi-sindikacı kadrolar tarafından kurulmuş olan siyasi bir partidir. PT diğer partilerin aksine finansmanını aidatlar gibi üyelerin sağladığı gelirlerden sağlamıştır (Ribeiro, 2014: 91).

Bir sanayi bölgesi olan Sao Paulo’da başlayan bu grev dalgası sonucunda 3 milyon işçi harekete geçmiştir. Partiyi oluşturan dinamik, bunun üzerine kurulmuştur. Daha sonra bu grev dalgasının dinamikleri 1983 yılında Tüm İşçiler Konfederasyonu’nu kurmuştur. Bu konfederasyon ideolojik olarak PT’ye yakın olsa da örgütsel anlamda bağımsızdır. PT kuruluşundan itibaren uzunca bir süre sınıf temelli örgütlenmesine ve sınıf savaşımını esas alan stratejisinden vazgeçmemiştir. Bu karakteri en iyi özetleyen belge Beşinci Ulusal Konferansı’nda kabul edilen belgedir:

“(t)oprak, vergi ve idare reformları; IMF ile bağların bütünüyle kesilmesi; dış borç konusunda moratoryum; sermaye kaçışını denetim altına alabilmek için tedbirler; devletin sosyal programlara yatırım yapması; kamu taşımacılığı ile birlikte ilaç ve çimento sanayilerinin ve finans sektörünün kamulaştırılması; 40 saatlik iş haftası; askeri diktatörlük tarafından başlatılan nükleer programın gözden geçirilmesi. 1989 başkanlık seçimi programı ise şu vaatleri içeriyordu: dış borcun faiz ödemelerinin derhal durdurulması, dış borcun bütünüünün gözden geçirilmesi ve meşru olmayan bölümünün ödenmemesi; geniş devlet sektörünün özelleştirilmesine son verilmesi, bu sektörün “demokratikleştirilmesi”; enflasyonla radikal bir mücadele; iktidarın ilk yılı içinde asgari ücretin iki katına çıkarılması; 12 milyon topraksız köylünün yararına geniş kapsamlı bir toprak reformu; silahlı kuvvetlerin gücünün kesin biçimde kısıtlanması; dış politikada ABD’den uzaklaşmak” (Savran, 2006: 128).

1984 seçimlerini boykot eden PT 1989’dan itibaren katıldığı tüm başkanlık seçimlerinde oylarını arttırmıştır. Aydınoğlu PT’nin seçimlerde kazandığı başarıya şu şekilde dikkat çekmiştir:

“PT’nin seçimsel mücadeledeki evrimi oldukça ilginç. 1982’de %3,5 oy alır, 8 eyalet milletvekili çıkarır. Ama örneğin Sao Paulo’daki oy oranı %10’dur. 1986’da ise oy oranı %6,5’dur ve artık partinin 17 eyalet milletvekili vardır. PT’nin bu alanda bir diğer başarısı da 1988 mahalli seçimlerinde yaşanır. Sao Paulo, Porto Allegre gibi büyük şehirlerin belediye başkanlıklarına PT adayları seçilir.

Ancak PT’nin parlamenter anlamda esas başarısı, 1989 kasımında gerçekleşir. Bu tarihteki ilk tur başkanlık seçimlerinde PT adayı Lula 11 milyon 620 bin oy alır. %14,16’lık oy oranı ile popülist aday Brizola’yı geride bırakır. Ve 2. tur seçimlerinde solun tek adayı olarak katılır. Bu turda ise Collor’un 35 milyon (%42) oyuna karşılık Lula 31 milyon (%37) oy alır” (Aydinoğlu, 1991: 12).

PT yalnızca parlamento odaklı bir parti değildir. PT özellikle 90’lı yıllarda kurduğu ve kendisi dışında kurulan kitle örgütleriyle de yakın temas içerisinde. PT Katolik Kilisesi içerisinde bir kırılma yaratan-Kurtuluş Teolojisi olarak bilinen- yoksullarla temas içerisindeki akımdan etkilenmiştir. PT’nin etkilendiği hareketlerden bir diğeri Topraksız Kır İşçileri Hareketi’dir (MST). MST işçi grevleriyle birlikte ortaya çıkmıştır, diktatörlük döneminde ülke çapına yayılmıştır. Löwy, MST’nin ne için mücadele ettiğini şu şekilde özetlemiştir:

“Bu hareket, binlerce köylü, fakir çiftçi, posseiros (tasarruf hakları olmayan küçük toprak sahipleri) ve maaşlı tarım işçilerini- bunların büyük bir bölümünü kadınlar oluşturmaktadır toprak sahipliğinin aşılması zor eşitlikçi olmayan yapısına karşı azimli bir mücadele vermek ve radikal bir tarım reformu gerçekleştirmek üzere bir araya getirmektedir. ‘Kırsal işçiler’ terimi, ortak payda olarak çalışma ve sınıfı vurgulayan ve neoliberalizme karşı kent işçileriyle

kurulması gereken ittifakın temelini oluşturan bu çeşitliliği içine almaktadır”
(Löwy, 2006: 210).

PT ile temas halinde ya da onun organik destekçileri olan diğer toplumsal hareketler, “evsizler hareketi (MTST), baraj yapımından zarar görenlerin hareketi (MAB), toprakları ve kendilerine özgü hayat tarzları saldırı altında olan Amerika yerlileri (kızılderililer), Brezilya nüfusu içinde önemli bir yer tutan siyahiler, kadın ve çevre hareketleri” şeklinde sayılabilir (Savran, 2006: 126). Özetle PT kurulduğu 1980’den, 90’lı yılların sonuna kadar işçi kitleleri lehine ekonomik tedbirler, köklü bir toprak reformu, siyasal yaşamın demilitarizasyonu, dış borçların reddini savunan radikal sol bir partidir (Aydınoglu, 1991: 14).

Brezilya İşçi Partisi’nin bu sol konumu 1990’lı yıllara doğru silinmeye başlamıştır. Bu savrulmanın belgesi Lula tarafından imzalanan “Brezilya Halkına Mektup” olarak bilinen mektuptur. Mektubun başlığında Brezilya halkı ibaresi yer alsa da Lula bu mektupta ulusal ve uluslararası finans çevrelerine kendisinden önceki iktidarların uyguladığı neoliberal programları devam ettireceğini beyan etmektedir. Lula iktidara geçtiğinde de IMF cephesinden bir baskı gelmese de bu planı uygulamıştır: “2002’de % 3,75 düzeyinde olan faiz dışı fazlayı, IMF’nin hiçbir baskısı olmaksızın, kendi iradesiyle 2003’te % 4,25’e, 2004’te ise % 4,5’e yükseltecektir. Aynı dönemde faiz oranı da % 25’ten % 26,5’e yükseltilecektir” (Savran, 2006: 128). Lula bu süreçte burjuvazinin partisi olarak bilinen Liberal Parti ile ittifak yapmıştır. PT’nin, Kongre’de çoğunluk olan 50’den fazla sandalyeyi kazanması 20 yıl sürmüştür (Arguelhes ve Pereira, 2018).

Brezilya demografik ve ekonomik anlamda Latin Amerika’nın en büyük ülkesidir. 2020 itibariyle Brezilya’nın nüfusu 212 milyondur. Lula liderliğindeki PT 2002 seçimlerini kazanarak 2003’te ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Lula seçimlerin ilk turunda yüzde 26,

ikinci turunda yüzde 61 oy almıştır ve Brezilya'nın ilk işçi kökenli lideri olmuştur (Saad-Filho ve Boito, 2016: 215). Lula'nın "Seçmen profili incelendiğinde, Lula'nın daha önceki seçimlerde ağırlıklı olarak örgütlü işçi sınıfından oy alırken bu defa hem orta sınıfın belirli bir kesiminden hem de daha önce Collor de Mello ve Cardoso'ya oy veren kent yoksullarından oy almayı başardığı görülür" (Akgemci, 2018: 77). Lula iktidarı altında Brezilya Latin Amerika'nın en hızlı gelişen ekonomilerinden biri haline gelmiştir.

Petras, Savran tarafından da dikkat çekilen PT'deki savrulmanın köklerini 1990'lı yıllarda başladığını söyler. Petras'a göre PT 90'lı yılların başından itibaren bir kitle ve hareket partisi olmaktan çıkıp seçim odaklı bir partiye dönüşmeye başlamıştır. Bu süreçte PT paralı seçim kampanyaları yapan, profesyonel seçim danışmanları ile çalışan ve medyada boy gösteren bir parti haline dönüşmüştür. Parti yöneticileri özel sektör temsilcileriyle ittifak yapar hale gelmiştir. Bu süreçte partinin kuruluş ilkeleriyle bir zıtlık içermektedir. Partinin bir kitle partisinden seçim partisine evrilmesindeki en önemli etken de çekirdek olarak bilinen dar örgütlenmelerin dağıtılmasıdır (Petras, 2005a). Lula ve özel sermaye arasındaki ortaklığın boyutu kabinedeki PT görevlilerinin yerini alan sağ partiler ve özel sektör temsilcileriyle birlikte artışa geçmiştir.

Lula iktidara geldikten hemen sonra kamu çalışanlarının emeklilik haklarına dair bir karşı reform düzenlemiş ve destekçileri olan kamu çalışanları bir dizi grev gerçekleştirmiştir. Bir diğer ekonomik düzenleme vergi alanında yapılmıştır. Lula kurumların ödeyeceği vergiyi düşürmüştür. Bunun yerine vergiyi tabana yaymıştır. Son olarak iktidara gelişiyse Lula çalışma yaşamı alanında bir düzenleme yapıp işçi haklarını budamıştır. Lula'nın bir diğer dikkat çeken hamlesi Haiti'de gerçekleşen darbeden sonra ABD işgal güçlerinin yerine Brezilya ordusunu göndermesidir. Lula iktidarı

yolsuzluk söylentilerini beraberinde getirmiştir. Lula, hükümetteki çoğunluğu sağlamasına yardımcı olan sağ partilerin vekillerine para vermiştir (Savran, 2006: 133). Böylece görünmektedir ki Lula destek aldığı tabanın aleyhine hamlelerde bulunmaktadır. Lula bunlara rağmen nasıl iki dönem art arda seçilmiştir? PT iktidarı yalnızca Lula'nın başkanlığı ile sınırlı değildir. Lula'nın başkanlığının ardından PT yine iktidara gelmiştir. Peki PT bu desteği nasıl sağlamıştır?

Öncelikle 2002 seçimlerinde Lula destekçileri onun içerisinde bulunduğu çelişkileri bir anlamda görmezden gelerek oy vermiştir. Lula'nın iktidarı döneminde yoksulluk büyük miktarda azalmıştır. Enflasyon büyük oranda düşürülmüş ve yeni iş alanları yaratılmıştır. Bu yaratılan işlerin yüzde 95'i "esnek üretim" olarak anılan iş alanları kapsamındadır. Sağlık, ulaşım ve eğitimde ilerleme sağlanmıştır ancak bu ilerlemeler Brezilya halkının bütününe değmemiştir (Nöwak, 2018: 2). 2003 ve 2010 arasında, Lula hükümeti 28 milyon Brezilyalı'nın statülerini aşırı yoksulluktan yoksulluğa yükseltmiştir (Fierro, 2019: 12). Bu süreç *Fome Zero* (Sıfır Açlık) adındaki kampanya ile başlamış ve *Bolsa Familia* ile devam etmiştir. *Fome Zero* 44 milyon aşırı yoksulu hedeflemiştir ancak bu sayı 28 milyonla sınırlı kalmıştır (Hall, 2006: 689).

Bu süreçte en önemli kampanyalardan biri 11 milyon yoksul ailenin yararlandığı *Bolsa Familia*'dır. Lula böylece 2006 seçimlerinde güvencesiz işçi kesiminin desteğini kazanmıştır (Akgemci, 2018: 78-79). *Bolsa Familia*'ya yönelik eleştirilerden biri, "sosyal devlet mantığıyla değil, ağa-tarikat mantığıyla, bir halk olarak değil, bir armağan gibi" dağıtılmasıdır (Şengül, 2011: 64). *Bolsa Familia*'daki mantık en düşük gelir skalasında yer alan ailelere çocuklarını okula gönderebilmeleri ve sağlık kontrollerini yaptırabilmeleri için destek sunmaktır. Bu desteğin miktarı çocuk başına 12 dolar ya da

ortalama aylık 35 dolardır. Desteği alanların sayısı ve desteğin miktarı 2010'a doğru yarı yarıya artmıştır (Anderson, 2019a: 56).

PT'nin halktan aldığı destekte ilk dönemde yaptığı ekonomik anlaşmaların da payı vardır:

“2004'te Çin, Brezilya, Arjantin, Venezuela, Bolivya, şili, Küba ve Rusyaile büyük çaplı, uzun vadeli enerji, mineral ve tarımsal ürün arzını ve bunların endüstriyel ve tüketici pazarlarına girişi güvence altına alan önemli yatırım ve ticaret anlaşmaları imzaladı” (Petras, 2005b: 9).

Lula'nın halktan biri olduğu algısının yaratılmasında onun askeri diktatörlük döneminde öncü bir işçi olmasının yanı sıra ülkenin fakir kuzeydoğusunda sekiz çocuklu bir ailenin çocuğu olması ve bir parmağını iş kazasında kaybetmesidir (Akgemci, 2018: 76-77). Lula ekonomik anlamda bir refah dönemiyle de kesişmiştir. Lula iktidarı döneminde toplumsal eşitsizlik azalmış, 2008'deki ekonomik kriz süresinde ülke geleceğe umutla bakabilmiştir.

Lula iktidarı çelişkilerin de iktidarındır: Irkçılık, eşitsizlik, siyaset ve toplum arasındaki kopuk bağ devam etmiştir. Kapitalist ekonomik anlayış devam ederken insanlar daha iyi bir konuma erişmiş ve üretim artmıştır (Rezende, 2018: 5). Lula döneminde üniversite öğrencilerinin sayısı ikiye katlanmıştır. Lula 2008 krizinin üstesinden özel sektörün sağladığı destekle sosyal yardımları arttırmıştır. Lula'nın ikinci döneminin sonunda ekonomi yüzde 7 büyüme oranını yakalamıştır. Lula dış ilişkileri ekonomik kalkınma üzerine kurmuştur. BRIC zirveleri Lula'nın başkanlığı döneminde başlamıştır. BRIC, Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in ekonomik yakınlaşmasını temsil eder. Kendisi işçi hareketinden gelmiş olsa da, Lula döneminde sendikalaşma oranı büyük oranda düşmüştür. 2002 ve 2009 arasında Brezilya'nın hammadde ihracatı yüzde 28'den yüzde

41'e yükselmiştir. Lula, yoksullara ucuz ve kolay kredi de sağlamıştır. Hatırlanacağı üzere bu durum popülist stratejiyi kullanan öznelerde sık görülen bir olgudur (Anderson, 2019a: 75). PT iktidarı altındaki Brezilya yer yer ABD ile ters düşmüştür. Bu duruma örnek olarak Brezilya'nın ABD tarafından savunulan tüm Amerika kıtasını kapsayan serbest ticaret anlaşmasının önüne geçmesi gösterilebilir. Lula döneminde Brezilya büyük ölçüde kalkınmıştır.

PT'nin 2005 yılında yaptığı bir araştırma 5000 devlet görevlisinin yalnızca 1400 civarı parti PT üyesi olduğunu göstermiştir. Federal bölgelerde bu oran yüzde 2,5'e düşmektedir. Bu profesyonelleşme anlayışı 90'lı yıllardan itibaren partinin taban belirlenimli olmaktan çıkıp yukarıdan yönetilmeye başlanmasıyla eş anlı ortaya çıkan bir olgudur. Çoğunlukçu bir parti olan PT'nin radikal üyelerinin partiye oranı da 2000'li yılların başından itibaren yüzde 20'lerden yüzde 10'lara düşmüştür. Genellikle radikal sol örgütlere mensup bu üye profilinin yerini şehirli orta sınıf üyeler almaya başlamıştır (Ribeiro, 2014: 106).

2005 yılında müttefik sağ parti milletvekillerine para vermesi sonucu başlayan yolsuzluk iddiaları Lula'nın peşini bırakmamıştır. Lula'nın *Fome Zero* ve *Bolsa Familia* gibi projelerine, müttefiki olan sağ partiler ve sermaye güçleri tarafından neoliberal programa gösterilen özenle eşdeğer olarak müsamaha gösterilmiştir: "Bu koşullarda yargı, tehdidi dengeleyecek bir araç olarak devreye girmiştir" (Akgemci, 2018: 78). 2005 yılındaki yolsuzluk iddiaları bu şartlar altında yeniden gündeme getirilmiştir. 2006 seçimlerine girerken yaşanan bu kriz partinin tarihsel önderlerinden Jose Dirceu'nun ve üst düzey yöneticilerin istifa etmesiyle birlikte önemli bir kriz haline gelmiştir. 2006 yılında kapanan yolsuzluk dosyası 2012 yılında PT'li Başkan Dilma Rousseff döneminde yeniden gündeme getirilecektir. *Lava Jato* (Araba Yıkama) olarak bilinen bu

soruşturmanın Rousseff döneminde patlamasının nedeni olarak Rousseff'in neoliberal plana daha uzak olması ve ekonomiye daha müdahaleci bir çizgi izlemesi olarak gösterilir (Akgemci, 2018: 80-81). Yolsuzluk operasyonuna değinmeden önce Rousseff iktidarına da kısaca göz atılmalıdır.

PT başlangıçtan itibaren kaydadeğer bir süre boyunca sol çizgisini korumuş ve siyasi arenada hamlelerini bu doğrultuda yapmıştır. PT'nin sol-sosyalist çizgiden uzaklaşıp, neoliberal ekonomik programı kabul etmesi sürecinde paradoksal bir biçimde sol popülist yöntemi de uygulamaya başlamıştır.

Lula'nın başkanlıkta ikinci dönem süresinin dolmasının ardından Askeri Diktatörlük'e karşı silahlı mücadelede yer almış olan Dilma Rousseffparti yönetimi tarafından aday gösterilmiştir.Rousseff 2010 seçimlerini kazanarak 2011'de başkanlık dönemine başlamıştır. Rousseff 2014 yılında seçimleri yeniden kazanarak ikinci başkanlık dönemine başlamıştır (Anderson, 2019a: 80). Bu dönem PT'ye olan desteğin sürmesinin altında 2008 krizini zarar görmeden atlatmasını ve-BRICS üyesi olması sebebiyle- 2009-2010'da hızlıca ekonomiyi düzeltmesi yatmaktadır (Saad-Filho ve Boito, 2016: 218).

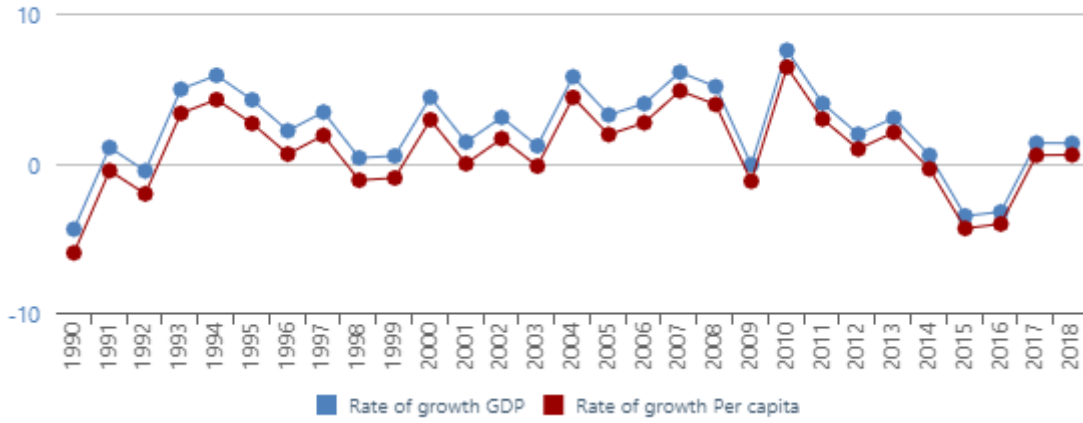
Daha önce çeşitli devlet kademelerinde görev alan Rousseff halk tarafından çok tanınmasa da Lula seçim kampanyasında onunla birlikte çalışmıştır. Rousseff ilk turda yüzde 47'lik bir oy oranı sağlasa da, bu seçimlerde dikkat çeken bir detay ikinci turda Rousseff'in karşısında sağ Evanjelik kilise ve diğer muhalefetin birleşerek yüzde 6'lık bir artış sağlamasıdır (Green, 2011: 3-4). Rousseff, ekonomik krizin ardından gelen talep patlaması sonucu gerçekleşen ekonomik büyümeden ziyade ekonominin küçüldüğü bir dönemde aday olmuştur. Rousseff ikinci turda yüzde 51,6 gibi bir oranla başkanlığa gelmiştir (Daly, 2019: 9-11). Rousseff, Brezilya tarihinde Goulart'tan sonraki en radikal

başkan olarak tanınmaktadır. Rousseff aldığı oyların büyük çoğunluğunu en yoksul bölgelerden almıştır (Saad-Filho ve Boito, 2016: 218).

Rousseff başkanlığı döneminde vergi düzenlemeleri, iş yaratma ve yoksulluğu azaltma gibi birçok sorunla ilgilenmiştir. Rousseff hükümeti döneminde Lula devrinde başlatılan parti politikalarını devam ettirmiştir. Rousseff, askeri diktatörlük döneminde işlenen suçların araştırılması için bir araştırma komisyonu kurmuştur. 2011 yılından itibaren de önceki dönemden kalma yolsuzluk operasyonu ile baş etmeye çalışmıştır. Rousseff döneminde ekonomide büyüme ve istikrar devam etmiştir. Rousseff'in döneminde 2013 yılında PT karşıtı toplumsal hareketlilikler de ortaya çıkmıştır (De Castro vd., 2014: 1). 2013 Haziran ayında başlayan gösterilerin ardından *Lava Jato* (Araba Yıkama) adındaki yolsuzluk skandalı patlamıştır. 2015'te ise başka bir protesto dalgası başlamıştır (Daly, 2019: 9-11).

2013'teki PT karşıtı gösteriler Konfederasyon Kupası'na yapılan harcamalar gerekçesiyle başlamıştır. Turnuvaya yapılan masraflar yerine daha fazla sağlık ve eğitim talep eden eylemler Brezilya siyasetinde sağ ve sol arasında varolagelen kutuplaşmayı arttırmıştır. Bu eylemler daha sonra PT'nin seçim gücünü azaltmak için muhalifleri tarafından kullanılmıştır (Rezende, 2018: 4). Bu eylemlerin kitlesel destek bulmasında Brezilya ekonomisindeki büyük kırılma sonucu 13 milyon kişinin işsiz kalması etkili olmuştur. Aslında bu kriz PT'nin 2003'ten beri uyguladığı neoliberal ekonomi politikasının bir sonucudur: Brezilya'nın 2012 yılında ilan edilen en büyük 50 şirketinin 26'sı yabancı menşelidir (Alcoforado, 2019a: 1). Eylemlerin başından itibaren Rousseff'in ekonomik müdahaleciliğine karşı çıkan sağ sektör yolsuzluk temasını öne çıkararak eylemlerin içerisinde yer almaya başlamıştır (Mattos, 2019: 1-2). Ancak eylemlerde PT destekçileri olan *favela* (yoksul mahalleler) sakinleri de yer almıştır

(Gerbaudo, 2018: 69). Brezilya'daki sağ askeri diktatörlük döneminden sonra ilk kez bu eylemlerde gözle görünür hale gelmiştir (Oliveira ve Veronese, 2019: 256). Bu eylemlerin iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi Rousseff'e 2014 seçimlerinde oy kaybettirmiştir. İkincisi ise işçi sınıfı PT'nin üst sınıflara verdiği sözler ve tavizlerden yorulmaya başladığının belirtisi olmuştur (Nowak, 2018: 1-4). Rousseff, Lula'dan farklı olarak neoliberal programı yavaşlatıp –tamamen bitirmeden- kalkınmacı bir stratejiyle birleştirmek istese de bunu başaramamıştır. Ekonomik kriz Brezilya'daki borçlar dengesini alt üst etmiştir (Saad-Filho ve Boito, 2016: 219).

Tablo 2: Brezilya'nın büyüme oranları (Kaynak: CEPAL).

Rousseff dönemindeki krizler yalnızca 2013 protestolarıyla sınırlı değildir. 2014'te, "Federal Yüksek Mahkeme Yargıcı Sergio Moro tarafından başlatılan *Lava Jato* soruşturması ile Odebrecht'ten Petrobras'a uzanan, üstelik sadece Brezilya ile sınırlı olmayan, Venezuela'dan Arjantin'e en az on Latin Amerika ülkesini kapsayan çok geniş bir rüşvet ve kara para aklama skandalı ortaya çıkmıştır" (Akgemci, 2018: 80). Skandala PT yöneticilerinin karışması Rousseff'i 2014 seçimlerinde zor durumda bırakmıştır.

Rousseff'in 2014 Ekim ayında yeni baştan başkan seçilerek ikinci başkanlık dönemine başlamasının ardından 2015'te de protestolar yaşanmıştır. Özgür Brezilya Hareketi

adındaki bir hareketin liderliğinde başlayan sokak hareketliliği yaygın bir kitleselliğe ulaşamamıştır. Ancak bu eylemlerle birlikte PT karşıtlığının güçlenmeye başladığı görülebilmektedir (Rezende, 2018: 6-8). 2015'te Brezilya sağ ve burjuvazisi tarafından desteklenen bu hareket 2013'teki eylemlere benzer bir hat izlemek istemiştir. Fakat 2015'te yaşanan protestolar 2013'tekilerden oldukça farklıdır. Çünkü 2013'te yaşanan protestolar, radikal sol işçilerin ve öğrencilerin ulaşım zamlarına karşı tepkisi sonucu ortaya çıkmış ve orta sınıfın, anarşistlerin, daha sonra da aşırı sağın katılımıyla devam etmiştir. 2015'teki eylemler daha iyi organize olmuştur. Talepleri bellidir ve orta sınıf tarafından başlatılmıştır. Bu eylemler yeni sağın güç kazanmasının habercisi olarak görülmüştür (Saad-Filho ve Boito, 2016: 212). En çok soruşturmanın 33 kişiyle sağcı İlerleme Partisi'ne açıldığı *Lava Jato* ile ivme kazanan PT karşıtlığı Rousseff'in azline giden sürecin köşe taşlarını belirlemiştir (Mattos, 2019: 3).

Lava Jato ile ortaya çıkan yolsuzlukların Brezilya'ya olan zararının 53 milyar dolar civarında olduğu söylenmektedir (Gerbaudo, 2018: 62). *Lava Jato* medya kuruluşları tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır ve gözlerin devlet petrol şirketi Petrobras'ın üzerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır. PT'nin *Lava Jato* skandalına yol açan oy satın almalarının sebebi Kongre ve vekillik alanında çoğunluk sağlayamamasıdır (Saad-Filho ve Boito, 2016: 222).

Rousseff'in adı söz konusu yolsuzluk soruşturmalarında geçmemektedir. Rousseff'in azli, sağ muhalefet tarafından Senato'ya getirilmiştir. Azil sürecinde hukuki açıdan birçok boşluk söz konusudur. Örneğin *Lava Jato*'nun yürütücüsü olarak bilinen Sergio Moro'nun soruşturma savcılarını yönlendirdiği iddiası önemlidir. Rousseff'in azli 81 üyeli Senato'ya geldiğinde azil yönünde oy kullanan 61 üyenin içerisinde PT'nin iktidar ortağı sağ partiler de vardır (Akgemci, 2018: 81):

“17 Nisan 2016’da Brezilya parlamentosunun alt kanadı Camara dos Deputados (Temsilciler Meclisi, ABD’deki Temsilciler Meclisi’nin bir benzeri) azil işlemlerini başlatma kararını lehte 367 ve aleyhte 122 oyla aldı. Bir sonraki ay, Senato’nun 22’ye karşı 55 oyuyla Rousseff geçici olarak görevden uzaklaştırıldı. En nihayetinde, 31 Ağustos’ta Senato, Rousseff’in başkanlıktan azledilmesini 20’ye karşı 61 oyla kabul etti” (Pahnke, 2018: 51)

Rousseff’in azlinden sonra, başkan yardımcısı görevindeki sağcı Brezilya Demokratik Hareketi’nden Michel Temer başkanlığa getirilmiştir. Rousseff’in azlinden sonra geleneksel elit için sıra Lula’ya gelmiştir:

“Lula’ya yönelik en önemli suçlama, Petrobras’tan ihale karşılığında OAS adlı inşaat şirketinden 3,7 milyon real (1,2 milyon dolar) rüşvet aldığı ve bu parayla Guaruja’da lüks bir apartman dairesi aldığı yönündedir. Yeterli delil olmadığından daha önce bununla ilgili Lula’ya dava açılmamıştır, ancak Dallagnol’un suçlamalarının hemen ardından 19 Eylül’de federal yargıç Sergio Moro’nun iddianameyi kabul etmesiyle Lula sanık olmuştur. Lula’nın avukatlarına göre, daha önce olmadığı gibi şimdi de iddiaları destekleyecek bir kanıt yoktur. 12 Temmuz 2017’de Lula dokuz buçuk yıla mahkum edilmiş, daha sonra temyiz mahkemesi tarafından cezası on iki yıla çıkarılmıştır. 5 Nisan 2018’de Federal Yüksek Mahkeme’nin %’e karşı 6 oyla cezanın ertelenmesi talebini reddetmesinin ardından Lula cezaevine girmiş ve seçimlerde aday olma hakkını kaybetmiştir” (Akgemci, 2018: 92).

Rousseff’in yerine getirilen Temer’in adı *Lava Jato*’da geçmektedir. Ancak bu Temer’in başkanlığa getirilmesine engel olmamıştır. Temer, Joesley Batista adındaki bir gıda şirketi patronundan 152.000 dolar rüşvet almakla suçlanmıştır. Temer daha sonra

Rodrigo Rocha Loures adlı bir suç örgütü mensubundan 130.000 dolar alırken kameralara yakalanmıştır (Duque ve Smith, 2019: 167). Temer hükümetine olan kamuoyu güveni de yüzde 9'larda kalmıştır. 2018'de de Temer'in istifasını talep eden gösteriler düzenlenmiştir. Ancak Temer'in görevden alınması Kongre tarafından engellenmiştir. Rousseff'in azli literatürde genel olarak anayasal darbe olarak anılmaktadır (Daly, 2019: 5).

Rousseff'in azli 2013'te gösterilerle başlayan toplumun kutuplaşması sürecini daha da hızlandırmıştır (Lacerda: 2018: 26). Rousseff Brezilya'da demokratik kurumlara inandığı için bu anayasal darbeye direnmemiştir. Bu darbenin sonucunda PSDB'nin 2014'teki seçim yenilgisini tanımadığı, darbeye kullanılan araçların değiştiği, Rousseff'in suça bulaşmasa da suçun sonucuna katlanmak zorunda kaldığı söylenebilir (Oliveira ve Veronese, 2019: 259).

PT iktidarları döneminde Brezilya'nın en büyük ihracat ve ithalat ortağı Çin olmuştur. Bu noktada Brezilya'nın doğal kaynaklar açısından zengin bir coğrafyaya sahip olması önemlidir (Fierro, 2019: 12). PT'nin çözemediği sorunlar da vardır. Bunlardan en önemlisi güvenlidir. Brezilya'da her yıl ortalama 63,800 cinayet işlenir. Bu da dünya ortalamasının yaklaşık 4 katına tekabül etmektedir. Brezilya'nın 50 eyaletinden 17'si dünyanın en tehlikeli şehirleri arasındadır (Chagas-Bastos, 2019: 93). Bu sorunlardan biri de LGBT'lere yönelik şiddettir. 2017'de Brezilya'da 445 nefret cinayeti işlenmiştir (Zimmermann, 2018: 4).

Brezilya'da Gayri Safi Milli Hâsıla 2015-2016 arasında yüzde 7.2 düşmüştür. İşsizlik seçimin gerçekleştiği 2018'de yüzde 12'ye varmıştır. Brezilya'da ekonomik krizler 2013'te görüldüğü gibi politik krizlere sebep olmuştur. Bu ekonomik krizin yanı sıra Uber şoförleri, informal kozmetik satıcıları gibi güvencesiz işçilerin PT'ye karşı öfkesi

PT'ye olan güven kaybında etkilidir. Bu sınıfın ekonomik kaygıları *fake news* aracılığıyla muhafazakâr değerlerin artmasına yol açmıştır. Ülkedeki sol yoksullarla olan bağı genellikle Evanjelik kiliselere kaptırmıştır. Avukatlar, doktorlar, mühendisler gibi orta sınıfı oluşturan meslek kolları yüksek vergiler dolayısıyla PT'den uzaklaşmıştır. Bu kesimler, Küba'dan gelen doktorlara karşı protesto düzenlemiş ve askeri yönetim çağrısında bulunmuştur (A. Garcia, 2019).

Brezilya'da İşçi Partisi iktidarı 2003'ten itibaren dört dönem peş peşe iktidara gelmiştir. PT iktidarı Brezilya'da aşırı yoksulluk ve yoksulluğu azaltmış ancak tamamen bitirememiştir. Brezilya'nın kırılgan ekonomisi PT ile birlikte köklü bir dönüşüme uğramamıştır. 1980'de düzeni kökünden değiştirme vaadinde bulunan ve devrimci bir söylem üzerine inşa edilen PT, 1990'lı yılların ortalarından itibaren neoliberal programa doğru dümen kırmış, devrimci programı yerini reform vaadinde bulunan bir programa bırakmıştır. PT'nin sorunları şu şekilde özetlenebilir:

- “1. Sınıflar arası denge arayışı ve kalkınmacılık
2. Yeniden dağıtımçı politikaların sınırlılıkları
3. Toplumsal hareketlerle ittifak ilişkilerindeki beceriksizlik
4. Yolsuzluk skandalları
5. Rouseff'in pazara tehdidi” (Oliviera ve Veronese, 2019: 253).

Görüldüğü üzere Brezilya İşçi Partisi iktidarı birçok zıtlığı içinde barındırmaktadır. Bu onun popülist doğasıyla ilintilidir. PT'nin kurulduğu 1980'den yılların ilk yarısından itibaren Brezilya “dünyanın en büyük gelirene sahip ülkedir” ancak bu gelirin dağılımı PT iktidarında dahi değişmemiştir: “Brezilya'da en zengin onda bir nüfus gelirin yüzde ellisinden fazlasına sahipken en fakir beşte iki yalnızca %7 ile yetinmektedir... yalnızca Sierra Leone üretim kaynaklarının bölüşümündeki eşitsizlik oranlarında Brezilya ve genelde Latin Amerika'yı geride bırakmaktadır” (Weltmeyer, 2007: 181). Petras bu zıtlığı “Lula rejimi, tamamıyla imparatorluğun bir uydusu haline dönüştürüldü; yeniden

sömürgeleştirme ve ALCA'nın gerçekleşmesinde önemli bir role sahip olan finansal ve tarımsal ihracat elitleriyle ayırım yapmaksızın yakınlaştı" şeklinde dikkat çeker (Petras, 2005b: 60). Petras (2005b: 72), PT'nin ABD ile ilişkilerinin bankalar ve merkez bankasına yapılan atamalar yoluyla geliştiğini öne sürer. Örneğin ABD'nin çokuluslu yatırım bankası Flee Boston Global Bank eski Başkanı Henrique Meirelles, Lula tarafından Merkez Bankası'nın başkanı olarak atanmıştır (Petras, 2005b: 295). Meirelles daha sonra Rousseff tarafından görevden alınmıştır. Meireles yerine kalkınmacı Alexandre Tombini getirilmiştir (Saad-Filho ve Boito, 2016: 219).

PT toplumu söylemsel olarak iki zıt kutba böler ve kendilerini aşağı tabakaların sözcüsü olarak sunar. Lula'nın karizmatik liderliği bu noktada önemlidir. Lula her ne kadar iktidara gelmeden geleneksel elit ve onun ekonomi programı ile uzlaşsa da elit karşıtı retoriğini devam ettirir. PT kurulu düzen karşıtı hareketlenmeyi ve muhalefeti düzen içi kanallara çekmektedir. Dolayısıyla PT Laclau'nun sözünü ettiği şekilde talepler etrafında şekillenir. Ancak PT'yi diğer popülistlerden ayıran onun siyasi temsil krizleri ve ekonomik kriz ardından iktidara gelmemiş olmasıdır. PT'nin çelişkisi bir yandan *Fome Zero* ve *Bolsa Familia* gibi yoksullara yönelik yardımlar sağlarken diğer yandan yoksulluğu devam ettiren ekonomi yapısını değiştirmemesidir. PT döneminde fabrika işgalleri devam etmiştir. MST'nin talebi olan topraklar topraksız köylülere dağıtılmamıştır. MST'ye yönelik baskı PT döneminde azalmanın aksine artmıştır: 2003'te PT iktidara geldiği sene 71 topraksız kır işçisi öldürülmüştür. Bu bir senede yüzde 77,5'lik bir artış anlamına gelmektedir (Petras, 2005b: 345).

PT'nin destekçileri büyük oranda alt sınıflardan gelse de özellikle Lula'nın ikinci başkanlık döneminde orta sınıflardan destek almıştır. PT'nin sermaye çevreleri ile kurduğu ittifak Lula döneminden sonra aşınmaya başlamıştır. Rousseff'in azline giden

süreçte ise orta sınıfların PT'ye karşı tavrı aleyhe dönmüştür. PT döneminde özel sermaye para kazanmış, çok az grev olmuş ve birçok yerde kamu-özel ortaklığı gelişmiştir. Özel üniversiteler, sağlığın özelleştirilmesi PT döneminde başlamıştır: Kitle hareketleri bastırılmıştır. Sendikalar PT tarafından söğürülmüştür. Ulusal gelir artmıştır ancak aşırı yoksulluk son bulmamıştır. PT iktidarının niteliği başka bir tartışmanın konusu olsa da PT'nin uyguladığı yöntemin popülizm olduğuna kuşku yoktur. PT toplumdaki kamplaşmayı sınıfsallıktan ziyade kültürel anlamda sürdürmüştür. PT destekçileri için bile artık PT'yi desteklemek kolay bir tavır değildir.

Rousseff iktidarı ile birlikte Brezilya siyasetinde PT iktidarları dönemi kapanmıştır. Fakat PT halen Brezilya siyasetinde ağırlığını hissettirmeye devam ettirmektedir.

6. BOLSONARO'NUN GEÇMİŞİ VE İKTİDARI

Dilma Rousseff'in azlinden sonra onun görev süresinin dolmasına kadar yerine Başkan Yardımcısı Michel Temer refakat etmiştir. 2018 yılının Ekim ayında gerçekleşecek başkanlık seçimlerine kadar devam edecek olan bu refakat sürecinde Lula'nın aldığı hapis cezası gerekçesiyle sonra başkanlığa aday olamayacağı kesinleşmiştir. Rousseff'in iki dönem başkanlık süreci dolduğu için PT başkan adayı olarak Fernando Haddad'ı göstermiştir. Ancak 2018 seçimlerini yüzde 55 oy alan Jair Bolsonaro kazanmıştır (Stefani, 2018). Peki Jair Bolsonaro kimdir? Siyasi yönelişleri nelerdir ve popülist stratejiyi kullanan sol parti PT neden seçimleri kaybetmiştir? Bu soruların cevabı Bolsonaro'nun kişiliğini ve iktidara geliş sürecini anlama onun iktidarındaki yönelimi anlamak noktasında kolaylık sağlayacaktır.

Jair Bolsonaro, 28 Ekim 2018'de gerçekleşen başkanlık seçimlerini *Partido Social Liberal* (Liberal Toplumsal Parti - PSL) adayı olarak %55.1 ile kazanmıştır (Fierro, 2019: 3). Bu oy oranıyla Bolsonaro Haddad'a 10 milyon kişilik bir üstünlük sağlamıştır. Haddad'ın oy oranı yüzde 44.87'de kalmıştır. (Oulalau, 2019: 68). Bolsonaro, orta sınıfı ve neoliberal kar payının çok azını dağıttığı yoksulları kaybeden PT'nin oylarını kazanarak 13 yıllık PT iktidarına son vermek isteyen sağ grupların bir ittifakı olarak iktidara gelmiştir. Bolsonaro, Latin Amerika'nın en büyük ülkesi olan Brezilya'nın Askeri Diktatörlük döneminden itibaren iktidara gelen en sağcı başkanı olmuştur. Bolsonaro'nun seçilmesikabinesindeki askerlerin sayısıyla birlikte düşünülünce anayasayı askıya alacağı korkularını beraberinde getirmiştir (Daly, 2019: 18).

Tablo 3: Seçim Sonuçları (Hunter ve Power, 2019: 70).

Aday – Parti	İlk tur	İkinci tur
--------------	---------	------------

Jair Bolsonaro (PSL)	46.03	55.13
Fernando Haddad (PT)	29.28	44.87
Ciro Gomes (PDT)	12.47	-
Geraldo Alckmin (PSDB)	4.76	-
Joao Amoedo (Novo)	2.50	-
Cabo Daciolo (Patriota)	1.26	-
Henrique Meirelles (MDB)	1.20	-
Marina Silva (Rede)	1.00	-
Diğer adaylar (5)	1.50	-
Toplam	100.00	100.00

Bolsonaro başkan seçilmeden önce 27 yıllık Río de Janeiro milletvekilliği kariyerine sahiptir. Bolsonaro bu süre zarfında yalnızca üç yasa tasarısı vermiştir. Milletvekilliği yıllarında emeklilik ve özelleştirme karşıtı reformlara, petrol ve telekomünikasyondaki tekellerin dağıtılmasına karşı çıkmasıyla tanınır. Bolsonaro, herhangi bir siyasi geleneğe bağlı olmadığını ısrarla vurgulamıştır. 1986'da orduda görevliyken bir dergiye askerlerin ve subayların daha fazla maaşı hak ettiğini söylemiştir. Bu yüzden iki haftalık hapis cezasına çarptırılmıştır. Siyasete 1988'de Hıristiyan Demokrat Parti ile giren Bolsonaro 1993'te İlerleme Partisi'nde, 1993-1995 arası Brezilya İlerleme Reform Partisi'nde, 1995-2003 arası Brezilya İlerleme Partisi'nde görev almıştır. Bolsonaro 2005'te Liberal Cephe Partisi'ne geçmiştir. Bolsonaro 2005-2016 arasında İlerleme Partisi'nde siyaset yapmıştır (Langevin, 2017: 2). Bolsonaro 1999'da Devlet Başkanı Fernando Henrique Cardoso için ölüm cezası isteğiyle de gündeme gelmiştir (Hunter ve Power, 2019: 75).

Bu eğilimleri onun kişiliği noktasındaki en önemli referanslardır. Bolsonaro seçim sürecinde kendisini 2013 yılındaki gösterilerde ortaya çıkan PT karşıtlığının temsilcisi olarak sunmuştur. Seçim sürecinde işçilerden, emekçilerden ve muhafazakârlardan yana bir söylem tutturmuştur. Aile değerlerinin ve Hıristiyanlığın önemini vurgulamıştır. Bolsonaro'ya göre ideolojiler önemsizdir. Kendini çürümüş solun karşısında geleneğin, aile değerlerinin ve iyi yurttaşların sesi olarak sunmuştur.

Bolsonaro Rousseff'in azli için oy kullanırken 1964 Askeri Darbesi'nin sloganı olan "Tanrı, aile ve özgürlük için" sloganını kullanmıştır. Bolsonaro destekçileri kendilerini yozlaşmışların karşısında temiz kalanlar gibi hissetmişlerdir. Bolsonaro köleciliği en son kaldıran Latin Amerika ülkesi olan Brezilya'da orta sınıfın ayrıcalık kaygılarına oynamıştır. Bu orta sınıf siyahilerin üniversitelere gitmesinden, uçakla seyahat etmelerinden, *Bolsa Familia* gibi yardım politikalarından ve feminist taleplerden korkmuştur. Bolsonaro bu sınıflara düzen ve ilerleme vaat etmiştir. Düzeni sağlayacağı için referansı olarak 17 yıllık ordu kariyerini göstermektedir. Düzenden kastı ise bu taleplere karşıt olmasıyla bağlantılıdır. "Düzeni bozanlar" olarak tanımlananlar sözü edilen bu topluluklardır. Bolsonaro'nun planları da eski askerler üzerine kuruludur. Danışmanlarının çoğu eski askerdir: General Augusto Heleno, General Hamilton Mourao ve Gustavo Bebiano (Goldstein, 2018b: 8-9).

Bolsonaro ülkenin geleneksel olarak zengin ve sağ destekçisi olan güney kesiminden destek almıştır. Başkanlığı kazanması için sağın kalesi olan yerlerin dışına çıkması gerekmiştir. Bolsonaro ülkenin en fakir bölgesi olan kuzeydoğudan dahi destek bulmuştur (Talavera, 2018: 13). Bolsonaro ülkedeki PT karşıtı partilerin programını kabul etmiştir. Ancak bunu antidemokratik ve muhafazakâr bir ajandayla birleştirmiştir (Paikin, 2018: 19).

Bolsonaro toplumsal cinsiyet düşüncesine karşı çıkmış ve eğitim alanında "partisiz okul" adı altında bir propaganda izlemiştir (Perrotta, 2018: 22). Askeri diktatörlük dönemindeki gelenek ve göreneklere önem veren eğitim anlayışını yeniden oturtacağını savunmuştur. Askeri okul eğitim ağını artırma vaadinde bulunmuştur. Buna göre 2023'e kadar 200 askeri okul yapılacaktır. Eğitimin Marksizmin etki alanına girdiği savunur ve bunun önüne geçeceğini söyler. Üniversitelerdeki azınlık kotalarını

azaltacağını söyler. Bilim ve teknoloji gibi alanlardaki kamu harcamalarını azaltacağını dile getirir. Bolsonaro bu alanlarda özel sektöre daha fazla imkân tanıyacağını ifade etmiştir. Seçimlerde dikkat çeken vaatlerinden biri de çevre korumaya yönelik yapılan harcamaları azaltacağını söylemesidir. Bu harcamaların içerisinde Amazon bölgesinde yaşayan toplulukları korumak için yapılan harcamalar da vardır (Perrotta, 2018: 22).

Bolsonaro seçim sürecinde sosyal medya araçlarından yararlanmışır. Bolsonaro seçim sürecinde “fake-news” adı verilen yöntemi kullanmıştır (Porcelli, 2018: 28). Bolsonaro seçim sürecinde sporu etkili bir araç olarak kullanmıştır: Spor müsabakalarına katılmış, sosyal medyadan bunları paylaşmış ve ülkede önemli bir değer olarak futbol taraftarlarının desteğini almaya çalışmıştır (Mejía, 2018).

Bolsonaro iktidarını anlamak için Brezilya’daki kilise kurumunu anlamak gerekmektedir. Son yıllarda Evanjelik Kilise Katoliklikten kopmaları kazanmaktadır. Evanjelik Kiliseleri, Brezilya’nın en yoksul bölgelerinde ortaya çıkmaktadır. Evanjelik Kiliselerine geçenler düşük gelirli kesimlerdir ve toplumdaki ayrımcılıktan mağdurdurlar. Evanjelikler, Katoliklikteki ve kapitalizmdeki bürokrasi ve hiyerarşiyi eleştirirler. Dolayısıyla Evanjelik kiliseler büyük şehirlerde ortaya çıkar aynı zamanda iş kolları içerisinde de. Kadına yönelik şiddet ve uyuşturucu gibi sorunlara çözüm ararlar. Uyuşturucu çetelerinin yarattığı terörize ortamı pasifize etmeye çalışırlar. Zamanla Evanjelik Kilise Brezilya siyasetinde önemli bir noktaya taşınmıştır. Brezilya’daki siyasi partiler ve örgütler Evanjeliklerin desteğini sağlamak için kanallar aramaktadırlar. Lula’nın yoksul ailelere yardım projesi olan *Bolsa Familia*’da yardımların dağıtımında Evanjelikler görev almıştır. Evanjelik Kiliselerin siyasi evrimi Lula karşıtlığı, Lulacılık ve Lula karşıtlığı şeklinde gerçekleşmiştir (Carbonelli, 2018: 1-2).

Bolsonaro seçilmeden iki sene önce 12 Mayıs 2016'da Ürdün Nehri'nde vaftiz olmuştur. Bolsonaro'nun vaftiz babası Hristiyan Demokrat Parti Başkanı Everaldo Pereira'dır. Vaftiz töreninden üç hafta sonra Bolsonaro Brezilya gündemine Rousseff'in azlinde oy kullanırken askeri diktatörlük lehine yaptığı konuşmayla girmiştir. Bolsonaro ile birlikte Evanjelic Kilise bir sözcüye kavuşmuştur (Oulalau, 2019: 68). Bolsonaro'nun orta adının Messias (Mesih) olması datakindığı dini tavriletlemektedir. Kimilerine göre Bolsonaro'nun 2016'da vaftiz olması onun seçim kampanyasının başlangıcıdır (bkz.: Kourliandsky, 2019).

Bolsonaro PT döneminde inşa edilen dış politikaya bütünüyle karşıdır. Diğer Latin Amerika ülkeleriyle dayanışma odaklı kurulan *Mercosur* gibi ağlara karşıdır. Bu ağların Latin Amerika solunun ideolojik aygıtı olduğunu savunan Bolsonarobu ülkeler yerine ABD ve İsrail ile ilişkiler geliştirmeyi savunmuştur. Bolsonaro'ya göre PT Venezuela rejimiyle birlikte komünizmi güçlendirmeye çalışmaktadır. Bolsonaro'nun dış politikadaki ideali *desamericanizacion* olarak nitelenebilir. Bu, Brezilya'nın 1889'da Cumhuriyete geçişiyle birlikte güç kazanmaya başlayan *americanizacion*'a karşı bir süreçtir. *Americanizacion* ile anlatılan 1889 ve 1902 arasında Brezilya'nın, Latin Amerika'nın İspanyol hâkimiyetinden bağımsızlıklarını kazanan diğer cumhuriyetleriyle yakınlaşmasıdır. Bu süreçte, Avrupa ve ABD ile olan ilişkiler minimuma indirilmiştir. Bolsonaro'nun önerdiği *desamericanizacion* topluma, özgürlüğe, ekonomiye ve aileye bakışıyla doğru orantılıdır. Bolsonaro Birleşmiş Milletler'i komünistlerin toplantı yeri olarak niteler (Frenkel, 2018: 2).

Bolsonaro hakkındaki otoriterlik tartışması askeri diktatörlük dönemini Brezilya'nın tarihindeki en güçlü an olarak kodlaması ile başlamaktadır. Bolsonaro, fikirlerin hızlıca yayıldığı sosyal medyayı etkin bir şekilde kullanmaktadır. Seçim döneminde Bolsonaro

yabancı düşmanlığı ve gelenekselciliği birleştiren sahte haberler yaymıştır. Bu yöntemde çevrimiçi sohbet programı olan *Whatsapp*önemli bir yer tutmuştur. Bolsonaro, Brezilya'nın en fakir bölgesi olan ve askeri diktatörlük döneminde diktatörlüğe karşı direnen kuzeydoğu bölgesinin temsil ettiği değerlere, eşcinsellere ve PT'lilere karşıdır (Bustamante Olgúin, 2018: 123).

Bolsonaro seçimden yaklaşık altı hafta önce bıçaklanmıştır. Bu bıçaklanma ona yönelik ilgiyi ve toplumsal kutuplaşmayı daha da arttırmıştır. Bolsonaro bu süreçte, aile değerlerini savunduğu için PT tarafından hedef tahtasına konduğu algısını yaratmıştır (Oulalau, 2019: 7).

Eski bir asker olan Bolsonaro 2011'de askeri diktatörlük döneminde işlenen insan hakları ihlalleri için Rousseff tarafından kurulması planlanan Hakikat Komisyonu'na karşı çıkmıştır. Bolsonaro PT tarafından eğitim sistemine dâhil edilen eşcinsellik konularına (*gay kit*) karşı çıkmıştır. Bolsonaro 2014'te Rio de Janeiro'da 500 binden fazla oy alarak bir rekor kırmıştır. Aynı yıl oğlu Eduardo da federal milletvekili seçilerek siyasete girmiştir. Bugün Bolsonaro'nun dört oğlundan üçü siyaset yapmaktadır. Bolsonaro 2014'te Rousseff karşıtı kampanyada çalışmıştır. Mart 2015'teki eylemlere katılan Bolsonaro bir ay boyunca eylemi diri tutmaya çalışmıştır. Bu PT karşıtlığı seçim sürecinde ana gündem maddesini oluşturacaktır. Bolsonaro'nun başkan seçildiği parti PSL 2012'de kurulmuştur. Parti'nin sloganı "daha az vergi, daha az harcama, daha az bürokrasi, daha az devlet ve daha fazla özgürlük"tür. Bolsonaro PSL'ye 2018'de katılmıştır. Bolsonaro daha önce PSC'dedir: Yani kendisini vaftiz eden liderin başkanlığını yaptığı Hıristiyan Demokrat Parti. Bu parti Maranhao eyaletinde Brezilya Komünist Partisi'yle seçim ittifakına girince Bolsonaro ve oğulları partiden istifa ederler ve Vatansever Parti'ye (PP) katılırlar. Bolsonaro 2017'de başkan adaylığını ilan ettiğinde

bu partiye üyedir. 2018'in başlarında ise Bolsonaro, PP ve PSL'nin seçim ittifakı yapmasına karar verir (Rocha, 2019). Bolsonaro'nun bunun haricinde resmi bir ittifakı yoktur: O, ittifakın kendisidir.

Bolsonaro insan haklarına ve çevreye olan tutumu yer yer sözlü saldırıları nedeniyle dikkat çeker. Araçatuba şehrinde yaptığı seçim propagandasında Bolsonaro insan hakları örgütlerini kınayan bir dil kullanmıştır. Bolsonaro'ya göre bu örgütler Brezilya'ya ihanet etmektedir. İktidara geldiğinde bu örgütlere hükümet yardımını keseceğini ilan etmiştir. Bolsonaro seçim kampanyasında Brezilya için –özellikle Amazonlar bölgesinde- önemli bir konu olan ekolojik problemlere dair herhangi bir vaatte bulunmamıştır. Bolsonaro ülkedeki güvenlik problemini ulusu birleştirmek için bir propaganda aracı olarak görmektedir. Seçimlerden üç hafta önce *Facebook* sayfasından yaptığı canlı yayında Brezilya'daki sol partilerin tıpkı Venezuela ve Arjantin'deki gibi başarısız olduklarını beyan etmiştir. Bolsonaro'ya göre solcular kötüdür ve dışlanmayı hak etmektedirler. Bolsonaro'ya göre askeri diktatörlük zamanları mükemmeldir. Brillhante Ustra liderliğindeki askeri diktatörlük dönemindeki işkenceyi her daim savunmuştur. Kadın haklarına yönelik herhangi bir programı olmayan Bolsonaro aynı zamanda kadınlara yönelik beyanlarıyla tepki çekmektedir. Milletvekili bir kadına yönelttiği, "Sana tecavüz etmezdim çünkü hak etmiyorsun" şeklindeki sözleri oldukça tepki çekmiştir. Bolsonaro bu söylemi için para cezasına çarptırılmıştır. Bolsonaro medya üzerinde sahte haberler yayma şeklindeki stratejisiyle hegemonya kurmaya çalışır. Basın kuruluşlarına yönelik sistematik saldırılarda bulunur. Bolsonaro'nun ideal devleti Hıristiyanlığın değerlerini yaşatabilen bir devlettir. Bir dergiye verdiği röportajda işçi haklarına dair perspektifini şu şekilde özetlemiştir: "Daha fazla hak ve işsizlik ya da daha az hak ve iş". Sanata ve entelektüellere karşı değersizleştirme kampanyası

yürüten Bolsonaro Kültür Bakanlığı'nı Eğitim Bakanlığı'na bağlayacağını dile getirmiştir. Askeri diktatörlüğü örnek alan Bolsonaro, sansürü geri getireceğini söylemiştir. Bolsonaro güvenlik problemine çetelerin silahlı, halkın ise silahsız oluşuna vurgu yaparak dikkat çeker. Güvenlik problemine dair çözüm önerisi daha fazla silahlanmadır (Alcoforado, 2019b: 1-2).

Bolsonaro'nun destekçileri orta sınıflardan, informal sektörde çalışan işçilerden ve Evanjelik Kilise tabanından oluşmaktadır. Bolsonaro, seçim döneminde yolsuzluğa ve enflasyona karşı bir söylem tutturur. Bolsonaro muhafazakâr değerlere önem verdiğini göstermiş, güvenlik kaygısını öne çıkarmıştır. Özellikle orta sınıflar bu şiddetten oldukça korkmaktadır. Bunun yanı sıra, polis ve ordu gibi zor aygıtları neoliberal politikaların uygulanması için onu desteklemektedir. Bolsonaro, bu süreçte medyadan özel bir destek görmemiştir. Ancak büyük medya kuruluşları bu dönemde PT karşıtlığı yapmıştır. Sağ ve muhafazakâr güçler birleşmişken, PT iktidarının yolsuzluk skandalları solun gücünü kırmıştır. Bolsonaro için iki yol vardır: Aile, Tanrı, din ya da Venezuela. Toplumsal cinsiyet alanında ise kadınlığı erkeklığın karşısında konumlandırır. Verdiği mesaj, yolsuzluğun ekonomide devletin rolü azaltılırsa azaltılacağı yönündedir. Bolsonaro, yalnızca PT karşıtlığı yapmamıştır. O askeri diktatörlük döneminden sonraki tüm iktidarların sorunlu olduğunu düşünür. Bu anlamda mevcut düzene karşıdır. Bolsonaro dışlayıcıdır: Halk inşası sürecinde halkın içinde değil, dışına koydukları daha önemlidir. Bolsonaro, toplumun en dinamik kesimi olan gençlerden büyük destek almıştır. Gençlerin yüzde 60'ı Bolsonaro'ya oy vermiştir. Bunun gerekçelerinden biri geleneksel bir seçim kampanyası yürütmeyişi olarak gösterilebilir. Özetle yapılan araştırmalarda PT döneminden kalan yedi önemli sorun vardır: Şiddet, ekonomik büyüme, işsizlik, sağlık sistemi, yolsuzluk, enflasyon/vergiler ve eğitim. Bolsonaro

topluma LGBT'leri, siyahları, yerlileri ve feministleri bu sorunların müsebbibi olarak kodlar. Halkın korkularına hitap eden Bolsonaro, orta ve üst sınıfları bu şekilde cezbeder. Bolsonaro tüm kampanyasını korkular üzerine örgütlemiştir: Güvenlik, suçların artışı ve işsizlik korkusu. Bu korkular, halkın sorunların otoriter bir anlayışla çözüleceğine yönelik inancını arttırmıştır (Chagas-Bastos, 2019: 95). Korku, Brezilya gibi tarihinde kolektivitinin az görüldüğü toplumlarda ayrıştırmacı politikalara yol açmaktadır (Oliveira ve Veronese, 2019: 261). Brezilya'nın tarihinde hatırlanacağı üzere oligarşi ve halk arasındaki ayrım çizgileri oldukça kalındır.

Bolsonaro'ya oy verenler üzerine yapılan detaylı bir incelemede varoşlarda yaşayan düşük gelirli halktan büyük miktarda oy aldığı görülmektedir. Bu bölgeler geleneksel olarak PT'nin oy depolarıdır. Ancak, 2018 seçimlerinde bu bölgelerden Bolsonaro'ya büyük miktarda oy akışı gerçekleşmiştir. Müreffeh bölgeler ve kuzeydoğu, Lula ve Rousseff zamanında PT'ye oy vermiştir. Bu bölgelerdaha sonra Bolsonaro'ya oy vermiştir. PT'nin oyları Sao Paulo belediye seçimleri incelendiğinde görülecektir ki yüzde 23'ten, yüzde 10'a (2014 seçimleri); daha sonra da yüzde 6'ya (2018 seçimleri) düşmüştür. Rio de Janeiro'da bu değişim daha dramatiktir: 2014'te Rousseff için oy veren bölge 2018'de Bolsonaro'ya oy vermiştir. PT'nin endüstriyellemeyi durdurmasının sonuçları kendileri için ağır olmuştur. Mahalle odaklı sivil toplum örgütlerigüçlerini kaybetmiş, bu örgütlerin yerini silahlı çeteler alır hale gelmiştir. Katolik Kilisesi'ni terk eden kitleler Evanjelik Kilisesi'ne geçmeye başlamıştır. Evanjelik Kilisesi bireysel girişime önem vermektedir (Richmond, 2018). Evanjelik Kilisesi'nin toplumsal ve ekonomik vizyonu Bolsonaro'nun vizyonu ile örtüşmektedir.

7. BOLSONARO'NUN YÜKSELİŞİNE DAİR DEĞERLENDİRMELER

Von Bülow (2018), Bolsonaro'yu iktidara taşıyan üç önemli faktör sıralar. Bu faktörlerden ilki, ülkedeki muhafazakâr koalisyondur. 3B üçlüsü (*Bala, Biblia, Buey* – Mermi, İncil ve Öküz) olarak da bilinen bu sektörler Kongre'de uzun zamandır ittifak ilişkisi içerisinde. Bu koalisyona ülkedeki silahlı güçlerin temsilcileri de dâhildir. İkinci faktör, Bolsonaro'nun stratejik seçim çalışması ve sosyal medyayı aktif olarak kullanmasıdır. Üçüncü faktör ise Bolsonaro'nun doğuştan karizmatik bir lider olmasıdır. Bolsonaro kendini halktan biri olarak sunmuştur. O, sıradan halkın dilini, kültürünü ve zevklerini paylaşır. Bu üç faktörün yanı sıra tali faktörler de vardır. Örneğin sonu gelmeyen ekonomik ve politik krizler, Bolsonaro'nun bıçaklanarak yozlaşmış sistemin kurbanı olduğu algısının yaratılması bu faktörlerden bazılarıdır (Von Bülow, 2018). Von Bülow'un, Bolsonaro iktidarını tartıştığı üç temel gerekçede yer alan üçüncü madde, yani Bolsonaro'nun karizmatik liderliği akıllara ABD Başkanı Donald Trump'ı getirmektedir. Trump'la benzer şekilde Bolsonaro da, büyük sermaye ile daha yakın olsa da kendini halktan biri olarak gösterebilmiştir.

Duque ve Smith, Bolsonaro'yu iktidara taşıyan faktörleri daha detaylı incelemiştir. Öncelikle Duque ve Smith, Brezilya'nın toplumsal hayatında sosyal medyanın önemine değinir. 2000'li yılların başından itibaren Brezilyalılar *Orkut, Facebook* gibi sosyal medya paylaşım sitelerine yoğun bir şekilde katılmıştır. 2019 Ocak ayında yapılan bir araştırmaya göre Brezilya'daki orta sınıfların yüzde 66'sı aktif sosyal medya

kullanıcılarıdır. Tüm Brezilya toplumunda ise akıllı telefonlara erişim yüzde 61'dir. Brezilyalılar sosyal medyada diğer ülkelere oranla çok daha fazla zaman harcamaktadırlar. Brezilyalılar her gün 9 saat 29 dakikalarını çevrimiçi olarak, 3 saat 34 dakikalarını ise sosyal medyada geçirmektedir. Üç sosyal medya platformu (*Youtube*, *Facebook* ve *Whatsapp*) Brezilyalıların gözdesidir. Bolsonaro'nun 2018 seçim sürecinde *Facebook*'ta yaklaşık 5 milyon takipçisi vardır. Brezilya'da, A Sınıfı ve B Sınıfı olarak adlandırılan orta ve üst sınıflar toplumsal hayatta önemli bir yer kaplar. PT karşıtlığıyla bilinen üst sınıflar Bolsonaro'nun doğal destekçileridir. Brezilya, Amerika'daki en çok Suriyeli göçmen sayısına sahip üçüncü ülkedir (ilk ikisi Kanada ve ABD). Bolsonaro seçim sürecinde Suriyeli göçmenlere yönelik ırkçı dili oldukça sık kullanmıştır. O'na göre göçmenler hastalık getirmektedir. Göçmenlerin önüne geçmenin yolu daha fazla silahlanmadır. Bolsonaro'nun seçildiği dönemde kabinesinde yer alan sekiz asker ise askeri diktatörlük döneminden sonraki en yoğun asker katılımıdır. PT karşıtlığının yanında Bolsonaro'nun yalnızca geleneksel sağa hitap etmemesinin temel göstergesi, 2017 Kasım ayında yapılan bir araştırmada ortaya çıkmıştır. Buna göre Rousseff'in yerine vekâlet eden sağcı Temer'e duyulan güven yüzde 5'lerdeyken, Bolsonaro'nun doğru yolda olduğunu düşünenlerin sayısı yüzde 75'tir (Duque ve Smith, 2019: 185-186).

Finchelstein, Bolsonaro'nun askeri diktatörlük dönemine hayran bir asker olduğunu vurgular. Bolsonaro'nun "Brezilya ve Tanrı herşeyin üstündedir" felsefesinin altını çizen Finchelstein onun otoriter önlemler, özelleştirmeler, eğitimdeki ideolojik seyri değiştirme ve suçluların öldürülmesi gerektiği yönündeki düşüncelerini öne çıkarır. Bolsonaro'nun 1988 Demokrasi Referandumu'ndaki Pinochet'ye benzediğini söyleyen Finchelstein, Pinochet'nin bu seçimlerde diktatöryel eğilimlerini anayasal meşruiyet

altına almak istediğini ifade eder. Neoliberal danışmanı Guedes'in varlığı Pinochet'nin neoliberal programına benzemektedir. Bolsonaro'ya bunun için yüzde 55'lik oy oranından fazlası gerekmektedir. Finchelstein'a göre Bolsonaro taraftarlarıyla, güncel destekçileri arasındaki ayrımı belirlemek gerekmektedir. Bolsonaro taraftarları ırkçı, faşist, popülist, muhafazakâr olarak nitelendirilebilirken Bolsonaro'ya zaferi sağlayan onun güncel destekçileridir. Yani PT'ye karşı protesto oyları verenler olarak tanımlanabilecek kesim. Bu ikinci kesim, Bolsonaro gibi oldukları için değil, değişim istedikleri için Bolsonaro'ya oy vermiştir. Finchelstein, Bolsonaro'nun iktidar sürecinde otoriterliğini adım adım artıracaklarını düşünmektedir (Finchelstein, 2019b).

Daly'ye göre, Bolsonaro seçim sürecinde kendiyi çelişmeyen bir görüntü çizmiştir. Kendisi 27 senelik Kongre kariyerine rağmen yozlaşmış ve elitist sistemin dışında kalabilmiştir. Kariyeri boyunca işkenceye olan desteği, azınlıklara olan antipatisi (etnik, dini ve cinsel azınlıklar) ve kadın düşmanı eğilimleriyle dikkat çekmiştir. Askeri Diktatörlük dönemini yalnızca özlemez, o dönemin ünlü işkencecilerini saygıyla anar. Seçim kampanyası süresince polislerin vurdukları her suçlu için ikramiye almaları gerektiğini savunmuştur. Ona göre öldürmeyen polis, polis değildir. Bolsonaro'nun suçlu tanımının içerisinde, adli suçlular, Bolivarlılar ve feministler gibi çok çeşitli gruplar girmektedir (Daly, 2019: 18-19).

Bolsonaro'ya karşı seçim kampanyası sürecindeki kadın düşmanı ve saldırgan dilinden kaynaklı olarak protestolar düzenlenmiştir. Kadınlar tarafından *#EleNao* (O'na Hayır) başlığıyla organize edilen eylemler Bolsonaro destekçilerinin karşı protesto gösterisi *#EleSi* (O'na Evet) ile karşılaşmıştır. Bolsonaro'nun kadınları aşağılayan diline örnek olarak, "Dört erkek çocuğum var, beşincide güçsüz kaldım ve kız oldu" ifadesi gösterilebilir (Hijos, 2019: 3).

Lacerda'ya göre PT'nin kendisi Brezilya'daki mevcut iki partili sistemi yıkıma uğratmıştır. Ancak PT'nin peş peşe dört dönem seçilerek bu alanda hegemonya kurması sonucu iki partili sistem tekrar etmiştir. Bolsonaro, PT adayı Haddad'ı yenilgiye uğratarak bu iki partililiğe son vermiştir. Bolsonaro'nun kendisi doğal olarak bu iki parti olan PT ve PSDB'nin dışındadır. Bu anlamda kendini bir *outsider* olarak sunabilmiştir. Bolsonaro'nun seçim sürecinden önce adı herhangi bir yolsuzluğa karışmamıştır (Lacerda, 2018: 26).

Bolsonaro figürünü anlamak için 2013'te düzenlenen gösterilerin taleplerini PT'nin bu protestolara sokakta yanıt verememesi ve karşı siyaset üretememesi, muhafazakârlığın ülkedeki tabanı, ülkedeki krizlere karşı Bolsonaro için üretilen "kurtarıcı" algısını anlamak gerekir (Oliviera ve Veronese, 2019: 255-6). Bolsonaro'nun geçmişi, siyasi kariyeri ve adaylığı süreci incelendikten sonra sıra Bolsonaro iktidarının ilk bir yılı ve korona pandemisine verdiği tepkiler sonucunda yaşanan sürecinin incelenmesine gelmiştir. Görülmektedir ki Bolsonaro, askeriyeden ayrılıp siyasete atıldığından beri sağ çizginin bir takipçisidir. Kongre'de siyaset yaptığı süre zarfında bu çizgisini hiçbir zaman terk etmemiş, yalnızca siyaset yaptığı partileri değiştirmiştir.

7.1. BOLSONARO İKTİDARI

Bolsonaro, 28 Ekim 2018'de gerçekleşen seçimlerin ardından görevine 1 Ocak 2019'da başlamıştır. Bolsonaro'nun iktidarı devam etmekte olduğundan günlük pratiklerini ve anlık gelişmeleri takip etmenin belirli zorlukları bulunmaktadır. Dolayısıyla Bolsonaro iktidarının ilk bir yılına odaklanıp bu süre zarfındaki pratiklerini incelemek yönetsel açıdan faydalı olacaktır. Bu kısıtlama yalnızca pandemi olarak ilan edilen koronavirüs salgınına karşı Bolsonaro'nun tavrı dolayısıyla ihlal edilmiştir.

Bolsonaro görev teslim konuşmasına Evanjelik bir rahibin yönettiği dua ile başlamıştır (A. Garcia, 2019). Bolsonaro başkanlıktaki ilk gününde, federal hükümetlere şiddet kullanımını artırma yetkisi veren bir kararnameyi imzalamıştır (Maues, 2019: 1). Bolsonaro, seçimlerdeki ilk gününde yerlilerin işgal ettiği ve değerlendirilemeyen toprakların ülkenin yüzde 15'i olduğunu söyleyen bir *tweet* atmıştır. İkinci gününde ise Afro-Brezilyalıları ülkenin bütünlüğüne zarar verdikleri gerekçesiyle hedef almıştır (Da Silva ve Larkins, 2019: 2).

Bolsonaro'nun iktidarı döneminde yaptıklarına bakıldığında bu icraatlerin önemli birkaç başlık altında toplanabileceği görülmüştür. Bunlar sırasıyla,, ekonomi programı,halk inşası, yerliler ve Amazon bölgesine dair yapılan planlar, yolsuzluk iddiaları, sosyal medya kullanımı ve son olarak koronavirüs pandemisi ile olan ilişkisi şeklindedir.

Jair Bolsonaro'nun ekonomi planı PT dönemindeki neoliberal programın başarısız olduğu eleştirileri üzerine kurulmuştur. Fakat eleştiriler neoliberal programın yapısına

dair değil uygulanış şekline ilişkindir. Bolsonaro'ya göre PT neoliberal programı hakkında uygulayamaz. Bolsonaro'nun beyin takımında ekonomiyle ilgilenen "süper bakan" ise Paulo Guedes'tir.

Bolsonaro'nun 2019'un başında şekillendirdiği kabinede üç radikal Hıristiyan, yedi eski asker, dört ultra-liberal ve iş adamları bulunmaktadır. Ekonomi Bakanı Guedes, Bolsonaro'nun "kötü alışkanlıkları ama iyi prensipleri" olduğunu ifade ederek, Brezilyalıları zengin edecek bir program üzerinde çalıştıklarını iddia etmiştir. Guedes'e göre PT döneminde Brezilya yanlış şeylere para harcamıştır. Guedes'in planı, devlete ait tüm şirketleri özelleştirmek, ekonomiyi dünyaya açmaktır. Sıradan Brezilyalılar bu süreçten iki şekilde yararlanacaktır: İlki yeni iş imkânları ortaya çıkacaktır ikincisi de neye harcama yapacaklarına karar vereceklerdir – eğitim ücreti gibi. Devlet, federal hükümetin yetkilerini kısıcaktır. Guedes bu planı, "daha fazla Brezilya, daha az Brasilia (Başkent)" şeklinde özetler. Bolsonaro hükümeti emeklilik sisteminde yapılan bir reform ile işe başlamıştır. Bu reform ile on yıl içerisinde devletin cebine 210 milyon dolar para kalacaktır, kamu borçlanması riski de ortadan kalkacaktır. Bolsonaro hükümeti bu reform sayesinde 2019'un ikinci ve üçüncü çeyreğinde beklenenden fazla olarak yüzde 0.6 büyümüştür, 2020 için ise %2 beklenmektedir. Bu Brezilya'yı Latin Amerika'nın en hızlı büyüyen ekonomisi yapacaktır. İlk bir yılda eğitim alanında neredeyse hiçbir hamle yapılmamıştır. Sağlık Bakanlığı yoksul bölgelerde görev yapan binlerce Kübalı doktoru ülkeden kovmuştur. *Bolsa Familia* programı için herhangi bir artırma yapılmamıştır. Ekonomideki iyileşmeler Bolsonaro iktidarının elini ilk senesinde rahatlatmıştır (The Economist, 2020: 35-36).

Bolsonaro PT tarafından yaratılan toplumsal yaşam ve çalışmahayatıyla ilgilenen kurumları kapatmıştır: Çalışma Bakanlığı, Şehircilik Bakanlığı, Gıda ve Beslenme

Güvenliği Ulusal Konseyi, Kültür Bakanlığı, yerli konularıyla ilgilenen ajans *FUNAI* ve Tarımsal Kalkınma Bakanlığı. Eğitim Bakanı eğitimde 1964 Darbesi'yle ilgili gerçekleri anlatacak bir düzenlemeye gideceklerini açıklamıştır. Bolsonaro döneminde Kongre Başkanı ortalama yaşam süresinin 70 olduğu Brezilya için 80 yaşına kadar çalışabileceği yönünde bir öneride bulunmuştur. Seçim sürecinde aleyhinde bir kampanya yürütse de Bolsonaro geldikten sonra Çin ile kurulan ilişkiler bozulmamıştır. ABD'nin Çin'e yönelik ticari kısıtlamalarından sonra Brezilya'nın soya ihracatının yüzde 90'ı Çin'e gerçekleşmiştir. Bolsonaro dış ilişkilerde küreselleşme karşıtı bir dil tuttursa da ABD yanlısı ve neoliberalizmin gereği olarak küreselleşmeye uygun bir politika izlediği söylenebilir (A. Garcia, 2019: 4). Bu doğrultuda İsrail'in başkentini Kudüs'e taşıma kararına destek verilmesi ve Küba'yla olan ilişkilerin kesintiye uğraması ABD politikasıyla uyumludur (Frenkel, 2018: 1).

Jair Bolsonaro seçim öncesinde oldukça sık beyan ettiği üzere Brezilya'yı PT-öncesi dönemdeki ekonomi politikalarıyla şekillendireceğini dile getirmişti. PT iktidarları neoliberal ekonomi programının yumuşatılmış bir versiyonunu uygulamaya çalışıyordu: Elde edilen kardan halka belli bir miktar dağıtılarak, aşırı yoksulluk önlenmeye çalışıyordu. Bolsonaro için bu plan PT iktidarının çelişkilerini göstermekteydi. Bolsonaro ve hükümeti neoliberal programı hakkıyla uygulayacaktı.

Bolsonaro'nun halk inşası sürecinde -sağ popülist yöntemle birlikte düşünüldüğünde- uyguladığı strateji ülke içerisinde ve dışında halk olarak kodlanan toplumun karşısına koyduğu öznelerdir. Bu yaklaşım ahlaki bir ayırımın habercisidir: Halk olarak kodlanan toplumsallık "iyi" olandır, halkın dışında kalanlar ise "kötü" olanlardır. Bu ayırım halkın dışında kalanların, gerek ülkenin içinde gerekse dışında "düşman" olarak kodlanmasına yol açar.

Bolsonaro iktidara geldiği gün yaptığı konuşma 1985'ten beri yoksulluk ve eşitsizlikten bahsetmeyen ilk göreve başlama konuşmasıdır. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, Bolsonaro'yu Amazon ormanlarında ortaya çıkan yangınlardan sorumlu tutmuştur. Bolsonaro ise Macron'un eşini "çirkin" olarak nitelendirmiştir. 16 yaşındaki çevre aktivisti Greta Thunberg'i "şımarık" olarak nitelendiren Bolsonaro Brezilya'da polis eliyle gerçekleştirilen ölümlerin artmasını eleştiren Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Sözcüsü ve Eski Şili Başkanı Michalle Bachelet'e cevaben Şili'deki 1970 ve 80'lerde diktatörlükler dönemini –Bachelet'in babası bu dönemde işkence görmüştür- övmüştür. Bolsonaro iktidara geldiğinden beri, liberal fikirlere, insan haklarına ve onu kısıtlayan elitlere saldırmaya devam etmiştir. Bu süreçte Brezilya ürünleri küresel şirketler tarafından boykot tehdidiyle karşılaşmıştır. Bolsonaro demokratik bir rejim olduklarını ifade eder ancak birçok Brezilyalı onunla hemfikir değildir. İktidara geldikten sonra Askeri Diktatörlüğe duyduğu hayranlığı açıklamaya devam etmiştir. Bolsonaro'nun oğlu Eduardo eğer Bolsonaro karşıtı gösteriler devam ederse Kongre'nin kapatılabileceğini önermiştir. Kongre, Bolsonaro'nun otoriter eğilimleri üzerine yoğun tartışmalara sahne olmaktadır. Bu tartışmalardan biri binlerce Brezilyalıya silahlanma imkânı veren yasa hakkında gerçekleşmiştir (The Economist, 2020: 35-36).

İrkçi, cinsiyetçi ve homofobil dili diplomatik anlamda onu zora sokmuştur. Askeri diktatörlük dönemini demokratik dönemin altın çağı olarak resmi kanallar yoluyla yeniden nitelendirmeye çalışmıştır. 2019 Mayıs ayında öğrencilerin eylemleriyle karşılaşmıştır. Haziran 2019'da ise bir dizi grevle karşılaşmıştır. Bolsonaro, yapılan bir araştırmaya göre demokrasi geldikten sonra ilk aylardaki en güvensiz hükümet görüntüsünü çizmiştir. 2018 seçim sürecinde doğrudan Bolsonaro'nun takipçileri

tarafından 50 saldırı düzenlenmiştir. İki terörist ise bir okul basıp sekiz çocuğu öldürmüştür. Terör saldırısını gerçekleştirenlerin daha sonradan Bolsonaro'ya hayranlıkları ortaya çıkmıştır. Dış politikada Brezilya'nın kuzeydoğu komşusu Venezuela'nın yaşadığı krize müdahil olunmuştur. Venezuela'nın seçilmiş devlet başkanı Nicolas Maduro'yu tanımayarak kendini başkan ilan eden Juan Guaido'yu tanıyan ilk hükümetlerden biri Bolsonaro olmuştur ve peşinden Guaido-Bolsonaro görüşmesi gerçekleşmiştir. Bolsonaro Maduro'yu yolsuzlukla, uyuşturucu trafiğiyle, insan kaçakçılığıyla, para aklama ve terörizmle bağdaştırır. Bu, Bolsonaro'nun anti-komünist eğilimleriyle ilintili olarak bölgedeki sol eğilimli hükümet ve hareketlere takındığı tavrın sonucudur. Bolsonaro'nun bölgedeki başdüşmanı Bolivarıcı düşünce ve kendini Bolivarıcı olarak konumlandıran öznelerdir. Nisan 2019'da yapılan bir ankete göre Bolsonaro'nun kabinesinde askerlerin olması Brezilya halkının yüzde 60'ı tarafından olumlu olarak görülmektedir. Bolsonaro seçilmeden önce kadınlardan büyük tepki almış. Bu tepki seçildikten sonra da devam etmiştir. Öldürülen Brezilyalı feminist Marielle Franco için adalet isteyen binlerce kadın 8 Mart 2019'da alanları doldurmuştur (Webber, 2019: 40). Franco'nun öldürülmesi, Bolsonaro'nun kadınlara yönelik söylemlerin bir sonucu olarak görülmüştür.

Bolsonaro, LGBT haklarına yoğun bir şekilde saldırmıştır. Henning (2020), eğitim sisteminde Rousseff dönemindeki Eğitim Bakanı ve Bolsonaro'nun rakibi olan –eski Eğitim Bakanı- Haddad'ın getirdiği *gay kit* adındaki eğitim düzenlemesini rafa kaldırmıştır. Bolsonaro'nun seçimi kazanmasının ardından LGBT'lere yönelik birçok tehdit ve saldırı rapor edilmiştir. İlk yılında Bolsonaro, Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı göndererek *gender* kelimesinin kullanılmasını yasaklamıştır. Bu kelimenin yerine

biyolojik cinsiyeti vurgulayan *sex* kelimesi kullanılacaktır¹. Henning'e (2020) göre, Brezilya'da kadınlara ve LGBTI'lere yönelik saldırı diğer ülkelere göre daha yoğundur.

Osuna ve Soforza (2019: 116-119), Trump ve Bolsonaro'nun kadınları ve LGBTI'leri hedeflemesinin benzer olduğunu; bir diğer ortaklaşmanın da *Facebook*, *Twitter* ve *Whatapp* kullanımları ve bu platformlar üzerinden yayılan sahte haberler olduğunu belirtmiştir. Osuna ve Soforza (2019), bu iki liderin yöntemlerini mikrofaşizm kavramıyla açıklar.

Dikkatli bakıldığında Brezilya siyasetinde son dönem artan şiddet pratiklerinin temelinde Bolsonaro'nun ortaya koyduğu negatif söylemlerin etkili olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Bolsonaro, kutuplaştırıcı söylemlerini ülke içerisinde halk inşası sürecinde, dış politikada ise siyaset üretme amacıyla kullanmıştır.

Bolsonaro ve Brezilya'da yaşayan yerlilerin yaşamlarını ilgilendiren kararlar Amazon Ormanları ile ilgili kararlarla doğrudan orantılıdır. Çünkü Brezilya'da yaşayan yerli toplulukların büyük çoğunluğu Brezilya'nın en büyük bölgesi olan Amazon Eyaleti'nde yaşamaktadır.

Bolsonaro, Brezilya yerlilerine karşı hamlelerine iktidarı döneminde, onları ilerlemenin ve refahın önündeki engel olarak göstermekle devam etmiştir. Bolsonaro için yerliler çevre hareketlerinin temelini oluşturmaktadır. Bolsonaro'nun ormansızlaşma doğrultusunda bir programı vardır. Tarihsel olarak tarım sermayesi tarafından kontrol edilen Tarım ve Çevre Bakanlıklarını sonlandırmasının gerekçesi de budur. Bolsonaro'nun sonlandırdığı bir diğer bakanlık Çalışma Bakanlığı'dır. Bu bakanlık, Amazon bölgesindeki illegal çalışmanın önündeki en büyük engeldir. Bolsonaro ile

¹ Gender, toplumsal cinsiyet anlamına gelip, sosyal ve fiziki yapıyı tartışır. Sex kelimesi ise, biyolojik cinsiyeti ifade eder.

tarımsermayesi arasındaki işbirliği 2018 seçimlerinin ikinci turunda ortaya çıkmıştır: En büyük tarım lobisi Bolsonaro'ya desteğini açıklamıştır. Amazon ormanlarına yayılan ve ormanların büyük çoğunluğunu tahrip eden yangının sebebi olarak Bolsonaro'nun çevre karşıtı bu hamleleri gösterilmektedir (Huland: 2019). Amazonlar'da 2019'da 80 binden fazla yangın sonucu 350.000 hektar yağmur ormanı alanı ortadan kaybolmuştur. Ağustos ayında büyük yangın sonrası yapılan yardım teklifi Bolsonaro tarafından reddedilmiştir (Diekjobst ve Dute, 2019: 1). Ancak Amazon ormanlarının tarımsal ve hayvancılık temelli kullanımı PT döneminde sürmüş, bölgeyi korumak için alınan önlemler pratiğe dökülemedi.

2019'da Amazon ormanları 8974 kilometre kare alan kaybetmiştir. Bu bir önceki seneye göre yüzde 80 artış anlamına gelmektedir. Çevreci gruplar bunun sorumlusu olarak hükümetin çevre için yapılan harcamaları azaltmasını göstermektedir (The Economist, 2020: 35-36).

Bolsonaro iktidarının ilk altı ayında silah kontrol yasalarını gevşetmiş, yasaklı –yani yerli toprağı olduğu için koruma altında olan- alanlarda tarımı serbestleştirmiş, işçi haklarına saldırmış, bilim insanlarını hedef göstermiş, seçim döneminde söz verdiği üzere çevre koruma organizasyonlarının kaynaklarını kesmiştir (Taddei vd., 2020).

Bolsonaro, İşçi Partisi iktidarları döneminde başlatılan kırsal kalkınmaya yönelik hamlelerin önüne geçmiştir. PT döneminde küçük çiftçiliğı güçlendirecek yasaları kaldıran Bolsonaro, 439 adet zehirli tarım ilacının kullanımını serbest bırakmıştır. Bu planlamalar çoğunlukla yerlilerin yaşadığı toprakları kapsamaktadır. Bununla birlikte Sağlık Bakanlığı da 27 tane kimyasal ilacın kullanımını serbest bırakmıştır. Bolsonaro'nun büyük toprak sahipleri ile ittifak halinde olduğu hatırlandığında bu hamleler anlam kazanacaktır. Bolsonaro, yerli bölgelerini de hedef almıştır. Amazon ve

diğer bölgelerdeki yerli toprakları Bolsonaro'nun hedefi haline gelmiştir (Dainese ve Ayoub, 2020: 4). Bu topraklar, genellikle soya üretimi için kullanılmakta ancak bu kullanım dünyanın akciğerleri olarak bilinen Amazon bölgesine büyük oranda zarar vermektedir.

Sonuç olarak Bolsonaro'nun ekonomi programının büyük toprak sahipleriyle anlaşma kısmıyla orantılı olarak Amazon ormanlarının tarımsal amaçlı kullanımı yaşanan çevre tahribatını daha da hızlandırmıştır. Bu bölgeler genellikle Brezilya'daki yerli toplumlarının yaşam alanlarıdır fakat Bolsonaro için yerli halklar "halk" kavramına dahil değildir. Dolayısıyla yerlilerden gelecek tepkiler Bolsonaro için bir anlam ifade etmemektedir.

Bolsonaro'nun iktidara geldikten sonra organize suç ve yolsuzluklarla olan ilişkisi tepki çekmeye başlamıştır. Görevinin ilk yılında Bolsonaro iktidarını sarsan bir yolsuzluk skandalıyla karşı karşıya kalmıştır. Oğullarından biri olan Rio de Janeiro Senatörü Flavio para aklama suçundan soruşturulmuştur. Soruşturmada Flavio ve sağcı milis gruplar arasındaki bağlantılar ortaya çıkınca Bolsonaro federal polis şefini değiştirmekle tehdit etmiştir. Rousseff'in azil sürecini yöneten Adalet Bakanı Sergio Moro söz konusu belgeleri gizlemeyi başaramamıştır. Bolsonaro bu olayın üstünü kapamayı başarmıştır (The Economist, 2020: 35-36).

Bolsonaro'nun PSL'deki müttefikleriyle birlikte sistematik yolsuzluğa dâhil olduğu ve bu yolsuzlukların oğlunun eski şoförü aracılığıyla gerçekleştiği eşinin de bu yolsuzluklara dâhil olduğu ortaya çıkmıştır. Bolsonaro, kapitalizmin son dönem krizi sonucu iktidara gelmiştir. Ancak iktidarının ilk senesindeki pratikler ekonomik krize çözüm önerisi mevcut ekonomik paradigmanın devamı şeklinde olmuştur. Sosyal güvenlik, emeklilik, işsizlik sigortası, maaşlar azaltılmış ve şartlar kötüleşmiştir. 2019 ilk çeyreğinde bankaların toplam karı ise 6,8 milyar dolara civarına yaklaşmıştır. Bolsonaro seçim

döneminde çizdiği görüntünün aksine tıpkı Hugo Chavez'in yaptığı şekilde haftalık ulusa sesleniş konuşmalarına başlamıştır. Bolsonaro'nun bütçeden eğitime ayrılan payın düşürülmesi sonucu üniversite gençliği ve hocaları tarafından protestolar düzenlenmiştir (Dos Santos Paula, 2019). Bolsonaro'nun eğitimde bütçe kısıtlamasına gitme hamlesi 30 Mayıs 2019'da binlerce Brezilyalının eylemleriyle karşı karşıya kalmıştır (Dos Santos, 2019).

Bolsonaro, başkanlığının ikinci yılında bir yolsuzluk suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Federal Polis yetkilisini usulsüzce görevinden aldığı için Adalet Bakanı Sergio Moro'nun istifasıyla karşılaşan Bolsonaro boşalan koltuğu oğullarından biri olan Eduardo Bolsonaro'nun yakın bir arkadaşıyla doldurmasıyla tepkileri üzerine çekmiştir. Brezilya İşçi Partisi yetkilileri daha sonra Bolsonaro'nun azlini talep etmiş ancak bu konuya ilişkin somut bir adım atılmamıştır (Grillo, 2020).

Bolsonaro seçim döneminde yaptığı propagandada PT döneminde gerçekleşen yolsuzluk operasyonlarını kullanarak oy toplamıştı. Kendisini geleneksel politikacıların dışında konumlandırmış ve mevcut siyasilerin yozlaşmışlığına bulaşmadığını öne sürmüştü. Fakat görüldüğü üzere iktidara geldikten sonra Bolsonaro'nun ailesinin de dahil olduğu bir yolsuzluk gündemi oluşmuş durumdadır. Bu durum onun halktan aldığı desteğin azalmasında önemli bir faktör olmuştur.

Bolsonaro iktidara gelişinin ilk birkaç ayında *Twitter* üzerinden yaptığı tartışmalarla zaman geçtiği üzerinedir. Bolsonaro'ya gelen eleştirilerden biri iktidarının sosyal medyada geçtiğidir. 2019'un Haziran ayında Bolsonaro'nun *Facebook* takipçi sayısı 10 milyona yaklaşmıştır. *Twitter* takipçileri ise 4 milyon civarındadır. 2020'ye gelindiğinde ise bu sırasıyla *Facebook*'ta 10 milyonu aşmış ve *Twitter*'da 6.6 milyonu devirmiştir.

2 Kasım 2018’de ilk basın konferansını evinde yapan Bolsonaro resmi olmayan bir davranış sergilemiştir. Bolsonaro seçim sürecinde ekonomiden, tarımdan, halk sağlığı ve diğer başlıklardan anlamadığını dile getirmiştir. Bolsonaro’nun seçim sürecinde dile getirdiği sorunları çözecek bir programı yoktur. Örneğin işsizliği nasıl çözeceğine dair bir ajanda sunmamıştır. Bolsonaro’nun partisi PSL 2018 seçimlerinde 55 milletvekili ve dört senatör çıkarmıştır: Bu ona herhangi bir yasayı geçirme imkânı vermemektedir. Bolsonaro buna rağmen herhangi bir koalisyona girmeyi reddetmiştir. Bolsonaro koalisyonu, “her zamanki gibi bir siyaset anlayışı” olarak niteler (Chagas-Batos, 2019: 98). Bolsonaro tüm bu süreçlerde resmi kanallar yerine kendine ait sosyal medya hesaplarından yaptığı yayınlara ağırlık vermiştir.

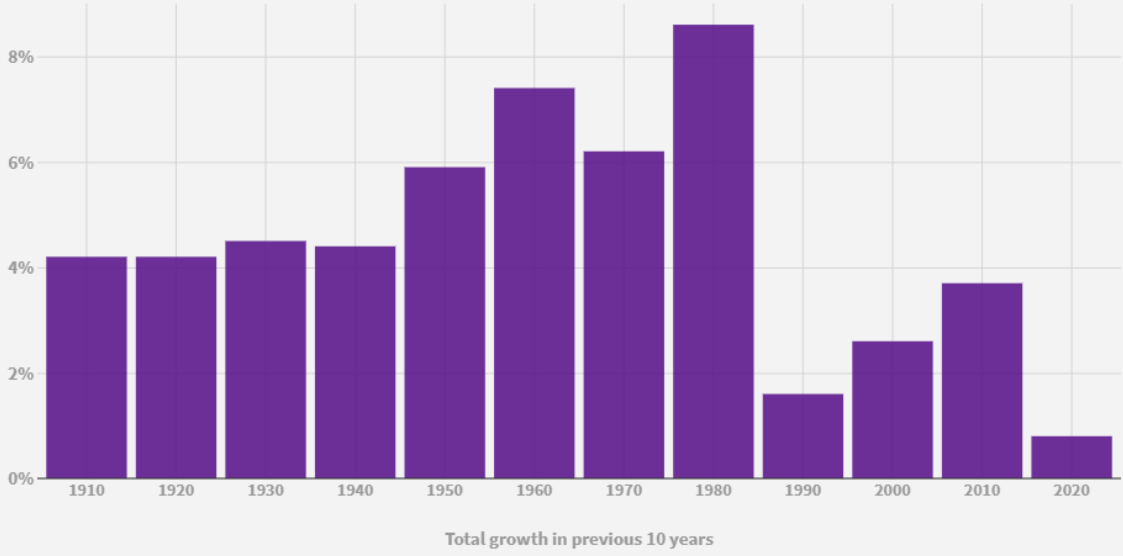
Darbenin yıl dönümünde, başkanlığın resmi *Whatsapp* kanalı üzerinden darbenin komünizm tehdidine karşı alınan acil bir önlem olduğunun söylendiği bir video paylaşılmıştır. Resmi kurumlardan yapılan açıklamalarda videonun kim tarafından çekilip paylaşıldığının bilinmediği söylenmiştir. Bu videonun yayılmasının ardından Bolsonaro’ya yakın isimlerden dahi ona eleştiri gelmiştir (Nöwak, 2019: 3).

Bolsonaro sosyal medya araçlarını geleneksel medya araçlarının karşısında konumlandırmaktadır. Sosyal medya kullanımının Brezilya toplumundaki yerinin fazla olmasının yanında bu tercih bilinçsiz değildir. Bolsonaro geleneksel medya şirketlerini mevcut kurumlarla ve yozlaşmışlıkla bağdaştırmıştır. Dolayısıyla kendi sosyal medya araçlarını efektif şekilde kullanarak halkın gündelik pratikleriyle de doğrudan bir temas sağlamış olmaktadır.

Bolsonaro’nun koronavirüs salgınına ilişkin tavrı tartışma konusu olan bir başka konudur. Bolsonaro, “basit bir grip salgını” olarak nitelediği pandemiyi küçümseyen tavrıyla koronavirüs’ün birçok Brezilyalı’ya bulaşmasına neden olmuştur.

Bolsonaro, kabinesindeki nadir bilim insanlarından biri olan Sağlık Bakanı Luiz Henrique Mandetta ile kamu önünde tartışmıştır. Sağlık Bakanı Mandetta salgına karşı önlem alınması gerektiğini savunmaktadır. Bolsonaro'nun *Facebook* ve *Whatsapp* grupları üzerinden yaydığı komplo teorisi ise Mandetta'nın Çin Komünist Partisi ile bağlantılı olduğu yönündedir. Bolsonaro'nun koronavirüs'e karşı önlem almamasının sebebi olarak Brezilya ekonomisinin kırılganlığı gösterilmektedir. Brezilya Bolsonaro ile birlikte salgından önce bile ekonomik anlamda bir duraklama dönemine girmiştir. Brezilya son 110 yılın en büyük ekonomik durgunluk dönemini yaşamaktadır ve Bolsonaro bu ekonomik tabloyu bahane ederek koronavirüs salgınına yönelik önlem almamaktadır (Ribeiro, 2020). Bolsonaro'nun Sağlık Bakanı Luiz Henrique Mandetta yemin konuşmasında sağlık harcamalarını kısacağını söylemiştir. Buradan yerli topluluklarını fonlayan programların kaldırılacağı anlaşılmaktadır. Bolsonaro *Mais Medicos* (Daha Fazla Doktor) isimli programa son vermiştir. Bu süreçte Küba hükümeti doktorların yüzde 75'ini geri çağırmaı önermiş fakat Bolsonaro bu teklifi reddetmiştir. Kübalı doktorların yerleri doldurulmamıştır (The L.G.H., 2019: 2). Kübalı doktorların yerinin doldurulmaması ve Bolsonaro hükümeti tarafından sağlığa yönelik harcamaların kısılması, koronavirüs'ün daha fazla yayılmasına yol açmıştır. Kübalı doktorların yoksul bölgelerde çalıştığı düşünülürse salgının daha çok yoksulları etkilediği savunulabilir.

2011-2020, a decade to forget

Source: IPEA, CENTRAL BANK

THE BRAZILIAN REPORT

Tablo 4: Brezilya'da Ekonominin Son 110 Yılı. (Kaynak: Brazilian.report. Ribeiro, 2020).

Bolsonaro'nun koronavirüs pandemisi karşısındaki tavrı kabinesindeki bakanlarla sorun yaşamasına yol açmıştır. Bolsonaro önce kamuoyunda tartıştığı Sağlık Bakanı Mandetta'yı daha sonra da Adalet Bakanı Sergio Moro'yu görevden almıştır. Bu bakanların görevden alınması kabinede Bolsonaro'ya karşı bir blok olduğu fikrini ortaya çıkarmıştır. Korona pandemisi sürecinde merkezi hükümet ve yerel hükümetler arasındaki ilişki de gerginleşmiş valiler Bolsonaro'ya zıt önlemler almıştır (Fishman ve Olliveira, 2020). Korona pandemisi dolayısıyla istifa eden Mandetta'nın yerine göreve getirilen Sağlık Bakanı Nelson Teich yaklaşık bir aylık sürenin ardından istifa etmiştir (DW, 2020).

Bolsonaro seçim döneminde toplumda yarattığı kutuplaşmayı iktidarı döneminde sürdürmüştür. Seçim döneminde destekçileri söylem ve vaatlerini desteklemiş, karşıtları ise bu söylem ve vaatlere karşı çıkmıştır. İktidarının ilk senesi ve son koronavirüs pandemisinde görüldüğü üzere toplumda yarattığı bu kutuplaşma ortamı devam etmektedir.

7.2. BOLSONARO'NUN NİTELİĞİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Jair Bolsonaro'nun seçim sürecinde kişiliği üzerine başlayan tartışmalar iktidara geldiğinde bu iktidarın seyrinin ne yönde olacağı üzerine devam etmiştir. Bu tartışmalar Bolsonaro ile eş zamanlı olarak dünyanın birçok farklı ülkesinde iktidara gelen benzer özneler için de geçerlidir. Dolayısıyla Bolsonaro iktidarı hakkında yürütülen tartışmaları tartışmalarda bir yargıya ulaşmak diğer iktidarlar için genel bir yargıya ulaşılmasını da kolaylaştıracaktır.

Antonio Negri (2019), Bolsonaro'nun bir faşist, Brezilya'daki iktidar sürecinin ise faşizm olduğu tespitiyle başlar. Brezilya'da faşizme giden yol demokratik aşamalardan geçmiştir. 2016'da Rousseff'e yapılan klasik bir darbe değildir. Bu darbe demokratik kurumların dışından yapılmamıştır. Negri'ye göre bu darbe demokratik kurumların içinden gerçekleşmiştir. 2016 Darbesi, kurumsal anlamda yeni bir meşruiyet yaratmıştır. Negri'ye göre Brezilya faşizme geçişte hızlı bir süreç yaşamayacak, aksine bu geçiş yavaş olacaktır: Sivil haklar yavaş yavaş törpülenecek, anayasal yönetim boşa düşürülecektir. Negri, Bolsonaro'yu XXI. yüzyıl faşisti olarak niteler. Demokrasiden faşizme giden bu yol dışsal etkilerden ziyade anayasal kurumların ve organların aşırı sağa teslim edilmesiyle gerçekleşecektir. Trump ve Bolsonaro faşist-popülizmleri

demokrasiyi yok eder. Doğrudan demokrasi gündeme gelir, liderler kitleyle mistik bir ilişki kurar ve hükümetin meşruiyeti onlara geçer. Negri'nin XXI. yüzyıl faşizmi olarak adlandırdığı faşizm türü gerici bir tepkidir. Negri'ye göre XXI. yüzyıl faşizmini 1920 ve 30'lardaki klasik faşizmlerden ayıran güçsüzlük belirtilerine bir cevap olmasıdır. XXI. yüzyıl faşizmi bir saldırıdan ziyade bir cevaptır. Klasik faşizm, Sovyetler Birliği'ni yıkmayı hedeflerken dünyanın her yerinde ayırt edilebilir bir konumdadır. Bugünün Bolşevikleri kimlerdir? Bu sorunun cevabı yoktur. Bugün Bolşevizmden duyulan korkunun yerini neoliberalizmin kendini konsolide etme çabası ve siyasi krizler almıştır. Bolsonaro özelinde ise Bolşeviklere bir makyaj yapılmıştır. Bolivarcılar bugün yaşanan kargaşanın sorumlusu olarak gösterilmiştir. Bolsonaro'ya oy verenler faşizm gelsin diye oy vermemişlerdir. Onlar İşçi Partisi hükümetlerine duydukları tepkiyi göstermişlerdir (Negri, 2019: 2-8).

Stefani'ye (2018) göre Bolsonaro'nun iktidara gelişi Latin Amerika'da ilerici hükümetlerin gerilemesinin bir sonucudur. Stefani, Bolsonaro'nun profilini "kimsenin görmezden gelemeyeceği bir aşırı sağcı" olarak niteler. Bolsonaro bölgede sağ alternatifin dışı vurumu ve sembolüdür (Stefani, 2018).

Mattos'a (2019: 11) göre Bolsonaro faşist olarak nitelenemez çünkü Bolsonaro iktidara gelmeden önce bir faşist parti inşasına girişmemiştir. Mattos'a göre örgüt faşizmin en temel özelliğidir. Yani Bolsonaro faşizmin en temel gereksinimi olan örgütten yoksundur. Bu açıdan Bolsonaro Mattos'a göre bir popülisttir.

Oliveira ve Veronese (2019), Bolsonaro iktidarını incelerken faşizm terimine bakışlarını açıklayarak başlarlar. Yazarlar çağdaş Brezilya bağlamında faşizmle ortak noktalar saptasa da Bolsonaro iktidarının son dönem Avrupa'da yükselişe geçen sağ öznelerden farklı olduğunu da tespit eder. Antidemokratik eğilimler ve otoriterlik, *outsider* olma

durumu ve elitizm potansiyel faşizmin özellikleridir. Potansiyel faşizm, kişisel özelliklere dayalı otoriterliklere yakındır. Bu otoriterlik, bireysel ilgiler ve toplumsallıklar ayrıştığı zaman gerçekleşir. Bolsonaro seçim döneminde sağ konumunu birçok kez beyan ettiği –tarihsel- antikomünizmle güçlendirmiştir. Bolsonaro toplumdaki ötekilerden korkar, ideal toplumunda onlara yer yoktur. Bolsonaroculuk, müşterek olana, feminizme ve homoseksüelliğe karşıdır. Bunlar aile değerlerini yıkar. Ailecilik *bolsonarismo*'nun temel taşıdır. Bolsonaro'nun da teşvik ettiği manevi korku, krizler sonucu ortaya çıkan maddi korkularla da birleşmektedir. Bu korku toplumları kendilerini kargaşadan çıkaracak bir kurtarıcı arayışına girerler. Toplumdaki tüm sorunları çözeceğini vaat eden bir popülist bu toplumlarda güç kazanabilir. Korku otoriter yönetimlerin ve faşizmlerin temel taşıdır. Bolsonaro'ya göre aşağıdakiler ve yukarıdakiler yerlerini bilmelidir. Bu dengeyi değiştirmeye çalışanlar suçludur. Oliveira ve Veronese'ye göre, Bolsonaro yönetimi üç seyir izleyecektir. Protofaşizmi kurumsallaştırmak ve hükümeti demokratik anlamda çalışamaz hale getirmek; ultraneoliberal politikaları uygulamak ve toplumsal hareketleri kriminalize etmek (Oliveira ve Veronese, 2019: 262). Yazarlar Bolsonaro iktidar sürecini protofaşizm olarak tanımlamaktadırlar.

Skeptor ve Fasolin (2018: 2), Bolsonaro'nun Trump'tan çok daha radikal olduğunu vurgular. Buna örnek olarak, Bolsonaro'nun suçla mücadelede işkenceyi kullanan askeri diktatörlük dönemini referans almasını göstermektedirler. Skeptor ve Fasolin, Trump fenomeni olmadan Bolsonaro'nun iktidara gelişinin anlaşılamayacağını söyler. Skeptor ve Fasolin'e göre Bolsonaro tıpkı Trump gibi popülist yöntemin sonucu olarak iktidara gelmiştir. Bolsonaro siyasi doğruculuğa, azınlıklara, basına, medyaya birçok kez sözlü olarak saldırmıştır. Sosyal medya kullanımı, toplumu kutuplaştırmada önemli bir araçtır ve *fake news* onunla birlikte daha da yaygın hale gelmiştir. Bolsonaro azınlığın

çoğunluğa riayet etmesi gerektiğini beyan etmiştir (Spektor ve Fasolin, 2018: 2). Bolsonaro'nun seçim kampanyası Brexit ve Donald Trump'ın seçim kampanyasının Brezilya'ya uyarlanmış hali gibidir (A. Garcia, 2019). Bolsonaro ve Trump'ın programları da birbirlerine çok benzemektedir (Fierro, 2019: 4).

Langevin'in Bolsonaro'nun adaylığını açıkladığı süreçte yaptığı tespit önemlidir. 2017 yılında Langevin Brezilya siyasetinde krizler sonucunda bir *outsider*'ın, bir popülistin iktidara gelebileceğini; bunun da seçim kampanyasında kurduğu ittifaklar ve yarattığı düşmanlıklarla ilintili olduğunu söyler. Önceki Başkan Lula'nın bu boşluğu doldurduğunu söylene Langevin, Bolsonaro'nun muhafazakâr bir görüntü çizdiğini ve toplumu kutuplaştırmaya müsait olduğunu söyler (Langevin, 2017: 2). Langevin'in bu tespitleri büyük oranda doğrulanmıştır.

Gontijo ve Ramos (2019), dünyadaki sağ kanat partilerin yükselişlerini benzeştirerek tespitlerine başlar. Fransa'da Le Pen, Hollanda'da Geert Wilders, Slovenya'da Janez Jansa, Almanya'da AfD, Avusturya'da Sebastian Kurz, Birleşik Krallık'ta UKIP ve Brexit sağın yükselişine verilebilecek örneklerdir. Bu yükselişin özneleri benzer ideolojiye sahiptir ve benzer toplumsal güçlerden türerler. Yaratılan kutuplaşmanın diğer ucunda da başka özneler vardır. ABD'de Bernie Sanders, Fransa'da Jean-Luc Melenchon, Birleşik Krallık'ta Jeremy Corbyn ve Yunanistan'da SYRIZA bu kutuplaşmanın karşı uçlarıdır (Gontijo ve Ramos, 2019: 2). Yazarlara göre Bolsonaro tıpkı burada sayılan özneler gibi bir sağ popülisttir.

Goldstein (2018b), Brezilya'daki demokrasiyi iki sebeple tehlikede görür: İlk sebep Brezilya'da ABD'deki gibi güçler ayrılığı ilkesi ve kurumların özerkliği söz konusu değildir. Yasama, yürütme ve yargı birbirlerinden ayrı değildir. İkinci gerekçe Bolsonaro'nun sunduğu doğrudan tipolojidir. Bolsonaro aracı kurumlar olmadan halkın

doğrudan temsilcisi olarak yönetmek istemektedir. Bolsonaro, diğer sağcı liderlerin de dikkatini çekmiştir. Le Pen onun için, “(b)izim Fransa’da söyleyemediklerimizi söylüyor” demiştir (Goldstein, 2018b: 10). Goldstein (2018c: 2), Bolsonaro’nun aşırı muhafazakâr bir kişiliği olduğunu ve aynı zamanda Rio de Janeiro, Minas Gerais ve San Paulo’da Brezilya ekonomisi ve nüfusuna ağırlığını veren üç kentin elitleriyle neoliberal ajandayı paylaştığını söylemektedir.

Bolsonaro’nun modern ve liberal bir sağcı olduğunu kabul eden Paikin (2018) rejimin faşistleşme süreci yaşamayacağını düşünür. Paikin bunun gerçekleşmesi için Bolsonaro’nun liberal kültürel anlayışı sorgulayan toplumsal bir tabana dayanması gerektiğini ileri sürer. Bu bağlamda özgürlük karşıtı organizasyonların büyümesi bu sorunu yakıcı hale getirmektedir (Paikin, 2018: 20).

Porcelli (2018), Bolsonaro iktidarının niteliğini tartışmaya Macaristan’daki Orban, İtalya’daki Matteo Salvini, Avusturya’daki Sebastian Kurz ve ABD’deki Donald Trump iktidarlarını, Fransa’daki Marine Le Pen ve Büyük Britanya’daki Nigel Farage gibi liderleri, Yunanistan’daki Altın Şafak, Belçika’daki Vlaams Belag, Almanya’da Almanya için Alternatif ve İspanya’daki VOX gibi partileri hatırlatarak başlar. Bu öznelerin ortaya çıkması ve gelişmesindeki sebepler ortaktır. Elbette ki kendilerine ve ülkelerine özgü ayrı noktalar söz konusudur. Porcelli klasik faşizmlerin liberal demokrasiyi reddettiklerini ve ona karşı çalıştıklarını söyler. Toplumsal anlamdaki özgürlüklere ve haklara, toplumsal eşitliğe, cinsel özgürlüğe, cinsiyet eşitliğine, kimlik siyasetlerine, çokkültürlülüğe ve etnik çeşitliliğe karşıdır. Ancak neoliberal ekonomiye karşı değildirler. Bu partilerin özelliklerinden biri de toplumsal sorunlar sonucunda ortaya çıkmaları ve daha az ideolojik olmalarıdır. Bu temalar daha önceki askeri diktatörlükler ve faşist rejimler tarafından da kullanılmıştır. Aynı zamanda güçlü bir şekilde mevcut

kurumlardan hoşnutsuzluklarını dile getirirler (Porcelli, 2018: 28). Rocha (2019), yukarıda sayılanlara ek olarak Şili’de Sebastián Piñera ve Arjantin’de Mauricio Macri iktidarlarının da bu sağcı dalgaya ait olduğunu söyler.

Bolsonaro, Brezilya solu tarafından sıklıkla Hitler’e benzetilmektedir. Valencia-Garcia (2018), ırkçı ve milliyetçi olmanın faşist olmaya yetmeyeceğini dile getirir. Fakat faşizm tarihsel olarak toplumsal ve -1929 ekonomik krizi gibi krizlerin- ekonomik krizlerin ardından iktidara gelmiştir. Valencia Garcia için Bolsonaro bir faşist değildir. Bolsonaro Latin Amerika’nınyakın dönemdeki muhafazakâr liderlerine benzemektedir. Valencia-Garcia Bolsonaro’nun seçilmesini ABD, Rusya, Hindistan, Macaristan ve Polonya’daki sağcı otoriter liderlerle bir tutmaktadır. Valencia-Garcia faşizm için bir formülasyona gider: “milliyetçilik + yabancı düşmanlığı + patriyarka + sol karşıtlığı + LGBTQ karşıtlığı + fiziksel engelli ayrımcılığı” (Valencia-Garcia, 2018). Faşist hareketlerin genellikle güçlü lider etrafında toplandığını dile getiren Valencia-Garcia faşizmin demokrasi karşıtı doğasına vurgu yapar. Faşizmin saflık isteği, ütopyacı gelecek, gençliği kutsama ve ülkeyi yeniden büyük yapma gibi özellikleri vardır. Faşizm toplumu kategorilere ayırır ve militarize eder. Faşizm otoriter ve yayılmacıdır. Buradan hareketle Valencia-Garcia, Bolsonaro’nun faşist olmadığını ancak faşist yönelimler sergilediğini dile getirir (Valencia-Garcia, 2018).

Gawthorpe (2019), son dönem sağ popülist siyasi stratejiyi kullanan öznelerin yükselişle birlikte faşizm tartışmalarının yeniden gündeme geldiğini belirtir. Gawthorpe’a göre gelecekteki herhangi bir faşizm klasik faşizmlerden farklı olacaktır. Ancak aynı zamanda onun temel noktalarını içerecektir. Bu temel noktalar aşırı milliyetçilik, bağnazlık, toplumun çeşitliliğine karşı hoşgörüsüzlük ve muhalefeti bastırmak şeklinde özetlenebilir. Trump, Evanjeliclerin kürtaj karşıtlığı, Kudüs, dinsel

özgürlük gibi konulara eğilen herhangi birini destekleyebileceğini göstermiştir. Trumbaskıcı ekonomik tedbirlerle, azınlıklara ve elitlere saldırmanın popülist bir imajla nasıl birleştirilebileceğini göstermiştir (Gawthorpe, 2019). Bolsonaro bu noktalarda Trump'a benzemektedir.

Bustamante Olgúin (2018), son dönem yükselişe geçen sağ popülist iktidarların 2008 krizinin ardından gelen otoriter çözüm arayışlarının bir sonucu olduğunu dile getirir. Bustamante Olgúin sağ sosyal, siyasi, ekonomik ilişkilerin ve düşüncelerin sistemi olarak belirli bir bölgede belirli bir azınlığın yararına ve çoğunluğun denetimi için kurulan sistem olarak anlar. Bustamante Olgúin radikal sağ ve aşırı sağ arasında bir ayırım olduğunu düşünür. İki sistem de bir azınlığın siyaset üzerinde tekel arayışı olduğunu, çoğulculuğa karşı olduğunu ve gruplar arasında ayırım yapılması gerektiğini savunur. Radikal sağ, kurulu düzen içerisinde bir örgütlenme olarak ortaya çıkar. Radikal sağ ideoloji anayasal kurumlar, hükümet ve sivil toplum içerisindedir. Argümanları psikolojik, pedagojik ve sosyolojik olabilir. Aşırı sağ bunun aksine sistem karşıtı bir pozisyon belirler. Aşırı sağ kurulu düzeni yıkmayı amaçlar ve mistik geçmişteki düzenin restorasyonunu amaçlar. Bustamante Olgúin'e göre popülist aşırı sağ sıradan insanın ilgilerine hitap eder. Duygusal ve nostaljik bir ton yakalar ve milliyetçilikle birlikte radikal bir hatta oynar. Hayali bir topluluğa bağlı olmanın önemini vurgular. Popülist aşırı sağ kendini milliyetçilik, materyalizm karşıtlığı, parlamento karşıtlığı ve konspirasyon teorileri ile açığa vurur. Popülist aşırı sağ halk ve elitleri karşı karşıya getirir. Popülist aşırı sağ kültürel marksizmin iletişim araçlarını reddeder ve yabancılara karşı milliyetçiliği vurgular. Bu bağlamda düşünüldüğünde Bustamante Olgúin için Avrupa'da Yunanistan, Avusturya, Fransa, Polonya, Macaristan ve İspanya'da ortaya çıkan hareketler, ABD'de Trump ve Amerika'yı yeniden büyük yapma söylemi,

Brezilya'da Jair Bolsonaro iktidarı, protestolar sonucu, kolektif bir eylem sonucu ortaya çıkmışlardır. Trump ve Bolsonaro örnekleridemokrasinin siyasi doğruculuk dilini eleştirirler ve toplumun göçmenlerden, -hayali ya da gerçek- komünist tehdidinden arındırılmasını isterler (Bustamante Olgúin, 2018: 120).

Finchelstein (2019b), Bolsonaro'nun bölgedeki popülizm için yeni bir figür olduğunu söyler. Bolsonaro'nun bu durumu Finchelstein'a göre dünyanın en büyük dördüncü demokrasisi için küçük bir olay değildir. Bolsonaro her zaman diktatörlüğü övmüş,seçim kampanyasını yalanlar üzerinden yürütmüş ve muhalefete yönelik tümünden bir şiddet uygulayacağını dile getirmiştir. Bolsonaro daha sonra demokrasiye zarar vermeyeceğini beyan etmiştir. Finchelstein'a göre faşizm demokrasiyi yıkmaksa popülizm demokratik hayatı sorgulamaktır. Trump, Orban ve Salvini gibi liderlerin ortak özellikleri bunlardır. Bolsonaro'nun bu liderlerden farkı daha radikal olmasıdır. Bu liderleriniçinden faşizme en yakın olan odur. Latin Amerika'daki neoliberal popülizmlerin aksine (Carlos Menem ve Fernando Collor de Melo gibi) Bolsonaro bir Nazi propaganda yöntemi olan *fake news*'i yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Finchelstein'a (2019b: 3) göre ya Bolsonaro demokrasiyi içeriden faşist bir tarza büründürecek, ya Pinochet tarzında seçilmiş bir diktatörlük yaratacaktır ya da yalnızca popülist bir yol tutturacaktır. Finchelstein yazıyı yazdığı esnada (14 Ocak 2019), Bolsonaro'nun üçüncü yolu tercih ettiğini söylemiştir. Buna göre ülkedeki bağımsız basın kurumları ve demokratik kurumlar onun otoriter yönelimlerini dengelemektedir.

Daly'ye (2019) göre, popülizm kendini üç özellik aracılığıyla belli eder. Bu özellikler halk egemenliği fikrinde ısrar, çoğunluk yönetimini savunma ve kurulu düzene karşı mücadeledir. Popülizm genelde halk adına konuşan bir *outsider* tarafından uygulanır. Tüm popülist liderler otoriter değildir. Brezilya'daki popülizmin iki şekli görülmektedir:

On yıl süren sol popülist bir hükümet ve düşen ekonomik göstergeler sonucunda ortaya çıkan hem elitist hem popülist özelliklere sahip sağcı bir iktidar. Bolsonaro, aşırı sağ popülizmin bir temsilcisi olsa da liberal demokrasiye zıtlık oluşturması açısından diğer örneklerle benzeşmektedir (Daly, 2019: 18-19).

Rezende'ye (2018) göre, Bolsonaro'nun kazanmasındaki temel gerekçe sistem karşıtı milliyetçi bir popülizm stratejisini kullanmasıdır. Bolsonaro bu stratejiyle toplumda güçlü bir tartışma yaratmış ve önemli bir yer kaplamıştır. Rezende de Bolsonaro'yu Trump, Orban, Duterte ve Salvini gibi liderlerle aynı geleneğin bir temsilcisi görür. Sağ popülizm Rezende'ye göre geleneksel sağdan ayırır. Sağ popülizmin sistem karşıtı bir dili vardır, en azından retorikte böyledir. Özgürlük karşıtıdır ve küreselleşmeye karşı milliyetçiliği kullanır. Bu liderlersistem karşıtı tartışma ile demokrasi karşıtı programı birleştirmiştir. Bolsonaro, seçim döneminde yalnızca 15 bakan atayarak bürokrasiyi azaltma vaadinde bulunsa da göreve başlarken 22 bakan atamıştır. Bolsonaro iktidarındaki en önemli zıtlık popülist mantığı savunurken, elitist bir politika belirlemesidir (Rezende, 2018: 11).

Fernández Riquelme (2018), Bolsonaro'nun dostları ve düşmanları olduğunu söyler. Düşmanları onu gerici ve yarı faşist olmakla suçlar. Dostları ise onu ülkeyi kurtaracak Mesih olarak görür. Düşmanları Bolivarcı komünistlerdir. Bolsonaro onlara karşı aile değerlerini ve inancı savunur. Fernández Riquelme, Bolsonaro'yu popülist olarak niteler. Düşmanları Bolsonaro'yu tehlikeli bir neoliberal, aşırı sağcı ve Brezilyalı Trump olarak adlandırır. Mevcut kurumlara karşı olan Bolsonaro PSL'yi bir seçim organizasyonu olarak kullanmıştır (Fernández Riquelme, 2018).

Carlos de la Torre (2018), Bolsonaro'nun Latin Amerika popülistlerinin ortaklaştığı özellikleri kapsamadığını ileri sürer. Hugo Chavez gibi sol popülistlerin aksine Bolsonaro

demokrasiyi ilerletip neoliberalizmden vazgeçeceğini söylememiştir. Durduğu hat, hukuk ve düzeni sağlama taleplerine denk düşer. Bolsonaro'nun sivil, sosyo-ekonomik, cinsiyet ve LGBT haklarını kısıtlamaya yönelik bir çizgisi vardır. Ancak Bolsonaro seçilen ilk sağ kanat popülist değildir. 1990'larda Peru'daki Alberto Fujimori tıpkı Bolsonaro gibi, mevcut düzenle ilgili düzenlemeler ve neoliberal politikaları birlikte ele almıştır. Bolsonaro'nun aksine Fujimori seçim kampanyasında açıktan bir ırkçılık yapmamıştır. Fujimori seçim süresinin dolmasından sonra anayasal düzenlemeler sonucu iktidarını devam ettirmiştir –ki bu durum otodarbe kavramı çevresinde tartışılmaktadır. De la Torre'ye göre Bolsonaro Kolombiya'daki Iván Duque ve Şili'deki Sebastián Piñera sağcı iktidarlarından farklıdır. Bolsonaro Latin Amerika popülizminin yeni bir türüne mensuptur. Bolsonaro ülkedeki sorunların çözümü ve düzenin sağlanması için askeri diktatörlük nostaljisi yapar. Onun popülizmi mevcut düzenin yozlaşmışlığına bir tepkidir. Özellikle solcu PT'nin krizlerin müsebbibi olan yöneticilerine tepkidir. Diğer popülistler gibi, Bolsonaro demokrasiye, sivil topluma, modernitenin temel değerlerine bir tehdit arz eder. Trump gibi o da düzenin patriyarkal, heteroseksüel, beyaz hâkimiyetinde ve diktatörlüğün nostaljisi temelinde sağlanacağını söyler. Polise suçların çözümünde şiddet kullanma yetkisinin artırılmasını verme vaadi Filipinler Devlet Başkanı Rodrigo Duterte'ye benzer. Carlos de la Torre'ye göre Bolsonaro da tıpkı diğer sağ popülistler gibi popülizm ve faşizm arasındaki ince çizgidedir. Seçimleri reddeden faşistlerin aksine, popülistler seçimlerin meşruiyetine inanırlar. Popülistler demokratik aileye mensupturlar. Çoğulculuk karşıtı olsalar da eleştirileri cezalandırmada yasalar çerçevesinde hareket ederler. Popülistler birey haklarına saygılıdır. Faşistler bu noktada paramiliter çeteleri ve devlet şiddetini kullanırlar. Faşistler düşmanlarını şiddet yoluyla yok eder. Popülistler düşmanlarına saldırılarını sembolik düzeyde tutar. Bolsonaro'nun takipçileri seçim sürecinde tıpkı Trump gibi neofaşistlere ve diğer sağ gruplara alan

açmıştır. ABD’li popülistlerin aksine Bolsonaro’ya kadar Latin Amerikalı popülistler ırkçılığı kullanmamıştır. Popülistler ırkçılığı bir araç olarak kullanmaya başladıklarında faşizm tehlikesi belirir (Carlos de la Torre, 2018).

Brown (2018), Trump ve Bolsonaro üzerinden sağ popülizm ve faşizm üzerine bir tartışma geliştirmiştir. Brown’a göre popülizm halkın egemenlik için mücadele ve değişim için öncülük etmegibi farklı rolleri oynamasına verilen isimdir. Popülizm, siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik krizler sonucunda ortaya çıkar. En iyi şekilde liberalizmin bir hastalığı olarak anlaşılır. Brown popülizmin siyasi temsil krizi yaşadığı anlarda belirginleştiğini ileri sürer. Sosyal medyanın hâkimiyetinden sonra ise bu terim popülizm için anahtar terimlerden biri haline gelmiştir. Liberal demokrasilerin yapısal bir özelliği olan popülizm kriz anlarında siyaset karşıtı bir tutum alır. Ancak Brown’a göre faşizme yaklaşabilmesi için iki kritik eksiği vardır: Nihilist kültür ve kontrol edilemeyen bir kriz. Faşizm ya da protofaşizm nihilist kültürün siyasal krizlere popülist tepkilerin belirmesiyle birleşmesi sonucunda yükselir. Brown, Trump ve Bolsonaro’da henüz bu aşamanın gerçekleşmediğini ifade eder (Brown, 2018).

Barros ve Santo Silva (2019), son yıllarda Trump ve Brexit gibi popülist fenomenlerin Duterte gibi otoriter kişiliklerin, Fransa’da FN, Almanya’da AfD gibi aşırı sağ hareketlerin yükselişiyle birlikte Brezilya’da da Bolsonaro’nun iktidara gelişini bağdaştırır. Onlara göre Bolsonaro’nun iktidara gelişi bir dizi krizin sonucudur: On yıllık büyümenin ardından 2014’te başlayan ekonomik kriz, yoksulluk ve eşitsizliğin çözülememesi gibi sorunlar. Bunlaragöç, güvensizlik, yolsuzluk, sosyal medya, siyasi kurumların erozyonu gibi bağlama özel bir takım politik faktörler de eklenmiştir. Brezilya’da bu sayılanların hepsi ekonomik kökenli gibi gözükmemektedir. Popülizm ve siyasi aşırılık hakkında düşünürken talep faktörü göz ardı edilmemelidir. Barros ve

Santo Silva (2019: 4), taleplerin popülizmin yükselişinde özellikle ekonomik güvensizlik ve kurumlara duyulan güvensizlikle birleşince önemli bir yeri olduğunu dile getirir. Ekonomik krizler boyunca yetersiz kaynaklar için verilen mücadele toplumda ırksal ve kültürel sosyal gruplaşmaya yol açar. Bolsonaro'nun seçim sürecinde diğer sağ popülistlerden ayrıştığı nokta, kadın düşmanlığı konusundaki aşırılığıdır. Barros ve Santo Silva bu noktada 2016 yılında yapılan bir araştırmayı hatırlatır. Bu araştırmaya göre 2016'da erkeklerin Donald Trump'a oy vermesinin sebeplerinden biri kendi erkekliklerine duydukları güvensizliktir. Bolsonaro örneği de buna benzerdir: Kariyeri boyunca seksist, homofobik, ırkçı ve bağnaz diliyle öne çıkmıştır. Ekonomik krizlerin yanında Bolsonaro'nun erilliği ona gelen oyların artmasına yol açmıştır. Bu noktada erkeklerin ve kadınların kriz ve işsizlik gibi durumlara verdikleri tepkilerin farklılaştığı söylenmektedir. Bolsonaro'nun otoriter ve popülist uslubu, kadınlar için itici gelirken, erkekler için bir etken olmuştur (Barros ve Santo Silva, 2019: 37).

Cesarino (2020), Bolsonaro'nun 2018 seçim sürecinde kullandığı, sosyal medya üzerinden yalan haber yaymayı *post-truth* bir yöntem olarak tanımlar. Cesarino, dijital popülizm olarak adlandırdığı bir kavramı ortaya atar: Klasik popülist stratejiyle dijital araçları bir araya getirmek. Cesarino'ya göre *post-truth* yöntemler, muhafazakâr popülizmlerin temel kavramlarından biridir. *Post-truth* internetin neoliberalere verdiği en büyük hediyedir (Cesarino, 2020: 1-2).

Görüldüğü üzere Bolsonaro'nun iktidara gelişi ABD'de Trump ve Filipinler'de Rodrigo Duterte iktidarıyla benzer nitelikleri olduğu yönünde değerlendirilmektedir. Bolsonaro'nun küresel bağlamda diğer sağ popülistlerle benzeşen noktaları vardır. Bu iktidarların en önemli noktası neoliberal ekonomi programlarını uygulamak için otoriter yönelimlere girmeleridir. Bolsonaro bu yüzden Tropik Trump olarak anılmaktadır.

Ancak Bolsonaro'nun sağ kanat popülist mi, yoksa bir faşist mi olduğu üzerine yoğun bir tartışma söz konusudur. Bu konuda bir uzlaşma yoktur. Bolsonaro kimileri için faşist, kimileri için sağ kanat popülist, kimileri için ise Latin Amerika'ya özgü modernleşmemiş bir *caudillo*² figürüdür. Kesin olan ise Bolsonaro'nun retoriğinin elitlere karşı halkı vurgulamasıdır. Bolsonaro bunu yaparken aynı zamanda güçlü bir otoriter liderliğin altını çizer ve onun istediğı devlet modelinde bireyselliğe yer yoktur. Onun için Brezilya her şeyin, Tanrı herkesin üstündedir.

Bolsonaro iktidarı böylece, son dönemde dünyanın çeşitli ülkelerinde iktidara gelebilmiş olan sağ popülist öznelerle aynı ekseninde tartışılmıştır. Bolsonaro son dönem yükselişte olan faşizm-sağ popülizm tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Dolayısıyla bu tartışmaya yanıt vermek Bolsonaro iktidarının niteliğine dair bir yargıya ulaşmak anlamına gelecektir. Sağ popülistler kendilerini kurulu düzen karşısında halkın temsilcisi olarak yansıtmıştır. Görüleceğı üzere Bolsonaro ve diğere sağcı iktidarlar içinde yaşadığımız dönemi tanımlarken popülizm kavramının yeterli olup olmayacağına ilişkin bir tartışmanın odak noktası olmuşlardır. Bolsonaro iktidarıyla birlikte düşünüldüğünde akla şu soru gelmektedir: Popülizm kavramı dönemi kavrama noktasında yeterli midir? Faşizm kavramı, bu dönemi kavrama noktasında kullanışlı mıdır?

² Güçlü lider.

8. BOLSONARO İKTİDARINI TANIMLAMAK

Bolsonaro'nun niteliğine değinilirken sağ popülizm ve faşizmin belirlenen temel özellikleri üzerinden bir karşılaştırmaya gidilecektir. Bu karşılaştırma yapılırken aynı zamanda Bolsonaro iktidarından yola çıkarak dünyadaki genel olarak sağ popülizm ve faşizm ilişkisi üzerine bazı çıkarımlarda bulunulacaktır. Dolayısıyla Bolsonaro iktidarının ekonomik, toplumsal ve ideolojik dayanakları üzerine bir değerlendirme yapmak aynı zamanda sağ popülizm ve faşizm kavramları üzerine bir tartışmaya alan açmaktır.

Bolsonaro iktidarını tanımlamadan önce ulaşılan sağ popülizm ve faşizm tanımlamalarını hatırlatmak faydalı olacaktır. Sağ popülizm popülizmin bir varyasyonudur, dolayısıyla popülizmin birçok özelliği sağ popülizmde de görülür. Fakat sağ popülizmi farklı kılan nüanslar vardır: Lider-kitle arasındaki ilişki, toplumda yaratılan elit-halk-dışarıdakiler saflaşması, alarm duygusu, neoliberalizme içkinlik, solun güç kaybedişi sonucu güçlenme, halk inşasındaki yerlilik, erkeklik, otoriterlik eğilimi, tek sorun etrafında örgütlenme, statü kaybı yaşayan sınıflara çağrı yapma ve nostaljik geçmişe duyulan özlem duygusu. Sağ popülizm bütün bu özellikleri kullanan siyasal bir stratejidir. Fakat bu nüansların yanında sağ popülizmi diğer popülizm türlerinden net bir şekilde ayırt etmeyi sağlayan dört önemli motivasyon "lider-kitle ilişkisi, neoliberalizm planı, halk inşası sürecinde takındığı tutum ve otoriterlik eğilimleri"

şeklinde sıralanabilir. Faşizm ise karşı devrimci yıkıcılık, otoriterlik, anti-entelektüalizm, militarizm, ırkçılık, anti-sosyalizm ve modernizm karşıtlığı gibi özellikleri bünyesinde barındıran ama “yeni insan ideali, palingenetik mit ve içeride temizlik-dışarıda yayılmacılık” motivasyonlarıyla diğer siyasi ideolojilerden farklılaşan bir akımdır.

Bolsonaro iktidarının niteliği tartışılmadan önce sağ popülizm ve faşizmin özellikleri Bolsonaro iktidarı özelinde incelenecektir. Bunlara ek olarak Bolsonaro iktidarına “faşizm penceresi”nden bakıldıktan sonra Bolsonaro iktidarının niteliği tartışılacaktır.

8.1. BOLSONARO VE LİDER-KİTLE İLİŞKİLERİ

Sağ popülizmde lider-kitle ilişkisi fetiş derecesine varmaktadır (Saraçoğlu, 2017: 1085). Lider ile kitle arasında bir özdeşlik yaratılır. Sağ popülist liderler dışlanan kesimleri ve onların sorunlarını kabullendikleri iddia eder. Sağ popülist lider halk inşası sürecinde sıradan halk kitlelerini referans alır.

Bolsonaro sıradan yurttaşlar için sıradışı bir liderdir. Bolsonaro herhangi bir siyasi geleneğe bağlı olmadığını vurgulamıştır. Ordudayken bir dergiye verdiği röportajda askerlerin durumunun iyileştirilmesi talebi dolayısıyla iki hafta hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu durum, Bolsonaro'nun 2017'de başlayan seçim kampanyasında "uzlaşmaz" kişiliğini örneklendirmesinde önemli bir faktör olmuştur. Bolsonaro 1988'de başlayan siyasi kariyerinden itibaren toplamda beş siyasi parti değiştirmiştir. Bu onun *outsider* olduğu kadar faydacı bir lider olduğunu da göstermektedir. Bolsonarosiyasi kariyerinin başından beri otoriter eğilimlerini gizlemeyen bir siyasidir.

Bolsonaro destekçileri tarafından *Bolsomito* (Efsane) olarak adlandırılmaktadır. Darbe döneminde gerçekleşen işkenceyi öven, kadın düşmanı, homofobik ve –özellikle halk tanımını dışında kalan toplumsallıklara uygulanan- şiddeti öven bir dil kullanır. Bolsonaro seçimlerden altı hafta önce bıçaklanmıştır. Olayın tesadüf mü yahut planlı bir eylem mi olup olmadığı hala tartışma konusuyken –Bolsonaro'yu bıçaklayan kişinin akıl sağlığının kötü durumda olduğu ortaya çıkmıştır-, onun geleneksel elitler tarafından hedef tahtasına konulduğu algısını güçlendirir. Bu özelliklerinin yanında Bolsonaro açık sözlülüğüyle bilinir. Seçim döneminde yaptığı konuşmalarda iktidar olması halinde yapacaklarını oldukça açık bir şekilde beyan etmiştir.

Bolsonaro seçim kampanyasında bir asker olduğunu yönetmekten anlamadığını söylemiştir. O az konuşup çok iş yapacaktır. Bolsonaro göreve başladıktan sonra vulgar dilini devam ettirir. Amazon yangınından kendisini mesul tutan Macron'un eşine "çirkin" ve çevre aktivisti Greta Thunberg'e "şımarık" şeklinde hitap etmiş, babası işkence gören eski Şili Başkanı Bachelet'e darbe olgusunu övmüştür. Bu dil kullanım pratikleri Bolsonaro'nun kitlesi tarafından onun uzlaşmaz kişiliği algısındaki haneye artı olarak işlenmektedir. Çünkü Bolsonaro'nun düşmanı olanlar, aynı zamanda ulusun da düşmanıdır.

Bolsonaro'nun bu özellikleri Brezilya'daki sorunların mevcut öznelerle çözülemeyeceği ve bu durumdan çıkışın "güçlü bir liderlik" vasıtasıyla gerçekleşeceği varsayımıyla doğru orantılıdır. Bolsonaro'nun doğrudan ve "maço" kişiliği, Latin Amerika toplumları için alışıldık bir tipolojidir. Halk, Bolsonaro'nun bu sıradanlığında kendisinden bir şeyler görmektedir: Bolsonaro kendisini Brezilya halkının ortalamasının cisim bulmuş hali olarak göstermek istemektedir.

8.2. BOLSONARO VE NEOLİBERALİZM

Bolsonaro iktidarının ayırt edici özelliklerinden birisi onun sahip olduğu neoliberal ekonomik programdır. Bolsonaro'nun neoliberalizmi Latin Amerika'da 2000'li yılların başında yükselişe geçen kalkınmacı ekonomi programlarının bitişini simgelerken ülke içinde de İşçi Partisi'nin sol popülizmine keskin bir yanıt olmuştur.

Bolsonaro seçim sürecinde kamu harcamalarını azaltacağını söylemiştir (Perrotta, 2018: 22-24). Bolsonaro maddi imkân yaratmak için çevre korumaya yapılan harcamaları azaltacağını söylemiştir. 2016'da vaftiz olarak Evanjelik Kilisesi'ne geçen Bolsonaro için seçim çalışmasını bu dönemde başlattığı söylenmektedir (Oulalau, 2019). Orta ismi Mesih anlamına gelen Jair Messias Bolsonaro, Evanjelik Kilisesi'nin sözcüsü haline gelmiştir. Evanjelik Kiliseler, bürokrasiyi ve yukarıdanlığı eleştirir. Bu noktada Bolsonaro'nun doğrudan kişiliğiyle özdeşleşirler. Özdeştikleri bir diğer nokta ise ekonomiye bakışlarıdır. Evanjelik Kilise bireysel girişimlere önem vermektedir. Bolsonaro seçildikten sonra küçük kiliselere olan desteğini arttırmıştır. Aslında böylelikle Bolsonaro'ya ve ekonomik programına karşı olanların "din düşmanı" olarak kodlanması da kolaylaşacaktır (Saad-Filho ve Boito, 2016: 218).

Bolsonaro iktidara geldikten sonra sosyal yardımları kısmış ve özelleştirmeleri arttırmıştır. Çevre koruma ajanslarına devletin ayırdığı bütçeyi kesmiştir. Yaptığı emeklilik reformuyla binlerce emeklinin haklarını kısıtlamıştır. Bu önlemler bütçede fazla vermesine yol açmıştır. Bolsonaro maliyetli olduğu gerekçesiyle Küba'dan gelen 8 bin doktoru geri göndermiştir. Ancak bu doktorların maaşının %70'i Küba tarafından karşılanmaktadır (The L.G.H., 2019: 2). Bolsonaro, büyük sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda kırsal kalkınmanın önüne geçecek hamleler yapmıştır. Bolsonaro'nun halkın büyük çoğunluğunun zararına olan hamleleri koronavirüs pandemisinde açığa

çıkmiştir. Bolsonaro başta olmak üzere devlet yetkililerinin özensizliği pandeminin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu örnek aslında Bolsonaro'nun neoliberal programının bir yansımasıdır. Zirasağlık alanında görülen bu hamleler kamusal harcamaların kısılıp, özelleştirmelerin artması kararlarıyla orantılıdır.

Bolsonaro'nun danışmanları arasında birçok asker yer almaktadır. Bu askerlerin varlığı Bolsonaro'nun militarist geçmişiyle yorumlanabilir. Ancak günümüzde bu askerlerin varlıkları uygulanan neoliberal programın "güçlü" bir hükümet dayatmasına bir yanıt şeklinde okunabilir. Bolsonaro STK'ların güç kaybetmesi sonucunda artan çeteleşmenin önüne daha fazla şiddetle geçmeyi savunur. Bolsonaro seçildikten sonrasediz askerle Askeri Diktatörlük'ten beri en fazla asker sayısına sahip hükümet olmuştur. Ancak Bolsonaro Brezilya halkının PT dönemindeki kazanımlarını geriletten neoliberal ekonomik programı popülist bir yöntemle uygulamaktadır. Bu program karşısında oluşan direnişler zor yoluyla bastırılmamaktadır.

Görüldüğü üzere Bolsonaro'nun ekonomik programı yalıtık bir alan değildir. Bu programın sonuçları hayatın her alanında somutlaşmaktadır.

8.3. BOLSONARO VE HALK İNŞASI

Sağ popülist stratejiyi uygulayan öznelerde halk kavramı homojendir. Sağ popülistlerdeki halk kavramı ulusal kimliğe, tarihe ve kökenlere dayanır. Sağ popülistler bu inşa sürecinde eril değerleri öne çıkarır. Bu noktada kadın düşmanı politikalar gündeme gelir. Sağ popülist halk inşası içeride “hainler” ve dışarıda “düşmanlar” kodlar. Sağ popülizmde halk –sessiz çoğunluk- ahlaki olarak iyi olandır. Çoğunluğun öfkesinin sesi olan sağpopülist lider anti-semit ve islamofobik söylemlerin sesi olur (Mudde, 2016).

Sağ popülist strateji popülizmin yarattığı antagonizmaya hem yukarıdaki hem aşağıdaki hem de dışarıdaki bir grubu tarifleyerek müdahale eder. Bu dışarıdaki grup “dışarıdakiler” yani ötekilerdir. Böylelikle sağ popülist stratejide toplum üç kampa bölünür: Halk, elit ve “dışarıdakiler”. Sağ popülistlerin yarattığı üçlü gruplaşmada, “dışarıdakiler”den kast edilen genellikle göçmenler ve yabancılarıdır. Bu antagonizmaların yaratılmasındaki gerekçe sınıfsal ayrışmaları gündemden kaldırmaktır (Berlet, 1995: 283). Bolsonaro da Brezilya toplumu üç kampa ayırır. Bir yana elitleri koyan Bolsonaro diğer yana “dışarıdakiler”i koyar. Bunların karşısında ise Bolsonaro’nun temsilcisi olduğu saf ve temiz sıradan halk kitleleri vardır. Elitler-PT yöneticilerini de kapsayan- Brezilya’nın ilerlemesini istemeyenlerdir. “Dışarıdakiler” ise, PT destekçilerinin yanı sıra Topraksız Kır İşçileri (MST) gibi toplumsal hareketler kadın hakları savunucuları, LGBT’ler, Afro-Brezilyalılar, hak eden yoksullar ve hatta Suriyeliler başta olmak üzere göçmenlerdir. Bu iki toplumsallık, yani elitler ve diğerleri, halka karşı çeşitli konspirasyonlar içerisindedir. Halk ise tam olarak bunların ardından geriye kalanlardır. Brezilya’da gelir ve ırk arasında bir bağlantı olduğu hatırlandığında, bu halk,

beyaz, melez, şehirli, orta sınıf ya da orta sınıf olmak isteyen alt sınıflar, milliyetçi ve muhafazakâr görüşlere sahip kesimler olarak tanımlanabilir.

Bolsonaro homojen bir toplum tahayyül eder. Bu homojenliği bozacak olan göç ve göçmenler onun düşmanıdır. Bolsonaro kadınların kürtaj haklarına karşıdır. Bolsonaro Suriyeli göçmenleri dünyanın pisliği olarak niteler. Brezilya, Bolsonaro'dan önce Suriyeli göçmen sayısında Kuzey ve Güney Amerika'daki üçüncü ülke konumundadır. Bolsonaro, Suriyeli ya da başka bir milletten göçmenleri ulusal bütünlüğe saldırı olarak görür. Bolsonaro iktidarının ilk ve ikinci günlerinde yerli ve Afro-Brezilyalıları hedef almıştır (Duque ve Smith, 2019: 181). Bolsonaro halk inşası sürecinde bu değerleri ve kimlikleri dışarıda tutar. Dolayısıyla Bolsonaro'nun popülizminin klasik popülistlerdeki şekliyle içermeci değil neoliberal popülistlerdeki gibi dışlayıcı bir tarz izlediği söylenebilir.

Bolsonaro'da aile ve din gibi geleneksel değerler ortak bir kimlik inşasında önemli bir yer tutar. Bolsonaro'nun toplumu homojen bir bütün olarak tahayyül ederken içermeci değil dışlayıcı bir çizgi izlemesi onu sağ popülist olarak konumlandırır. Bolsonaro'nun Laclau'nun tartıştığı şekildeki "halk inşası"nda kullandığı strateji sağ popülizmdir. Bolsonaro kendi halkını inşa ederken ülke içinde ve dışında düşmanlar yaratır. Bolsonaro'nun halkına dâhil olmayanlar düşman olarak kodlanır: Örneğin ülke içinde PT destekçileri bu düşman ihtiyacını doldururken ülke dışında Venezuelalı Bolivarcılar başdüşman ihtiyacını karşılar.

8.4. BOLSONARO İKTİDARI VE OTORİTERLİK

Popülistler demokrasinin yarattığı hayal kırıklığı sonucunda kurumların toplumda yol açtığı yabancılaşmaya halkın tepkisi sonucundagüç kazanır. Popülist stratejiye göre temsili demokrasi kurumları devletin yavaş hareket etmesine yol açar. Demokrasiyle olan bu ikircikli ilişki otoriterlik eğilimlerini beraberinde getirebilir (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 99). Sağ popülizm sağ kanat aşırılıktan farklı olarak sisteme değil mevcut düzene karşıdır. Demokrasiyi bir kurum olarak reddeden aşırı sağdan farklı olarak yalnızca demokratik kurumları reddederler. Sağ popülistler bu demokratik kurumların elitlerin elinde olduğunu düşünmektedirler (Berköl, 2019: 74-82).

Bolsonaro liberal demokrasiye olan mesafesini her fırsatta dile getirmiştir. Askeri Diktatörlük dönemini özlemle anar ancak demokratik kurumların dışına çıkmaz. Bolsonaro için diktatörlüğünü anayasa ile meşrulaştırmaya çalışan Pinochet'ye benzediği şeklinde yorumlar yapılmıştır. Bilindiği üzere Bolsonaro'nun programı olan neoliberalizm ilk kez Pinochet diktatörlüğünce uygulanmıştır. Bolsonaro birçok kez demokrat olduğunu dile getirmek zorunda kalmıştır. Fakat diğer yandan eğer işler hale gelmezse Kongre'yi askıya alacağını beyan etmiştir. Hükümette yedi eski asker ile birlikte üçradikal Hıristiyan ve dört ultra-liberal yer almaktadır (Prinsloo, 2019: 4). Bu askerlerin varlığı, Bolsonaro'nun sözünü ettiği "düzen" ve "disiplin" in uygulanması için bir "teminat" olarak görülebilir.

Bolsonaro'nun otoriterlik tartışmalarındaki bir diğer argüman şiddet kullanımınıdır. Bolsonaro, seçim sürecinde ilk ve ikinci turlar arasında iktidarının birinci yılında şiddeti sembolik hedefler üzerinde kullanılmıştır. Bolsonaro göreve başladığı gün şiddet

kullanımını arttıran bir kararnameyi imzalar. Bu kararname ile silahlanma yasası esnetilmiş ve silahlanma yaşı aşığı çekilmiştir. Bolsonaro ile birlikte polis in kullandığı şiddette gözle görülebilir bir artış meydana gelmiştir (Maues, 2019). Bolsonaro'da şiddet kullanımı, PT'ye oranla oldukça yüksektir. Ancak Bolsonaro devletin "meşru" şiddet kullanım hakkına dayalı bir yöntem kullanır. Şiddet kullanımını yasalar dâhilinde arttırır. Ölümlerle sonuçlanan şiddet kullanımı da bu yasalara dâhildir. Bolsonaro yasaların verdiği iznin dışına çıkmamaktadır ancak yürürlüğe sokulan yeni yasalarda devletin şiddet kullanımı artışa geçmiştir.

Otoriterlik eğilimi yalnızca şiddet kullanım pratikleri ve liberal demokrasi kurumlarına olan mesafe ile sınırlanamaz. Bu noktada sağ popülist otoriterlik ile faşist karşı devrimci yıkıcılık arasında önemli bir fark olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

8.5. FAŞİZM PENCERESİNDEN BOLSONARO

Bolsonaro'nun faşizmdeki gibi anti-komünist olup olmadığı, modernizm karşıtlığı, ırkçılık veentelektüellik karşıtlığı gibi özelliklere ne kadar yaklaştığı bu bölümün konusudur. Bolsonaro'nun geçmişinde ve bugününde, iktidarı dönemi de dâhil olmak üzere faşizmin ayırt edici üç motivasyonu olan yeni insan yaratımı, palingenetik mitlerin kullanımı, içeride-temizlik vekarşı devrimci yıkıcılık (içeride temizlik), dışarıda yayılmacılık ilkeleri bu başlık altında incelenecektir.

Bolsonaro'nun geçmişi ve kariyeri incelendiğinde görülmüştür ki ordudan ihraç edildikten sonra siyasete atılan Bolsonaro ideolojik olarak sağda konumlanan partiler içinde siyaset yapmıştır. Brezilya'nın Askeri Diktatörlük dönemi için solun yükselişine karşı gerçekleştiği düşünüldüğünde Bolsonaro'nun –sağ siyasetçilerden bile eleştiri alacak derecede- Askeri Diktatörlük destekçiliği onun anti-komünist konumunun bir kanıtı olarak görülebilir. Bolsonaro'daki modernizm karşıtlığı ise dikkat çeker bir pozisyonda değildir.Yani faşist ideolojideki gibi bir modernizm karşıtlığı görülemez. Bolsonaro, modernlik öncesi bir çağa özlem duymamaktadır. O, modern Brezilya'yı ve moderniteyi kabullenmektedir. Çünkü Brezilya tarihsel anlamda düşünüldüğünde modern-öncesi dönemde Brezilya topraklarında yerliler yaşamaktadır. Dolayısıyla eğer Bolsonaro modernliğe karşı çıkarsa kendi *raison d'être*'sine de (varlık sebebi) karşı çıkacaktır. Bir anlamda Brezilya'nın “beyaz” tarihi modernleşme sürecinin de tarihidir.

Brezilya'da ırkçılığın tarihi Latin Amerika'nın tarihiyle eş zamanlı yürür. Yani, Brezilya'ya yerleşen Portekizli sömürgeciler ve onların devamcıları olan beyazlar, yerliler ve siyahlar başta olmak üzere farklı ırklar üzerinde üstünlük iddialarında bulunmuştur. Bu ırksal ayrışma bugün dahi süregelmektedir: Toplumsal yaşamdan ekonomiye kadar tüm alanlarda görülmektedir. Ancak Brezilya'daki –en büyük özne ve düşünsel anlamda

öncü olan- faşist Entegralist Hareket (bugün Neo-Entegralistler olarak adlandırılır) ırk konusuna Avrupa'daki benzerlerinden farklı yaklaşır. Entegralistler Brezilya'daki temel ırk olarak melezliği belirler. Burada Bolsonaro faşist hareketten ayrılır. Onun ırkçılığı Brezilya'daki geleneksel beyaz elitin ırkçılığına yakındır: Daha ayrımcı bir pozisyonu benimser. Yani bir anlamda Bolsonaro'daki ırkçılık Avrupa'daki faşizmlerin ırkçılığına benzemektedir.

Bolsonaro'daki entelektüellik karşıtlığı oldukça hissedilir bir yerde durmaktadır. Fakat bu noktada hatırlanmalıdır ki entelektüellik karşıtlığı aslında sağ ideolojilerin birçoğunda ortak motivasyonlardan biridir. Bolsonaro özellikle PT'ye yakın olan entelektüelleri homofobi, kürtaj gibi konuları "özendirdikleri" gerekçesiyle ilintilendirir. Bu noktadan bakıldığında, Bolsonaro'nun entelektüellik karşıtlığı diğer sağcılarda mevcut olan kadardır. Bolsonaro entelektüellik karşıtlığı motivasyonunu halk inşası sürecinde kullanır: Entelektüeller sıradan halkın dışındadır. Dolayısıyla sıradan halkın değerlerini anlayamazlar, bu halkın değerlerine yabancıdırlar. Görüldüğü üzere bu gibi motivasyonlar Bolsonaro'nun niteliğini belirleme konusunda yardımcı değildir.

8.5.1. BOLSONARO'DA MİT: PALİNGENETİK Mİ, NOSTALJİK Mİ?

Latin Amerika ırkların birbirlerine fazlaca karıştığı bir bölgedir. Fetih sürecinin ardından Avrupa'dakine benzer bir ari ırk arayışının zorluğu ortadadır. Dolayısıyla Avrupa faşizmlerindeki palingenetik mitlerin kullanımı Latin Amerika faşizmlerinde görülmez. Entegralist Hareket'in ırklara yaklaşımı bunun kanıtıdır. Palingenetik kavramı Roger Griffin tarafından ortaya atılan bir kavram olup, "Yunanca '*palingenesis*' (yeniden doğuş) kelimesinden türetilmiştir. Buradan yeniden doğan, yenilenen anlamında kullanılmıştır" (Breur, 2017: 9). Yeniden doğuştan kastedilen faşist öznelerin, geçmişin görkemli imparatorluklarının gelecekte yeniden kurulmasının amaçlanmasıdır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken, faşist öznelerin bu gelecek kurgusunu yaparken yozlaşmış olarak gördükleri bugünün (şimdiki zamanın) üzerinden atlamalarıdır. Palingenetik mitlerin kullanımı aynı zamanda Brezilya'daki Entegralist Hareket'te görülmemiş bir olgudur. Latin Amerika'da Avrupa'daki kökenlerle ilgili bir mit arayışına girilmemiştir. Latin Amerika'nın yerleşimcileri büyük oranda Avrupa'dan göçen İspanyol ve Portekizlilerdir.

Bolsonaro özelinde incelendiğinde Bolsonaro'nun öne çıkardığı geçmiş miti, faşistlerin kullandığı gibi palingenetik bir mit olmaktan ziyade (Örneğin Almanya'da Cermen miti, İtalya'da ise Roma İmparatorluğu miti) daha yakın bir geçmişe dayanmaktadır. Bolsonaro Brezilya'da 1964-85 yılları arasında gerçekleşen Askeri Diktatörlük dönemini bir mit olarak öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla Bolsonaro bu noktada faşistlerden ayrılmaktadır. Onun nostaljik miti kullanma yöntemi Brezilya halkına çıkış olarak gösterdiği kavramlar olan "düzen" ve "disiplin" in referansı olmasından kaynaklıdır:

Bolsonaro'ya göre Askeri Diktatörlük sol partilerin bahsettiği gibi kötü değildir, tersine gerekli olanı uygulamıştır.

8.5.2. BOLSONARO'NUN İNSANI: YENİ Mİ, ALIŞILDIK MI?

Bolsonaro Hıristiyanlık ve aile değerlerinin önemini öne çıkarmıştır. Bolsonaro'ya göre sol bu değerleri yozlaştırmıştır. Bolsonaro, Rousseff'in azli lehine oy kullanırken Askeri Diktatörlük döneminin sloganı olan "Tanrı, aile ve özgürlük için" sloganını kullanmıştır. Bolsonaro'nun geçmişi, seçim çalışması ve iktidarının ilk senesi incelendiğinde onun öne çıkardığı değerlerin aile ve din gibi mevcut olanı savunmaya kararlı bir değerler sistemi olduğu görülecektir (Goldstein, 2018b: 10). Bolsonaro *gender* ideolojisini ve Haddad tarafından müfredata sokulan "*gay kit*" adı verilen eşcinsel haklarını hedef almıştır. Bolsonaro seçim sürecinde bilim ve teknoloji gibi alanlardaki kamu harcamalarını azaltacağını dile getirir.

Bolsonaro'nun toplum vizyonunun "muhafazakâr" olduğu söylenebilir: O, yeni bir toplum vizyonu oluşturmaktan ziyade geçmiş değerleri geri getirme arzusundadır. Yani Bolsonaro, sıradan halkta var olan değerleri "muhafaza" etmek istemektedir. Bolsonaro böylelikle faşizmin önemli bir motivasyonu olan "yeni insan yaratımı"na sahip değildir. Bu, diğer bazı özellikler gibi tali değildir. Burada tali kelimesiyle kastedilen şudur: Bolsonaro iktidarı otoriterleşse dahi ideolojik anlamda yeni insan yaratımı özelliğini bu otoriterliğin gerisinde kalacaktır. Bolsonaro'nun popülist stratejisi sıradan Brezilyalı'nın temsilcisi olmak yönündedir.

8.5.3. BOLSONARO İKTİDARINDA KARŞI DEVRİMCİ YIKICILIK

Otoriterlik başlığı altında tartışıldığında görülmüştür ki Bolsonaro'nun ülke içerisindeki programı her ne kadar otoriterliğe eğilimli de olsa demokrasi sınırları içerisinde kalmıştır. Bolsonaro'nun şiddet kullanım pratikleri ise semboliktir.

Bolsonaro ülke içerisinde "düşman" olarak kodladığı toplumsallıklara ilişkin topyekün bir imhaya girişmemiştir. Bolsonaro'da halk inşası sürecinde toplu bir şiddet kullanımından söz edilemez. Bu halk inşası her ne kadar dışlayıcı da olsa dışarıda kalanların "temizlendiği" söylenemez. Bolsonaro'nun rakiplerine karşı kullandığı şiddet sembolik isimlere yöneliktir. Bu noktada Bolsonaro'nun faşist şiddet kullanım pratiklerinden ayrıştığı söylenebilir.

Bolsonaro'nun iktidarının ilk bir senesindeki eylemlerine bakıldığında otoriterliğe eğilimi oldukça hissedilir bir pozisyondadır. Buna rağmen Bolsonaro'nun otoriterliği demokrasi sınırları içerisinde kalmıştır. Dolayısıyla otoriterlik tartışması ve demokrasiye yaklaşım birlikte ele alınmıştır. Bolsonaro ülke dışında kurguladığı politikada yayılcı bir çizgiden ziyade Brezilya'nın PT-öncesi hattına geri dönmek istemektedir. Hatırlanacağı üzere PT dönemi Brezilya dış politikası başta Venezuela olmak üzere bölge ülkeleriyle işbirliği yapmaya dayanan dayanışmacı bir çizgideydi. Oysa PT-öncesi dönemde Brezilya dış politikada ABD ile yakın bir çizgi seyretilmekteydi.

Bolsonaro'nun iktidarının ilk senesinde gerek ABD gerekse de ABD'nin müttefik ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmesi Brezilya'nın PT-öncesi dış politika kodlarına geri dönüş yaptığının bir göstergesi olarak görülebilir. Bunun yanı sıra Brezilya "dış düşmanları" yeniden tarif eder: ABD'nin son dönemde rakibi olan Çin Bolsonaro tarafından komünist Venezuela'nın destekçisi olarak kodlanır. Çin-Venezuela ittifakı Bolsonaro için dış düşmanlar olarak tarif edilebilir. Fakat yine de Bolsonaro iktidarında, faşizmin önemli bir ayırt edici motivasyonu olan yayılcılık ilkesi görülemez. Bolsonaro içeride temizlik, dışarıda yayılcılık ilkesinden ziyade "içeride baskı, dış politikada ABD ittifakı" ilkelerini takip etmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki Bolsonaro sağ popülist stratejisiyle uygun olarak içeride ve dışarıda düşmanlar yaratıp kriz algısını diri tutmaktadır. Böylece onu başa getiren kriz algısı düşmanların konspirasyonlarıyla devam edecek ve iktidarı garanti altına alınacaktır.

Fakat içeride temizlik olgusu yalnızca imha ile sınırlanamaz. İçeride temizlik ile kastedilen halk inşası sürecinde "dışarıda kalanları" imha etmenin yanında devletin mevcut kurumlarına ve kazanılmış haklara yönelik bir "karşı devrimci yıkıcılık" süreci ile içiçedir. Bu karşı devrimci yıkıcılık, sadece halk inşası sürecinde dışarıda kalanlara yönelik şiddetle sınırlı değildir. Karşı devrimci yıkıcılık, devletin şimdiye kadar inşa edilmiş kurumlarına, ideolojik örüntülere ve üzerinde uzlaşmış hukuki çerçevelere karşı bir yıkıcılık tahayyül eder. Bolsonaro her ne kadar liberal demokratik kurumlarla zıtlık içerisinde görünse de Brezilya devletindeki mevcut kurumların yıkımına dair bir girişimde bulunmamıştır. Aksine Brezilya Yüksek Mahkemesi ve Senato'nun varlığı Bolsonaro'nun otoriterleşme eğilimlerinin önünde güçlü bir karşı duruş sergilemektedir. Bunun en önemli göstergesi 2020'de Adalet Bakanı Sergio Moro'nun istifasıyla başlayan yönetim krizidir. Moro'nun, Bolsonaro'nun usulsüzce federal polis

liderini görevden almasının ardından istifa etmesiyle birlikte kabinedeki birçok bakan görevini bırakmıştır. Bunlardan biri Bolsonaro'nun önemli bir yer ayırdığı eğitim alanındaki bakanlıkta yaşadığı sorundur. Eğitim Bakanı Abraham Weintraub, Moro'nun istifasının ardından başlayan sürecin sonunda istifa etmiştir (El Tiempo, 2020). Bunun ardından göreve getirilen Carlos Alberto Decotelli göreve getirildikten beş gün sonra diplomaları sahte olduğu için istifa etmek zorunda kalmıştır (Birgün, 2020). Bolsonaro bu karşı duruş karşısında geri çekilmekten ziyade baskısını arttırarak sürdürmektedir.

Sonuç olarak Bolsonaro'nun içeride temizlik ilkesi faşizmdeki gibi bir karşı devrimci yıkıcılığa varmamıştır. Bolsonaro iktidarının otoriterliğinin artıp atmaması onun rejim biçiminin alacağı seyirle de ilintilidir. Bolsonaro şimdilik otoriterliğini demokrasi sınırları çerçevesinde tutmaktadır. Bu sağ popülist stratejinin bir sonucu değildir fakat sağ popülist strateji Bolsonaro'nun otoriterleşme eğilimine rağmen halktan aldığı desteğin sürdürülmesinde önemli bir yer tutar.

SONUÇ

Sağ popülizm ve faşizm kavramları son dönemlerde aynı analitik çerçeve içerisinde kullanılmaktadır. Çalışmada bu noktaya temel bir itiraz söz konusudur. Bu çalışmada göstermeye çalıştığım üzere popülizm ve faşizm aynı cinsten kavramlar değildir. Sağpopülizm bir ideoloji, rejim türü yahut devlet biçimi değil sağ siyasi özneler tarafından başvurulan siyasi bir stratejidir. Bu yüzden popülizm normatif olarak “ilerici/gerici” şeklinde tanımlanamaz. Bugün merkezdeki birçok uzlaşmacı hareket yerine radikal hareketler yükseliştir. Özellikle 2008 krizinden sonra popülizm hiç olmadığı kadar gündemdedir. Dolayısıyla popülizm kapitalizmin krizinin semptomlarından biri olarak görülebilir. Aynı zamanda popülizm halk nezdinde karşılık bulmuştur, seçim başarıları bunun en önemli göstergesidir. Popülizmin halk içerisinde bu kadar etkinse siyasal bir krizden de söz edilebilir.

Sağ popülizm ve faşizmi iki aynı türden kavram olarak görmek yanlış bir sorunun sorulmasına yol açar: Popülizm mi, faşizm mi? Sorulması gereken asıl sorular şunlardır: Bugün gündemde olan sağ hareketler popülist stratejiye bağlı olarak mı yükselişe geçmişlerdir? Bu soruya “evet” yanıtı verilirse sonra şu sorulmalıdır: Sağ popülist stratejiyi kullanan hareketler küresel düzlemde bir faşistleşme sürecinin başlangıcına mı alamettir? (Saraçoğlu, 2017: 1101-1103). Bu soruya tarafımızca olumlu yanıt verilmemiştir. Bu dönemin bir diğer farkı kurulu düzeni karşısına alan hareketlerin

genellikle muhalefette yer almasına karşılık bugünkü sağ popülist hareketler iktidardayken de bu retoriği devam ettirmektedir.

Bu noktada şu soru gündeme gelmektedir: Faşist bir siyasal projeyi ayırt eden şey nedir? Faşizm sadece bir devlet biçimi değil aynı zamanda bir siyasal hareket ve ideolojidir. Faşizm kendisini siyasal hareket/ideoloji ve devlet biçimi fazlarında gösterir. Faşizmi bütün fazlarında (hareket, ideoloji ve parti) takip eden ortak üç ideolojik motivasyon üzerinden yola çıkılarak faşizmi diğer siyasal hareketlerden ayırabiliriz. Bu üç ideolojik motivasyon, “yeni insan, palingenetik mit ve içeride temizlik-dışarıda yayılcılık”tır. Faşizmi diğer sağ hareketlerden ayıran bu üç motivasyon faşizmi teşhis etmemizi olanaklı kılar. Ancak bu üç motivasyon faşizmi tanımlama noktasında yeterli değildir. Faşizmi tanımlayacak olan bu üç ideolojik motivasyonun yanında nesnel-sınıfsal koşullardır. Bunların yanında egemen ideolojinin krizi sol hareketin bunalımı gibi etkenler söz konusudur. Faşizmi ayırt eden noktaların altı çizildikten sonra şu soru gündeme gelir: Popülist stratejinin taşıyıcısı olan özneler bu üç ideolojik motivasyon kurgusu üzerinden mi ilerlemektedir? Bu sorunun sorulmasının ardından küresel çaptan ülkesel çapa inilebilir. Tekil örnekler incelenmeye başlanınca görülmektedir ki ileri kapitalist ülkelerde popülist stratejiyi kullanan siyasi özneler faşist bir siyasal projeyi taşımaktan uzaktır. Bu söz konusu hareketlerin daha az tehlikeli olduğu ya da ülkedeki sınıf mücadelesinin seyrine göre bu hareketlerin faşistleşmeyeceği anlamına gelmemektedir.

Son dönem dünyanın birçok farklı bölgesinde yükselişe geçen sağcı liderlerin kullandığı yöntemler hakkında birçok tartışma yürütülmüştür. Başta Trump olmak üzere Latin Amerika’da iktidara gelen sağ siyasetler ve 2018’de Brezilya’da iktidara gelen Jair Bolsonaro ile bu tartışma yoğunlaşmıştır. Bugün bu iktidarların niteliği üzerinde bir

uzlaşma yoktur. Bu sağ iktidarlar için birçok kavram kullanılmıştır: Sağcı, neoliberal, muhafazakâr, faşist, neofaşist, kriptofaşist, XXI. yüzyıl faşisti, popülist, ulusalcı popülist ve sağ popülist gibi. Bu durum kavramsal bir karmaşayı beraberinde getirmiştir. Tüm sağ siyasetler faşist midir? Tüm sağ siyasetler sağ popülist midir?

Brezilya'da iktidarda olan Jair Bolsonaro örneğinden yola çıkılarak söz konusu tartışmaya katkıda bulunulmuştur. Öncelikle popülizm kavramından ne anlaşıldığı netleştirilmiştir. Popülizmin tarihi hangi özneleri işaret etmek için hangi zaman dilimlerinde kullanıldığı, literatüre ne zaman girdiği ve tartışmaların ne zamandan itibaren yoğunlaşmaya başladığı ele alınmıştır. Popülizm üzerinde uzlaşıya varılamayan bir kavramdır. Bunun hem nedeni hem de sonucu olarak popülizme birçok farklı yaklaşım söz konusudur. Dolayısıyla bu yaklaşımları incelemek popülizmi kavrama yolunda en sağlıklı olanlar içerisinde bir senteze ulaşılmıştır. Kullanılan bu eklektik yöntem uzlaşıya varılamayan her kavram için gereklidir. Yaklaşımların incelenmesinin ardından popülizm yaklaşımlarından bir popülizm tanımına ulaşılmıştır. Popülizm için, "halkı iki antagonistik kampa bölen, elitlere karşı halkın sözcülüğüne girişen, genellikle bir kriz ve alarm duygusu etrafında öbekleşen, genel olarak ekonomik ve siyasal temsil krizleri sonrası ortaya çıkan ve bu özelliklerinden kaynaklı olarak siyasal strateji özelliği kazanan bir fenomen"tanımı yapılabilir. Popülizmin birçok farklı isimle nitelenen ancak sağ ve sol olarak genelleştirilebilecek iki alt türü vardır.

Popülizm fenomenine birçok farklı yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımların bütünü incelenmiş ve içlerinden en sağlıklı olanların Weyland (2001) ve Laclau'nun (2005) yaklaşımları olduğu görülmüştür. Bu yaklaşımlar diğerlerinden farklı olarak popülizmi başlı başına bir ideoloji olarak görmez. Bunun yerine ideolojilere eklenen bir strateji ve politik bir mantık olarak görür. Popülist strateji kullanıldığı ideoloji ya da ekonomik

programlar anlaşılmeden anlamlandırılmaz. Popülizm literatürüne asıl büyük katkının Laclau tarafından yapıldığı unutulmamalıdır. Mudde, Moffitt ve Ostiguy gibi araştırmacıların popülizm incelemelerine ışık tuttuğu göz ardı edilmemelidir.

Sağ popülizm popülist stratejinin sağ siyasetler tarafından kullanılması durumudur. Ancak “sağ” ön ekinin getirdiği özellikler vardır. Sağ popülizm, popülizmdeki gibi toplumu iki değil üç kutba ayırır. Bir yanda sağ popülist liderlerin sözcüsü olduğu halk tabakaları varken diğer tarafta elitler ve “dışarıdakiler” vardır. “Dışarıdakiler” olarak anılan topluluk halkın saflığını bozmaya çalışan öznelerdir. Elitler ise bu “dışarıdakiler” ile ittifak halindedir. Elitler her ne kadar karşıt konumda yer alsalar da sağ popülizmin “ulus” olarak tarif ettiği tanımın içindedir. Bu halk inşası kavramının yanında sağ popülist strateji neoliberal programı uygulama biçimi, lider-kitle ilişkisi ve otoriterliğe eğilimi ile diğer popülizm sınıflamalarından ayrılmaktadır.

Sağ popülizm kavramı için birçok farklı niteleme kullanılmıştır: Muhafazakâr popülizm, neoliberal popülizm, ulusal popülizm ve milliyetçi popülizm bunlardan bazılarıdır. Bu kavram çeşitliliği bir süre sonra kavramların içinin boşalmasına yol açmaktadır. Milliyetçi ve ulusal popülizm hem Venezuela’da kalkınmacı bir ekonomik programa sahip olup sol bir retorikle hareket eden Hugo Chavez için hem de Avrupa’daki neoliberal programa sahip olup göçmen karşıtı retoriğe sahip olan sağcı partiler için kullanılmıştır. Kavram karmaşası bu noktada başlamaktadır. Doğal olarak bu noktada kavramsal bir sadeleşmeye gidilmesi önerilmektedir. Sadeleşmeden kast edilen söz konusu kavramların tek çatı halinde toplanmasıdır. Bu noktada önerimuhafazakâr, neoliberal ve faşist ideolojilere sahip olup popülist yöntemleri uygulayan özneler için sağ popülizm kavramının kullanılması; sosyalist, komünist ve sol sosyal demokrat

ideolojilere sahip olan ve popülizmi uygulayan özneler için ise sol popülizm kavramının kullanılmasıdır.

Tartışmalar incelendikten sonra görülmüştür ki Jair Bolsonaro için kullanılan kavramlardan öne çıkanlar faşizm ve sağ popülizmdir. Bu noktada Bolsonaro'yu faşist olarak niteleyenler onu mevcut sağ popülist isimler arasındaki en radikal olanı olarak belirtmişlerdir. Bu teze göre Bolsonaro'nun faşist olmasının temel gerekçesi sağ popülizmi aşırıya vardırmasıdır. Buradaki temel hata sağ popülizmi bir ideoloji olarak anlamaktan ileri gelmektedir. Dolayısıyla sağ popülizmi bir ideoloji olarak değilideolojiler tarafından kullanılan bir strateji olarak anlamak gerekir. Bu çalışmada faşizm sağ popülizmin devamcısı olarak görülmemektedir. Bu noktada faşizmin ne olduğunu anlamak gerekmiştir. Özellikle savaş sonrası faşizme yani neofaşizme değinmek zorunlu hale gelmiştir. Çünkü neofaşist özneler politik alanda ve fiziken hayatta kalmak için faşizm tanımlamasından kaçınmış, paramiliter eylemliliklerle doğrudan bir bağ kurmamışlardır. Kavram karmaşası bu noktada artmıştır. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren neofaşizm ve diğer sağ özneler arasında akademik anlamdaki farklılıklar görmezden gelinmeye başlanmıştır. Burada hatırlanması gereken sağ siyasetler arasındaki fikir ortaklıklarıdır. Örneğin ırkçılık ve anti-semitizm gibi özellikler farklı dozlarda da olsa sağ siyasetlerin neredeyse tümünde görülmektedir. Dolayısıyla sağ siyasetleri tümünden faşist olarak anlamamak için söz konusu ideolojilerin ince ayrımlarını belirtmek gerekmektedir.

Faşizm kavramına ulaşılrken üç temel çekirdek özellik tespiti yapılmasının gerekçesi budur: Diğer siyasetlerden farkını ortaya koymak. Özellikle savaş sonrası dönemde faşizme yaklaşımlar kavram karmaşasının başlıca nedeni olmuştur. Örneğin Marksistler aşırı sağcıları faşist olarak görmüştür. Modernleşme okulu ise aşırı sağı kendine has bir

ideoloji olarak tespit etmiştir. Kavram karmaşasını sona erdirmek için söz konusu teorik yaklaşımlar incelenmiştir. Faşizm üstün ırkçı, palingenetik mitleri kullanan, yeni insan yaratımı ve içeride temizlik-dışarıda yayılcılığı öngören siyasal bir ideolojidir.

Faşizme yaklaşımlar içerisinde Marksist yaklaşımla benzerlik kurulmasının temel gerekçesi Marksist yaklaşımda ekonomik belirlenimli bir faşizm tanımı yapılmış olsa da faşizmin uyguladığı ekonomik plan ve halktan gördüğü desteğin faşizm ve popülizm arasındaki ilişkiyi anlamayı kolaylaştırmasıdır. Ancak faşizm incelemeleri çok yönlü ve oldukça gelişmiş bir literatüre sahiptir. Bu noktada tek bir anlayışa bağlı kalmak sorunlu bir yöntem olduğundan popülizm kısmında yapıldığı gibi diğer yaklaşımların öne çıkan noktaları kullanılmıştır. Örneğin neofaşizm tartışması yapıldığında faşizmdeki gibi Marksist yaklaşım kullanılmamıştır çünkü neofaşizmi inceleyen anaakım Marksist yaklaşım neofaşizmi diğer sağ ideolojilerle eşitleyebilmektedir. Bu eşitleme tezin amacına bağlı başına zıttır. Dolayısıyla bu noktada neofaşizmi incelerken modern iktidarların faşizme gerek bırakmayacak şekilde otoriterliği uygulayabildiği yaklaşımı kullanılmıştır.

Bolsonaro'yu ve onu iktidara getiren koşulları anlamak için Latin Amerika ve Brezilya'nın tarihsel koşullarını anlamak gerekmektedir. Latin Amerika çok zengin bir tarihe sahiptir. Latin Amerika'yı özgün kılan noktalardan bazıları Bolsonaro'yu iktidara getiren koşullar arasındaki benzerlik olduğu ölçüde irdelenmiştir. Örnek olarak Latin Amerika'ya özgü olan güçlü liderlik ve halk-oligarşi arasındaki antagonistik kamplaşma aynı zamanda popülizmde de görülür. Latin Amerika'daki popülizm geleneğinin gücü hatırlandığında bu özgünlükler anlam kazanır. Görülmüştür ki Bolsonaro çizdiği profille halk-oligarşi ayrımında oligarşi tarafında olduğunu kanıtlamıştır ancak onun iktidarını farklı kılan kendini halktan biri gibi sunabilmesidir.

Latin Amerika popülizmi Carlos de la Torre (2017a) tarafından daha kolay anlaşılması için bir dönemleştirmeye tabi tutulmuştur: Bu dönemleştirme klasik, neoliberal ve radikal popülizm dönemleridir. Bu her üç dönemde Brezilya'dan bir popülist yer almıştır. Buradan kabaca Brezilya'da da güçlü bir popülizm geleneğinin olduğu sonucuna ulaşılabilir. Brezilya'da yalnızca popülizm değil faşizm de güçlü bir geleneğe sahiptir. Brezilya Latin Amerika'nın demografik, ekonomik ve coğrafi açıdan en büyük ülkesidir. Faşizm, Brezilya'da gerek iki savaş arası dönemde gerek savaş sonrası dönemde Entegralist hareket ile taban bulmuştur. Bu hareket, büyük bir kitleliliğe ulaşip iktidarı ele geçireme de varlığı her daim devam etmiştir. Brezilya tarihinde faşizm yahut neofaşizmle sonuçlanan bir iktidar deneyimi ile karşılaşmamıştır. Marksizmin faşizmi büyük sermayenin aracı olarak gören yaklaşımı hatırlandığında Brezilya'da egemen sınıfların otoriterliği başka ideolojiler eliyle sağladığı tespitine ulaşılabilir.

Brezilya tarihi dönemler halinde incelenir: Birinci Cumhuriyet, İkinci Cumhuriyet, Vargas Dönemi, Askeri Diktatörlük ve Yeni Cumhuriyet Dönemi. Vargas Dönemi, Latin Amerika popülizmleri altında incelenmiştir. Askeri Diktatörlük ve Yeni Cumhuriyet (yani demokrasiye geçiş) dönemleri Brezilya yakın tarihi dönemleştirmesinde incelenmiştir. Bu farklılık Vargas'ın aynı zamanda klasik popülizmin bir temsilcisi olmasından ileri gelmektedir. Bolsonaro iktidarını anlamak için 2003 yılında iktidara gelip 2016'da "anayasal darbe" ile iktidardan düşürülen PT hükümetlerini incelemek gerekmiştir. Bolsonaro'yu iktidara getiren koşullardan biri PT'nin toplumda yarattığı hayal kırıklığıdır.

Bolsonaro'yu iktidara taşıyan koşulların ne olduğunu görebilmek için Brezilya yakın tarihi incelenmiş ve Bolsonaro'nun bu tarihte kapladığı alana bakılmıştır. Bolsonaro

radikal popülizmin bir okulu olan İşçi Partisi'nin dört dönem ülkeyi yönetmesinin ardından iktidara gelmiştir. Bu soldan sağa geçiş konuyu ilgi çekici kılmaktadır. Dolayısıyla sol birparti olan PT iktidarına yer ayrılmıştır.

Bolsonaro üzerine yapılan tartışmalar onun faşist ya da sağ popülist olarak adlandırılması minvalinde seyretmiştir. Bu tezin iddialarından biri Bolsonaro'nun faşist olmadığı ancak sağ popülist olarak nitelenebileceği yönündedir. Aynı zamanda sağ popülizmin bir strateji olduğu faşizmin ise bir ideoloji olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu noktada muhafazakârlık ve faşizm, muhafazakârlık ve aşırı sağ arasındaki ayrımlar incelenmiştir. Literatürde son dönem sağ popülist dalgayı nitelendirmede yaşanan kavram karmaşası faşizm ve popülizm üzerinden ilerlediği için ağırlık bu iki kavrama verilmiştir.

Bolsonaro'nun neden faşist olarak nitelenemeyeceği palingenetik mit, yeni insan ideali ve içeride temizlik-dışarıda yayılmacılığı kapsayan karşı devrimci yıkıcılık başlıklarında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu noktada Bolsonaro'nun faşizmle ortaklaşan yönleri ortaya çıkarılmıştır. Bolsonaro'da faşizmin üç temel bileşeni olan yeni insan ideali, içeride temizlik-dışarıda yayılmacılık ve palingenetik mit görülmemektedir.

Bolsonaro neoliberal programların uygulanması noktasında otoriter liderlik gerekli hale gelmektedir. Bolsonaro ulusal ve uluslararası finans çevrelerine bu otoriterliğin garantisini vermiştir. Dolayısıyla bu otoriterliğin yukarıda bahsedilen üç temel öğeyle birlikte faşist bir içerik kazanması ihtimal dâhilindedir. Bolsonaro ve dünyadaki diğer sağ popülizm örnekleri tabandan gelen basıncı soğurabilme kapasitesi söz konusu otoriterlik tartışmasıyla birlikte düşünülmelidir. Brezilya modern tarihinin ekonomik olarak en durağan 10 yılına girmiştir. Bolsonaro tarafından uygulanan neoliberal program hakkındasöz konusu ekonomik durgunlukla birlikte düşünüldüğünde halk

kesimlerinin daha fazla zararına olacak tedbirlere yol açabileceği düşünülebilir. Bu açıdan Brezilya siyasetinin geleceğinde gerek halk kesimlerinden gelecek olan tepkiler gerek büyük siyasette Bolsonaro yahut başka siyasi öznelerin tutunacağı tavırların etkisi büyük olacaktır.

Sağ popülist strateji toplumu sınıfsal olarak değil ahlaki olarak kamplaştırır. Bolsonaro'nun Brezilya'daki toplumsal, ideolojik ve temsiliyet alanındaki krizleri çözmekten ziyade arttırdığı ortadadır. Sağ popülist yöntemin ahlaki kamplaşması Brezilya'daki krizleri şimdilik görünmez kılmıştır ancak Brezilya'nın gireceği muhtemel kriz ve Bolsonaro'nun ekonomi programının uygulanması için gereken otoriter yöntemler Brezilya siyasetindeki ahlaki kamplaşma yerine sınıfsal bir kamplaşmaya yol açabilir. Hatırlanmalıdır ki faşizm, sağ siyasetler kadar sol siyasetlerin de içine girdiği krizlerden doğmuştur. Brezilya siyasetinde meydana gelecek bu boşluğu Bolsonaro yahut sol bir özne doldurmayı başaramazsa Brezilya, Bolsonaro'dan daha otoriter, neofaşist denebilecek bir iktidar süreciyle karşı karşıya kalabilir.

Bolsonaro örneğinden hareketle yanlış sorulduğunu düşündüğüm "Sağ popülizm mi? Faşizm mi?" sorusuna yanıt verdim. Sorunun yanlışlığının temel nedeni sağ popülizm ve faşizmi iki aynı türden kavram olarak görmekten ileri gelmektedir. Soruyu doğru bir şekilde sormak için öncelikle bu iki kavramın nasıl tanımlanması gerektiği üzerinden bir netlik sağlanması gerekmektedir. Bu netlik sağlandıktan sonra-yani sağ popülizmin, faşizm gibi siyasal ideolojilere eklenilebilecek bir strateji olduğu ortaya konulduktan sonra-Bolsonaro örneğinden hareketle "Bolsonaro, popülist stratejiye bağlı olarak yükselişe geçen bir siyasetçi midir?" sorusuna bir cevap aranmıştır. Bolsonaro'nun J.B. Foster'ın (2017) iddia ettiği gibi bir neofaşist olmadığı ortaya konulmuş ve son dönem sağ

popülist hareketlerin yükselişe geçişinin özellikle 2008 krizinin ardından ortaya çıkan neoliberalizmin bunalımının bir sonucu olduğu teşhis edilmiştir.

ÖZET

Brezilya'da 2018 yılında iktidara gelen Jair Bolsonaro'nun niteliğini inceleyen bu çalışma, 10 başlıktan oluşmaktadır. Bolsonaro iktidarı üzerine gerçekleşen tartışmalarda öne çıkan iki kavram sağ popülizm ve faşizmdir. Son dönem dünyanın birçok yerinde iktidara gelen ya da güç kazanan sağ özneler için de benzer bir tartışma söz konusudur. Bolsonaro iktidarının niteliği üzerinde varılacak sonucun, söz konusu sağ özneler için yapılan tartışmalar için faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu yüzden çalışmada, öncelikle sağ popülizm ve faşizm kavramlarının nitelikleri tartışılmıştır. Bu kavramlar üzerinde varılan tanımlar üzerinden bir karşılaştırmaya gidilmiştir.

Bu karşılaştırmanın ardından Bolsonaro iktidarının ilk yılındaki pratikleri ve Bolsonaro iktidarının niteliği üzerine yürütülen tartışmalar incelenmiştir. Sağ popülizm ve faşizm kavramları üzerine yürütülen tartışmada, bu iki kavramın birbirlerinden farklı iki kavram olduğu görülmüştür. Sağ popülizm siyasal bir stratejikken, faşizm siyasal bir ideolojidir. Sonuç kısmında, Bolsonaro iktidarının niteliği bu iki kavram üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda Bolsonaro iktidarının yaygın kanının aksine bir neofaşistleşme sürecinin başlangıcı olarak görülmemesi gerektiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Latin Amerika, sağ popülizm, faşizm, Brezilya, Bolsonaro

ABSTRACT

This study, in which Jair Bolsonaro's government who came to power in Brasil in 2018 is studied, consists of 10 chapters. Two concepts, which become prominent about debates of Bolsonaro's government, are right-wing populism and fascism. These debates are made about the right-wing subjects which come to power or gain strength in several places all around the world. The result in the final of this thesis about the Bolsonaro's government characteristic can be helpful for these debates. For this reason, in this thesis firstly the charecteristic of the concepts of right-wing populism and fascism are argued. After defining, these two concepts are compared with each other.

After this comparison, practices of Bolsonaro's first year and the debates about characteristic of Bolsonaro's government are studied. It is seen that these two concepts are different from each other after analyzing the debates about the concepts of right-wing populism and fascism. Right-wing populism is a strategy while fascism is an ideology. In the result chapter, Bolsonaro's government is reviewed in terms of these concepts. Concluding this review it is shown that the government of Bolsonaro is not a starting point of a process of neofascism on the contrary the mainstream says vice versa.

Keywords: Latin America, right-wing populism, fascism, Brasil, Bolsonaro

KAYNAKÇA

Adorno, T. (2011). *Otoritaryan Kişilik Üzerine*. (Çev. Doğan Şahiner). İstanbul: Say Yayınları.

Agostinone-Wilson, F. (2020). Fascism and Right-Wing Populism: Similarities, Differences, and New Organizational Forms. In *Enough Already! A Socialist Feminist Response to the Re-emergence of Right Wing Populism and Fascism in Media* (pp. 31-60). Brill Sense.

Akçay, Ü. (2019). *Türkiye’de neoliberal popülizm, otoriterleşme ve kriz*. Toplum ve Bilim, 147. Sayı içinde.

Akgemci, E. - *Brezilya siyasetinde popülizm ve yolsuzluk ilişkisi: Lula’yı cezalandırmak*. “Popülizm”, Birikim Dergisi, 353. Sayı, Eylül 2018, İletişim: İstanbul.

Akman, U. (2019). *Rise of right-wing populism in Europe?: The case of alternative für Deutschland (AfD) in Germany* (Doctoral dissertation).

Albayrak, Ö. (2018). *Neoliberalizm ve popülizm*. “Popülizm,” Yeni E, 22. Sayı, Ağustos, EOS İletişim: İstanbul.

Altınkaş, E., & Arman, M. N. (2011). *Amerika Birleşik Devletleri’nde popülist yeni sağ:*

Çay Partisi hareketi.

<http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/handle/11467/590#sthash.L5Awvk2m.dpbs>.

(Erişim Tarihi: 16.04.2020).

Alcoforado, F. (2019a). *Subaltern Brazil: The End Of National Soberania With The Bolsonaro Government*.

https://www.academia.edu/39916575/SUBALTERNAL_BRAZIL_THE_END_OF_NATIONAL_SOBERANIA_WITH_THE_BOLSONARO_GOVERNMENT. (Erişim Tarihi: 28.03.2020).

-(2019b). *No to fascism in Brazil of Bolsonaro Government.*

<https://www.slideshare.net/falcoforado/no-to-fascism-in-brazil-of-bolsonaro-government>. (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

Amin, S., AG Frank ve N. Chomsky (der.), (1995). *Düşük Yoğunluklu Demokrasi*, (Çev. A. Fethi), Alan Yayınları: İstanbul.

Amin, S., Arrighi, G., Frank, G., & Wallerstein, I. (1993). *Büyük Kargaşa-Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*. (Çev: Erden Akbulut), Alan Yayınları: İstanbul.

Amin, S. (2018). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. (Çev. Semih Lim), Yordam: İstanbul.

Anderson, P. (2019a). *Brazil Apart: 1964-2019*. Verso: Londra.

-(2019b). *Bolsonaro's Brazil*. London Review of Books, 41(3), 11-22.

Anselmi, M. (2017). *Populism: An Introduction*. Routledge: Londra.

Appadurai, A. (2017). Demokrasi Yorgunluğu. *Büyük gerileme: zamanımızın ruh hali üstüne uluslararası bir tartışma*. Geiselberger, H. (Ed.). Metis: İstanbul.

Arditi, B. (2010). *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset*. (Çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul.

Arditi, B., & Barros, S. (2005). *Populism and the Mirror of Democracy*. Verso.

- Panizza, F. (2005). *Introduction*. Populism and the mirror of democracy içinde.

Arguelhes, D., & Pereira, T. (2018). *What does a Bolsonaro Presidency mean for Brazilian Law? Part 1: Reforms from the Far Right*. Verfassungsblog: On Matters Constitutional.

Aslanidis, P. (2017). Populism and social movements. *The Oxford handbook of populism*. Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). Oxford University Press.

Ateş, K. - *Popülizmin eleştirisinin eleştirisine giriş: Halkı savunmak gerekir. "Popülizm"*, Birikim Dergisi, 353. Sayı, 2018, İletişim: İstanbul.

Aydinoğlu, E. (1991). *Brezilya İşçi Partisi Deneyimi*. Belge Yayınları: İstanbul.

Aytekin, G. (2019). *Faşizm ve komplo teorileri*. Yüksek lisans tezi.

Balta, E. ve Özel, S. (2018). *Popülizm Siyaseti - Küresel Çağda İktidar Ve Protesto. "Kültür Politikası Ve Popülizm"*. Popülizmin Yükselişi ve Siyasal Pragmatizmin Krizi, Kültür Politikası Yıllık 2017-2018, İletişim: İstanbul.

Barros, L., & Santos Silva, M. (2019). *# EleNão: Economic crisis, the political gender gap, and the election of Bolsonaro* (No. 242). IAI Discussion Papers: Roma.

Baykan, T. S. - (2018) *"İdare-i maslahatçılık"tan "popülizm"e – Türkiye'de duyarlı siyasal pratik: "Popülizm yapıyorsunuz!"*, Birikim 353. Sayı içinde.

-(2019) *Türkiye'de ideolojik ve programatik olmayan parti-seçmen bağları üzerine kavramsal bir tartışma: Popülizm, personalizm, patronaj*. Toplum ve Bilim, Sayı 147 içinde.

Belge, M. (2018). *"Siz isterseniz..." Popülizm Üzerine Yazılar*, İletişim: İstanbul.

Bensoussan, G., & Labica, G. (2016). *Marksizm sözlüğü* (Çev. V. Yalçintoklu). Yordam: İstanbul.

Berelli, A. (2016). *The key difference between populism and fascism*. <https://qz.com/847040/the-key-difference-between-populism-and-fascism/>, (Erişim tarihi: 23.03.2020).

Berezin, M. (2019). *Fascism and populism: Are they useful categories for comparative sociological analysis?*. Annual review of sociology, 45, 345-361.

Berköl, Z. Ö., (2019), 21. *Yüzyılda Toplumsal Hafızanın Sağ Popülist Temsili*, Toplum ve Bilim 147. Sayı içinde.

Berlet, C. (1995). *The violence of right-wing populism*. Peace Review, 7(3-4), 283-288.

Berman, S. (2016). *Populism is not Fascism: But it could be a harbinger*. Foreign Aff., 95, 39.

Betz, H. G. (1994). *Radical right-wing populism in Western Europe*. Springer.

-(1993). *The new politics of resentment: radical right-wing populist parties in Western Europe*. Comparative politics, 413-427.

Betz, H. G., & Johnson, C. (2004). *Against the current—stemming the tide: the nostalgic ideology of the contemporary radical populist right*. Journal of Political Ideologies, 9(3), 311-327.

Birler, Ö. (2013). Muhafazakârlık. İçinde: G Atılgan ve EA Aytekin (der), *Siyaset Bilimi–Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. Genişletilmiş, 3, 315-328.

Bora, T. (2015). *Medeniyet kaybı: milliyetçilik ve faşizm üzerine yazılar*. İletişim Yayınları: İstanbul.

Bottomore, T. B. (Ed.). (2002). *Marksist Düşünce Sözlüğü*. İletişim Yayınları: İstanbul.

Boyd, J. A. (2010). *Populism and the second crisis of incorporation in Latin America* (Doctoral dissertation, University of British Columbia).

Brubaker, R. (2017). *Why populism?*. Theory and Society, 46(5), 357-385.

Breuer, S. (2017). *Milliyetçilikler ve faşizmler: Fransa, İtalya ve Almanya örnekleri*. İletişim Yayınları: İstanbul.

Brezilya: Bolsonaro'ya sağlık bakanı dayanmıyor, DW Türkçe, [dw.com/tr/brezilya-bolsonaroya-sağlık-bakanı-dayanmıyor/a-53458616](https://www.dw.com/tr/brezilya-bolsonaroya-sağlık-bakanı-dayanmıyor/a-53458616) (Erişim Tarihi: 17.05.2020).

Brown, D. (2018). *Where Does 'Right-Wing Populism' End, and Fascism Begin?* https://www.vice.com/en_ca/article/qv9gkp/where-does-right-wing-populism-end-and-fascism-begin. (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

Bull, A. C. (2012). Neo-fascism. *The Oxford Handbook of Fascism*. Oxford University Press.

Burton, J. (2019). *Latin Amerika'da Sinema ve Toplumsal Değişim*. Dipnot Yayınları: Ankara.

Bustamante Olgún, F. (2018). *Los desafíos y limitaciones del teórico crítico al avance del neopopulismo de ultraderecha en el mundo occidental*. *Divergencia*, 7(11).

Caetano, G., Burian, C. L., & Luján, C. (2019). *El Brasil de Bolsonaro, las orientaciones posibles de su política exterior y el futuro del regionalismo en Sudamérica*. *Revista Uruguay de Ciencia Política*, 28(1), 95-130.

Canovan, M. (1981). *Populism*. Houghton Mifflin Harcourt P: Boston.

Caramani, D., & Manucci, L. (2019). *National past and populism: the re-elaboration of fascism and its impact on right-wing populism in Western Europe*. *West European Politics*, 42(6), 1159-1187.

Carbonelli, M. (2018). *Entre los templos y las urnas. La gravitación evangélica en la vida política de Brasil*, en el Dossier Ele Nao? Las elecciones brasileñas y la coyuntura política, Centro de Estudios en Ciudadanía, Estado y Asuntos Públicos(CEAP).

Cavignac, J. A. (2020). *Threatened Rights and Resistance: For a Politically Engaged Anthropology*. <https://culanth.org/fieldsights/threatened-rights-and-resistance-for-a-politically-engaged-anthropology>. (Erişim Tarihi: 03.04.2020).

Cesarino, L. (2020). *What the Brazilian 2018 elections tell us about post-truth in the neoliberal-digital era*. Cultural Anthropology–Hot spots.

Chagas-Bastos, F. H. (2019). *Political Realignment in Brazil: Jair Bolsonaro and the Right Turn*. Revista de Estudios Sociales, (69), 92-100.

Chestnut, A. ve Pinezi, A. K. M. (2018). *Brazilian President-Elect Jair Messias Bolsonaro as Messiah for Evangelicals and Conservative Catholics*, <https://www.patheos.com/blogs/theglobalcatholicreview/2018/11/brazilian-president-elect-jair-messias-bolsonaro-as-messiah-for-evangelicals-and-catholics/>,

(Erişim Tarihi: 18.01.2020).

Cinemre, C. (2017). *Faşizm, Devlet ve Sınıflar*. Belge Yayınları: İstanbul.

Colliot-Thélène, C. (2018) 1 Populism as a conceptual problem. *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory*. Routledge.

Copsey, N. (2013). *'Fascism... but with an open mind.'* Reflections on the Contemporary Far Right in (Western) Europe. First Lecture on Fascism–Amsterdam–25 April 2013. Fascism, 2(1), 1-17.

- (2018). The radical right and fascism. *The Oxford handbook of the radical right*, 105.

Costa, B. (2018). *Quién es quién en el ejército de Jair Messias Bolsonaro*. Nueva Sociedad.

Da Silva, A. J. B., & Larkins, E. R. (2019). *The Bolsonaro Election, Antiracism, and Changing Race Relations in Brazil*. *The Journal of Latin American and Caribbean Anthropology*.

Dainese, G., & Ayoub, D. (2020). *Brazilian Rural Politics in Times of Silencing and Privatization*. Posts in This Series, 46.

Daly, T. (2019). *Populism, public law, and democratic decay in Brazil: understanding the rise of Jair Bolsonaro*. Available at SSRN.

De Castro, F., Koonings, K., & Wiesebron, M. (2014). *Brazil Under the Workers' Party*. Palgrave Macmillan.

De Cleen, B. (2017). Populism and nationalism. *The Oxford Handbook of Populism*, 413-436.

De la Torre, Carlos. (2017). Populism in Latin America. Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). *The Oxford handbook of populism* içinde. Oxford University Press.

- (2017a). Populism in Latin America. *The Oxford Handbook of Populism*, 195.

- (2007). *The resurgence of radical populism in Latin America*. *Constellations*, 14(3), 384-397.

- (2017b). *Populism and nationalism in Latin America*. *Javnost-The Public*, 24(4), 375-390.

- (2018) “*Bolsonaro and the Future of Democracy in Brazil*”, Symposium on Bolsonaro and right-wing populism in Brazil içinde, <http://asapoliticalsoc.org/symposium-on-bolsonaro-and-right-wing-populism-in-brazil/>, (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

-(2014). *Populism in Latin American Politics*. The many faces of populism: Current perspectives (ss. 79-100). Emerald Group Publishing Limited.

De Souza, M. L. (2020). The land of the past? Neo-populism, neo-fascism, and the failure of the left in Brazil. *Political Geography*.

Delfino, F. R., & Manikis, A. (2019). *El discurso de Bolsonaro y su llegada al poder en Brasil: Racismo, otredad y necropolítica*. XIII Jornadas de Sociología içinde. Facultad de Ciencias Sociales, Universidad de Buenos Aires.

Della Porta, D. (2017). Geç Neoliberalizmde İlerici ve Gerici Siyaset. *Büyük gerileme: zamanımızın ruh hali üstüne uluslararası bir tartışma*. Geiselberger, H. (Ed.). Metis: İstanbul.

Diehl, P., & Cavazza, S. (2012). Populism and Fascism. *Totalitarismus und Demokratie*, 9(2), 207-210.

Diekjobst, R., & Dute, L. (2019). *Playing with Fire: Is the aid pledged by the G7 an offer Brazil's President Bolsonaro cannot refuse?*. *Völkerrechtsblog*.

Doğan, F. (2019). *Sağ popülizm fenomeni: Avusturya-FPÖ örneği*. Doktora tezi.

Dos Santos, R. W. (2019). *Bolsonaro against Brazilian Education*.
https://www.researchgate.net/publication/333856606_Bolsonaro_against_Brazilian_Education. (Erişim Tarihi: 03.04.2020).

Dos Santos Paula, R. F. (2019). *Bolsonaro's Government and Cuts in Brazilian Higher Education Budget*. <http://theconversation.com/brazilian-universities-fear-bolsonaro-plan-to-eliminate-humanities-and-slash-public-education-budgets-117530>. (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

Dourojeanni, M. (2019). *Ante las polıticas de Jair Bolsonaro: Brasileños unidos por el ambiente*.
https://www.academia.edu/39161397/Ante_las_pol%C3%ADticas_de_Jair_Bolsonaro_Brasile%C3%B1os_unidos_por_el_ambiente. (Erişim Tarihi: 30.03.2020):

Duque, D., & Smith, A. E. (2019). *The Establishment Upside Down: A Year Of Change In Brazil*. *Revista de Ciencia Politica*, 39(2).

Durmuş, M. (2019). *Büyük Değişim-Popülist Otoriterleşme*. İmge: Ankara.

Düğencioğlu, B. İ. (2019). *Radical Right-Wing Populism And Climate Action In Europe: The Case Of The Alternative For Germany (Afd)* (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi).

Eatwell, R. (2016). *Ten theories of the extreme right*. The Populist Radical Right içinde (ss. 422-441). Routledge.

- (1992). *Towards a new model of generic fascism*. *Journal of Theoretical Politics*, 4(2), 161-194.

- (2011a). *Fascism: A history*. Random House.

- (2011b). *Ideology, propaganda, violence and the rise of fascism*. Rethinking the Nature of Fascism içinde (ss. 165-185). Palgrave Macmillan, London.

- (2017). Populism and fascism. *The Oxford handbook of populism*, 363.

- (2019). Kapsayıcı Faşizm'in Doğası. *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* (der. Constantin Iordachi) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul.

Eatwell, R., & Goodwin, M. (2018). *National populism: The revolt against liberal democracy*. Penguin UK.

En medio de la crisis, renuncia el ministro de Educación de Bolsonaro, El Tiempo, <https://www.eltiempo.com/mundo/latinoamerica/renuncia-ministro-de-educacion-de-bolsonaro-en-brasil-508726>, (Erişim Tarihi: 05.07.2020).

Erçetin, T. (2019). Bir popülist korku senaryosu altında: "Biz" ve "onlar", s189-230, *Siyasetteki Gölge: Korku* içinde, İthaki Yayınları: İstanbul.

Ermağan, İ. (ed.) (2017). *Dünya Siyasetinde Latin Amerika*. Nobel Akademik Yayıncılık: İstanbul.

"Fascist? Populist? Debate Over Describing Brazil's Bolsonaro", (2018), Voice of America, <https://www.voanews.com/americas/fascist-populist-debate-over-describing-brazils-bolsonaro>, (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

Fassin, E. (2018). *Popülizm: Büyük Hınç*. (Çev. Gülener Kırnalı ve İlker Kocael). Heretik Yayıncılık: Ankara.

Fearnside, P. M. (2018). *Why Brazil's new president poses an unprecedented threat to the Amazon*. Yale Environment, 360(8).

Fernández Riquelme, S. (2018). *Jair Bolsonaro y el concepto de lo político*.
<https://digitum.um.es/digitum/bitstream/10201/64679/1/Sergio%20Fern%C3%A1ndez%20Riquelme%2C%20Jair%20Bolsonario.%20Democresia.pdf>. (Erişim Tarihi:

01.04.2020).

Fierro, T. (2019). *Cambio y Política Exterior. La Relación de Brasil Con China en Los Albores del Siglo XXI: De Lula A Bolsonaro*. Sarmiento, 10.

Finchelstein, F. (2019a). *Faşızmden Popülizme*. A. Karatay, Çev.) İstanbul: İletişim.

-(2019b). *The Extremist Bolsonaro: the Very Dangerous Face of Populism in Brazil*.
<https://www.resetdoc.org/story/extremist-bolsonaro-dangerous-face-populism-brazil/>. (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

Fishman, A. ve Olliveira, C. (2020). *Brazil Justice Minister Resigns Over Bolsonaro's Interference In Investigations — And Impeachment Talk Ramps Up*.
<https://theintercept.com/2020/04/24/bolsonaro-impeachment-moro-resigns-brazil/>.

(Erişim Tarihi: 25.04.2020).

Fitzi, G. (2018). Populism: an ideal-typical assessment. *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory*. Routledge.

Fitzi, G., Mackert, J., & Turner, B. S. (Eds.). (2018). *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory*. Routledge.

Foster, J. B. (2017). *This is not populism*. Monthly Review, 69(02).

Frank, A. G. (1995). *Lümpen burjuvazi, lümpen gelişim* (Çev. AbdullahYılmaz). Gökkuşığı Yayınları: İstanbul.

Frenkel, A. (2018). *El Mundo según Bolsonaro: la nueva política exterior de Brasil*. Nueva Sociedad Opinión.

Furtado, H. (2018). *El "Efecto Bolsonaro"*. <https://www.opendemocracy.net/es/democraciaabierta-es/el-efecto-bolsonaro/>. (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

Garcia, A. (2019). *Brazil under Bolsonaro: Social base, agenda and perspectives*. Journal of Global Faultlines, 6(1), 62-69.

Garcia, V. (2019). Piñera, Macri y Bolsonaro lanzaron en Chile el Prosur, un foro con presidentes de la región. <https://www.lanacion.com.ar/politica/pinera-macri-bolsonaro-lanzaron-chile-prosur-foro-nid2231214> (Erişim Tarihi: 18.04.2020).

Gawthorpe, A. (2019), *Is this fascism? No. Could it become fascism? Yes*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jul/31/is-this-fascism-no-could-it-become-fascism-yes>, (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

Gerbaudo, P. (2018). *Maske ve Bayrak, Popülizm, Yurttaşılık ve Küresel Protesto*, (Çev: Diyar Saraçoğlu), Epsilon: İstanbul.

Germani, G. National populism and modernization. *Populism: An Introduction* içinde. Routledge.

Goldstein, A. A. (2019). *Bolsonaro: la democracia de Brasil en peligro*. Marea Editorial: Buenos Aires.

- (2018a). *Bolsonaro: en defensa de la tradición y el mercado*. Revista Espóiler.

-(2018b). *Las raíces del bolsofascismo*. Carbonelli et al. Dossier EleNã? İçinde.

-(2018c). "Bolsonaro fue muy eficaz para capitalizar el pánico".[https://www.academia.edu/37799886/ Bolsonaro fue muy eficaz para capitalizar el pánico](https://www.academia.edu/37799886/Bolsonaro_fue_muy_eficaz_para_capitalizar_el_p%C3%A1nico) . (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

Gonçalves, L. P. (2017). *Un ensayo bibliográfico sobre el integralismo brasileño*. *Ayer* 105/2017 (1): 241-256.

Gontijo, C., & Ramos, L. (2019). *Caesarism, populism, and the 2018 election in Brazil*. *Capital & Class*, 0309816819884670.

Gokalp, B. (2019). *Otoriterizmin Yzleri: Popülizm ve Faşizm*. *Moment Dergi*, 6(1), 260-266.

Green, J. N. (2011). *Brazil: Dilma Rousseff's Victory*. *NACLA Report on the Americas*, 44(1), 3-4.

Gregor, A. J. (2006). *The search for neofascism: The use and abuse of social science*. Cambridge University Press.

Greven, T. (2016). *The rise of right-wing populism in Europe and the United States. A Comparative Perspective* [La emergencia del populismo de derechas en Europa y Estados Unidos. Una perspectiva comparada]. Friedrich Ebert Foundation, Washington DC Office.

Griffin, R. (2014). *Faşizmin Doğası*, (ev: Ali Selman), İstanbul: İletişim Yayınları.

- (2016). Interregnum or endgame? The radical right in the 'post-fascist'era. *The populist radical right* içinde (ss. 33-45). Routledge.

- (2018). *Fascism: An Introduction to Comparative Fascist Studies* (Cambridge, Polity).

- (2008a). *A fascist century: Essays by Roger Griffin*. Springer.

-(2008b). Fascism's new faces (and new facelessness) in the 'post-fascist' epoch.

A Fascist Century içinde (ss. 181-202). Palgrave Macmillan, London.

- (2019). Faşizm – Genel Giriş. *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* içinde. İletişim: İstanbul.

- (2012). *Studying fascism in a postfascist age. From new consensus to new wave?*. *Fascism*, 1(1), 1-17.

Grigera, J. (2017). *Populism in Latin America: Old and new populisms in Argentina and Brazil*. *International Political Science Review*, 38(4), 441-455.

Grillo, B. (2020). *There's a way to oust Bolsonaro. But it's not an impeachment*. <https://brazilian.report/power/2020/05/23/way-oust-bolsonaro-not-impeachment-electoral-court/> (Erişim Tarihi: 15.06.2020).

Guerin, D. (2014). *Faşizm ve Büyük Sermaye* (çev. Bülent Tanör). Habitus Yayıncılık: İstanbul.

Hall, A. (2006). *From Fome Zero to Bolsa Família: social policies and poverty alleviation under Lula*. *Journal of Latin American Studies*, 38(4), 689-709.

Hanford, R. (2014). *What is fascism?*, [https://www.academia.edu/9345262/What is Fascism](https://www.academia.edu/9345262/What_is_Fascism), (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

Hawkins, K. A., Read, M., Pauwels, T. (2017). Populism and its causes. *The Oxford handbook of populism*. Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). Oxford University Press.

Henning, C. E. (2020). *LGBTI Resistance in Contemporary Brazil*. <https://culanth.org/fieldsights/lgbti-resistance-in-contemporary-brazil>. (Erişim Tarihi: 03.04.2020).

Heywood, A. (2011). *Siyasal ideolojiler, Bir Giriş* (Çev.: Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan), 3. Baskı, Adres Yayınları: Ankara.

Hijos, V. (2019). *Bolsonaro: La Democracia de Brasil en Peligro*. *Revista Política Latinoamericana*, (8).

Hobsbawm, E. J. (2017). *Milletler ve milliyetçilik*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

-(2018). *Yaşasın Devrim*. İletişim Yayınları: İstanbul.

Huland, G. (2019). *Is Bolsonaro to Blame for the Amazon Fires?*. SOAS Spirit.

Hunter, W., & Power, T. J. (2019). *Bolsonaro and Brazil's Illiberal Backlash*. *Journal of Democracy*, 30(1), 68-82.

"'I am the people,' says Chavez, News24, <https://www.news24.com/World/News/I-am-the-people-says-Chavez-20100124>, (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

"'I would never rape you, you're too ugly': so rude is Brazil's new president", (2019), The Afrinik News, <https://www.afrinik.com/i-would-never-rape-you-youre-too-ugly-so-rude-is-brazils-new-president/>, (Erişim tarihi: 18.01.2020).

İordachi, C. (der.) (2019). *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*. İletişim Yayınları: İstanbul.

Jair Bolsonaro draws in Brazil populists despite contradictions, (2018), Financial Times, <https://www.ft.com/content/d7df60cc-b7c4-11e8-bbc3-ccd7de085ffe>, (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

Jair Bolsonaro's contentious first year in Office. (2020). The Economist. economist.com/the-americas/2020/01/04/jair-bolsonaros-contentious-first-year-in-office. (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

Jarrett, B. (2011). *Fascism: The Start of It All*. Historical P.-120, March 9.

Judis, J. B. (2016). *The populist explosion: How the great recession transformed American and European politics* (s. 16). New York: Columbia Global Reports.

Kalecki, M. (2018). Zamanımızın Faşizmi. *Faşizm Üzerine Önlenebilir Yükseliş* içinde. Yordam Yayınları: İstanbul.

Kallis, A. (2019). Faşizmin 'Rejim-model'i Bir Tipoloji. *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* içinde. İletişim Yayınları: İstanbul.

Kaltwasser, C. R. (2018). How to define populism? Reflections on a contested concept and its (mis) use in the social sciences. *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory*. Routledge.

Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). (2017). *The Oxford handbook of populism*. Oxford University Press.

Kampwirth, K. (2014). *Kadınlar ve Gerilla Hareketleri: Nikaragua, El Salvador, Chiapas, Küba*, (Çev. Esra Eren), Sümer: İstanbul.

Kaya, A. (2016). *Avrupa'da popülist sağın yükselişi: Karşılaştırmalı analiz için teorik araçlar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi,

http://openaccess.bilgi.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11411/1795/Avrupada_Sa%C3%BClizm_Tart%20%20malar%20_1.pdf?sequence=1, (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

-(2018). *Avrupa'da sağ popülizmin anaakımlaşması*. Kùltür Politikası ve popülizm. İletişim: İstanbul.

Kliem, K.; Kammler, J.; Griepenburg, R. (2019). Giriş. *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri ve İşlevleri Üstüne Teoriler* (Çev. Rona Serozan) içinde.

Kolektif. (1991). *3. Enternasyonal'de Faşizm Üzerine Tartışmalar Belgeler 1*. Dönüşüm Yayınları: İstanbul.

Kourliandsky, J. J. (2019). *Democracia, evangelismo y reacción conservadora*. Nueva sociedad, (280), 139-146.

Köves, M., Mazumdar, S. (ed.) (2018). *Faşizm Üzerine Önlenebilir Yükseliş* (çev. Ezgi Kaya). Yordam Yayınları: İstanbul.

Krastev, I. (2017). *Çoğunlukçu Gelecekler. Büyük gerileme: zamanımızın ruh hali üstüne uluslararası bir tartışma*. Geiselberger, H. (Ed.).. Metis: İstanbul.

Lacerda, F. (2018). *La elección de Bolsonaro y el impase de la 'Nueva República' en Brasil*.

https://www.academia.edu/37978329/La_elecci%C3%B3n_de_Bolsonaro_y_el_impase_de_la_Nueva_Rep%C3%ABblica_en_Brasil. (Erişim Tarihi: 28.03.2020).

Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Verso: Londra.

-(2015). *Marksist Teoride İdeoloji ve Politika*. (Çev. Faruk Gültekin). Doruk Yayınları: İstanbul.

- (2018). *Popülist Akıl Üzerine* (Çev. Nur Betül Çelik). Epos Yayınları: Ankara.

- (2005). *Populism: What's in a Name. Populism and the Mirror of Democracy*,

Langevin, M. S. (2017). *Brazil's crisis of political legitimacy has opened the door to rant-and-rave populist Jair Bolsonaro*. LSE Latin America and Caribbean Blog.

Laqueur, W. (1997). *Fascism: Past, present, future*. Oxford University Press.

Leiras, S. (2019). *El fenómeno de los liderazgos anti políticos en Brasil durante la Nueva República: los casos de Fernando Collor de Mello y Jair Bolsonaro*. https://www.academia.edu/39827040/El_fen%C3%B3meno_de_los_liderazgos_anti_pol%C3%ADticos_en_Brasil_durante_la_Nueva_Rep%C3%ABlica_los_casos_de_Fernando_Collor_de_Mello_y_Jair_Bolsonaro. (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

Lempp, S. (2019). *Jair Bolsonaro and Affirmative Action: Political Rupture or Escalation?*. Allegra Lab.

Lisansüstü dereceleri sahte çıkan Brezilya Eğitim Bakanı istifa etti, Birgün, <https://www.birgun.net/haber/lisansustu-dereceleri-sahte-cikan-brezilya-egitim-bakani-istifa-etti-306715>, (Erişim Tarihi: 05.07.2020).

Löwy, M. (2006). *Brezilya'nın Topraksız Kırsal İşçi Hareketinin Sosyo-Dinsel Kökenleri*. Praksis-Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi, Kış-Bahar, (14), 209-216.

Mackert, J. (2018). 'We the people': Liberal and organic populism, and the politics of social closure. *Populism and the Crisis of Democracy içinde* (ss. 91-108). Routledge.

MacRae, D. (1969). Populism as an Ideology. *Populism: Its meaning and national characteristics içinde*. Ionescu, G., & Gellner, E. (Eds.).

Mann, M. (2015). *Faşistler* (çev. Ulaş Bayraktar). İletişim Yayınları: İstanbul.

Mason, P. (2017). Özgürlük Korkusunu Aşmak. *Büyük gerileme: zamanımızın ruh hali üstüne uluslararası bir tartışma*. Geiselberger, H. (Ed.). Metis: İstanbul.

Mattos, M. B. (2019). *Bolsonaro electo presidente de Brasil: ¿Cómo llegamos hasta acá? ¿Para dónde vamos? Algunas observaciones preliminares, teniendo Antonio Gramsci como referencia*. <https://herramienta.com.ar/articulo.php?id=2933>. (Erişim Tarihi: 28.03.2020).

Maues, A. M. (2019), *Brazil's New Government: Risks to Constitutional Democracy*, Int'l J. Const. L. Blog, Feb. 27, 2019, at: <http://www.iconnectblog.com/2019/02/brazils-new-government-risks-to-constitutional-democracy/> . (Erişim Tarihi: 03.04.2020).

Mejía, E. A. (2018). *El papel del deporte en la irrupción fascista en Brasil: narrativa desde y con la campaña de Bolsonaro; The role of sport in the fascist irruption in Brazil: narrative from and with the Bolsonaro campaign*. Revista FAIA, 7(31), 3.

Melzer, R. ve Serafin, S. eds. 2013. *Right-Wing Extremism in Europe: Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*.

Mendes, A. (2020). *The Current Paradox of Brazil*. Posts in This Series, 17.

Mény, Y. ve Surel, Y. (2017). *Sovereignty, constitution and the people*. *Populism: An Introduction* içinde. Routledge.

Merino, G. E. (2019). *Bolsonaro en Argentina ¿de la muerte del MERCOSUR a la resurrección?*. <http://www.iade.org.ar/noticias/bolsonaro-en-argentina-de-la-muerte-del-mercosur-la-resurreccion>. (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

Michel, H. (2017). *Faşizmler (Çev. Füsün Üstel)* . İletişim Yayınları: İstanbul.

Moffitt, B. (2016). *The global rise of populism: Performance, political style, and representation*. Stanford University Press.

Minogue, K. (1969). Populism as a political movement. *Populism: Its meaning and national characteristics* içinde. Ionescu, G., & Gellner, E. (Eds.).

Misik, R. (2017). Cüret etme cesareti. *Büyük gerileme: zamanımızın ruh hali üstüne uluslararası bir tartışma*. Geiselberger, H. (Ed.). Metis: İstanbul.

Mosse, G. L. (2019). Genel bir faşizm teorisine doğru. *Karşılaştırmalı faşizm çalışmaları* (der. Constantin Iordachi) içinde. İletişim Yayınları, İstanbul.

Mouffe, C. (2019). *Sol Popülizm*, (Çev. Aybars Yanık), İletişim Yayınları: İstanbul.

-(2005). The 'end of politics' and the challenge of right-wing populism. *Populism and the Mirror of Democracy*, 50-71.

Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2019). *Popülizm: Kısa Bir Giriş*, (Çev. S. Erdem Türközü), Nika Yayınları, Ankara.

-(2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press.

-(2011). *Voices of the peoples: Populism in Europe and Latin America compared*. South Bend, Indiana: Helen Kellogg Institute for International Studies.

Mudde, C. - (2004). *The populist zeitgeist*. *Government and opposition*, 39(4), 541-563.

-(2010) *A pathological normalcy*. *West European Politics*, 33(6), 1167-1186.

-(Ed.). (2016). *The populist radical right: A reader*. Taylor & Francis.

-(Ed.). (2016). *Introduction to the populist radical right*.

-(Ed.). (2016). *Conclusion Studying populist radical right parties and politics in the twenty-first century*.

-(2017). Populism. An Ideational Approach. *The Oxford Handbook of Populism* içinde. 43-68.

- (1996). *The war of words defining the extreme right party family*. West European Politics, 19(2), 225-248.

Mustapic, M.; Perasovic, B.; Derado, A. (2018) *2017 Popülist Seçim Kampanyası ve Kültür Politikası: 'Dışlanmış' Željko Kerum'un Hırvatistan Siyasal Sahnesine Dönüşü Üzerine Örnek Olay İncelemesi*. "Kültür Politikası Ve Popülizm". Popülizmin Yükselişi ve Siyasal Pragmatizmin Krizi, Kültür Politikası Yıllık 2017-2018, İletişim: İstanbul.

Müller, J. W. (2017). *Popülizm Nedir*. (Çev. Onur Yıldız), İletişim: İstanbul.

Natanson, J. (2018). *Brasil: la nueva potencia de la derecha mutante*. Nueva Sociedad.

Negri, A. (2019). *A 21st Century Fascist*. <https://www.versobooks.com/blogs/4208-a-21st-century-fascist>, (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

Neocleous, M. (2014). *Faşizm* (çev. Doğan Barış Kılınc). Notabene Yayınları: İstanbul.

Nöwak, J. (2018). *Brazil: Fascism on the Verge of Power?*. <https://www.globalresearch.ca/brazil-fascism-on-the-verge-of-power/5663203>. (Erişim Tarihi: 27.03.2020).

-(2019). *Bolsonaro: the First 100 days*. <https://socialistproject.ca/2019/04/bolsonaro-the-first-100-days/>. (Erişim Tarihi: 31.03.2020).

Oliveira, G. M. D., & Veronese, M. V. (2019). *Brasil y el "fenómeno Bolsonaro": un análisis preliminar*. Revista mexicana de ciencias políticas y sociales, 64(237), 245-267.

Oroño, A. S. (2019). *El Brasil de Bolsonaro: la captura antidemocrática del Estado de derecho*. Ciclos en la Historia, la Economía y la Sociedad, (52), 141-152.

Ostiguy, P. (2017). A socio-cultural approach. *The Oxford handbook of populism*, 99-128. Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). Oxford University Press.

Osuna, C. A., & Soforza, S. C. (2019). *¿Microfascismos? Sexualidades, fake news y nuevas derechas (Trump-Bolsonaro)*. Revista Sociedad, (39), 114-126.

Qualalou, L. (2019). *Los evangélicos y el hermano Bolsonaro*. Nueva Sociedad, (280), 68-77.

Özalp, E. (2018). *Batı'da strateji arayışlarına geri dönüş*. <https://erkinozalp.blogspot.com/2018/10/batda-strateji-arayislarna-donus.html> (Erişim tarihi: 05.02.2020).

Özbudun, S. (2012). *Latin Amerika'da Yerli Hareketleri*. Dipnot Yay., Ankara.

-(2008). *Latin Amerika'da İsyanın Tarihi*. Ütopya Yayınevi, Ankara.

Özkazanç, A. (2018). *Toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler, otoriter popülizm ve Türkiye*. Sağ Popülizm. KAOS GL: İstanbul.

Pahnke, A. (2018). *Brezilya krizi*. Monthly Review, 51, Latin Amerika ve Sol. Redaksiyon Dergi: Ankara.

Paikin, D. (2018). *Bolsonaro y La Esperable Deriva De Cambiemos*. Dossier Ele Nao? İçinde.

Panizza, F., & Miorelli, R. (2009). *Populism and democracy in Latin America*. Ethics & International Affairs, 23(1), 39-46.

Panizza, F. (2005). Introduction. *Populism and the mirror of democracy*.

Passmore, K. (2014). *Faşizm*. (Çev: Sinem Gül). Dost Yayınları: İstanbul.

Payne, S. (2019). Faşizm. *Karşılaştırmalı faşizm çalışmaları* (der. Constantin Iordachi) içinde. İletişim Yayınları: İstanbul.

- (1983). *Fascism: Comparison and definition*. University of Wisconsin Press.

- (1993). *Historic Fascism and Neofascism*. *European History Quarterly*, 23(1), 69-75.

Paxton, R. O. (2007). *The anatomy of fascism*. Vintage.

-(2019). Faşizmin Beş Aşaması. *Karşılaştırmalı faşizm çalışmaları* (der. Constantin Iordachi) içinde. İletişim Yayınları: İstanbul.

Pereyra Doval, G. (2018). *El triunfo de Jair M. Bolsonaro*. Brasil entre el desencanto de la política y el futuro de la democracia.

Perrotta, D. (2018). *Bolsonaro, Ciencia y Universidad: Meritocracia versus Derechos*. Dossier Ele Nao? içinde.

Petras, J. (2005a). *Don't cry for Lula: the politics of a decaying workers regime*.

<https://rebellion.org/dont-cry-for-lula-the-politics-of-a-decaying-workers-regime/>

(Erişim Tarihi: 27.03.2020).

-(2005b). *Sağ Sol Kutuplaşması Latin Amerika ve Emperyalizm*. (Çev. Emel Coşkun), Mephisto: İstanbul.

Porcelli, E. (2018). *Tendencias Globales con Sabores Locales: Bolsonaro y El Reverdecer Autoritario Con Feijoada*. Dossier Ele Nao? içinde.

- Poulantzas, N. (2016). *Faşizm ve Diktatörlük*. (Çev. Ahmet İnsel), İletişim: İstanbul.
- Prinsloo, C. (2019). *Bolsonaro and the BRICS: Bull in a china shop?*. <https://www.africaportal.org/publications/bolsonaro-and-brics-bull-china-shop/>. (Erişim Tarihi: 30.03.2020).
- Puricelli, G. (2018). *Bolsonaro, la democracia en crisis*. https://www.academia.edu/37747847/Bolsonaro_la_democracia_en_crisis. (Erişim Tarihi: 30.03.2020).
- Ranci re, J. (2017), *“Halk bir inşadır”*, (Çev. Murat Erşen), https://www.academia.edu/33896736/%C3%87eviri_Jacques_Ranci%C3%A8re_-_Halk_bir_%C4%B0n%C5%9Fad%C4%B1r.pdf, (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Rendeules, C. (2017). *Küresel Gerilemeden Postkapitalist Karşı-Hareketlere. Büyük gerileme: zamanımızın ruh hali üstüne uluslararası bir tartışma*. Geiselberger, H. (Ed.). Metis: İstanbul.
- Renton, D. (2007). *Fascism; Theory and Practice*. Aakar Books: Yeni Delhi.
- Rezende, R. (2018). *Jair Bolsonaro, populismo de derecha y fin de ciclo pol tico*. Revista Pol tica Latinoamericana, (7).
- Ribeiro, G. (2020). *President Bolsonaro v. Health Minister Mandetta*. <https://brazilian.report/newsletters/brazil-daily/2020/04/07/president-jair-bolsonaro-health-minister-mandetta/>. (Erişim Tarihi: 11.04.2020).
- Ribeiro, P. F. (2014). *An amphibian party? Organisational change and adaptation in the Brazilian Workers' Party, 1980–2012*. Journal of Latin American Studies, 46(1), 87-119.

Richmond, M. A. (2018). *Revolt of the peripheries in Brazil: why low-income voters in wealthy regions swung from the PT to Bolsonaro*. <https://blogs.lse.ac.uk/latamcaribbean/2018/12/13/revolt-of-the-peripheries-in-brazil-why-low-income-voters-in-wealthy-regions-swung-from-the-pt-to-bolsonaro/>. (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

Roberts, K. (2017). Populism and political parties. *The Oxford handbook of populism*. Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). Oxford University Press.

Robinson, W. I. (2019). *Global capitalist crisis and twenty-first century fascism: Beyond the Trump hype*. *Science & Society*, 83(2), 155-183.

Rocha, C. (2019). *Los think tanks promercado y las fuentes ideol3gicas de Bolsonaro*. Nueva Sociedad Edici3n Digital, s/n3). <http://nuso.org/articulo/think-tanks-neoliberalismobrasil-bolsonaro-derecha>. (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

Rodr3guez, A. C. S. (2019). *Discursos paralelos, pero en sentido opuesto. An3lisis de los populismos de Jair Bolsonaro y Andr3s Manuel L3pez Obrador*. *Estudios Pol3ticos*, (56).

Rodriguez, T. (2018). *¿Por qu3 gan3 Bolsonaro en Brasil?*. <https://razonpublica.com/por-que-gano-bolsonaro-en-brasil/>. (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

Roggero, F. S., & Bertonha, J. F. (Eds.). (2013). *El fascismo en Brasil y Am3rica Latina: ecos europeos y desarrollos aut3ctonos*. Instituto Nacional de Antropolog3a e Historia.

Rubinich, L. (2018). *Bolsonaro y la degradaci3n de las democracias liberales*. https://www.academia.edu/39141195/Bolsonaro_y_la_degradaci3n_de_las_democracias_liberales. (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

Rummens, S. (2017). Populism as a threat to liberal democracy. *The Oxford handbook of populism*. Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). Oxford University Press.

Saad-Filho, A., & Boito, A. (2016). *Brazil: The Failure of the PT and the Rise of the 'New Right'*. *Socialist Register*, 52, 213-230.

Saraçoğlu, C. (2017). *Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma: Küresel Örüntüler ve Ulusal Özgüllükleri Birlikte Anlamak*. *Praksis* 44-45 | Sayfa: 1081-1104.

-(2018). *Sağ popülizm: Faşizme giden bir yol mu?*, s. 40-45, *Yön Dergisi*.

-(2016). *Faşizmin ham gerçekleri, ideoloji ve sol*, <https://www.birgun.net/haber/fasizmin-ham-gercekleri-ideoloji-ve-sol-132542>, (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

Sarıca, M., Aybay, R. (1962). *Faşizm*. İzlem Yayınları: İstanbul.

Savage, R. (2019). *Is it fascism or populism today?*, https://www.academia.edu/5889644/Is_It_Fascism_or_Populism_Today, (Erişim Tarihi: 23.03.2020).

Savarino, F. (2006). *Populismo: perspectivas europeas y latinoamericanas*. *Espiral* (Guadalajara), 13(37), 77-94.

Savran, S. (2006). *Brezilya'da Lula faciası*. *Praksis*, sayı 14.

Sharpe, M. J. (2018). *What is fascism (again)?*, https://www.academia.edu/37231147/What_is_fascism_again_, (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

Skidmore, T. E. (1990). *The politics of military rule in Brazil, 1964-1985*. Oxford University Press, USA.

Snow, D. A., ve Bernatzky, C. (2018). *The coterminous rise of right-wing populism and superfluous populations*. *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory*, 91.

Spektor, M., & Fasolin, G. (2018). *Brazil and the United States: Will President Bolsonaro Bandwagon?*. E-International Relations.

Stefani, P. (2018). *Biblia, buey y bala... recargados Jair Bolsonaro, la ola conservadora en Brasil y América Latina*. <https://nuso.org/articulo/biblia-buey-y-bala-ola-conservadora-brasil-bolsonaro-stefanoni/>. (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

Sternhell, Z. (2019). Faşizm. *Karşılaştırmalı Faşizm alışmaları* (der. Constantin Iordachi) içinde. İletişim Yayınları: İstanbul.

- (2008). *How to Think about Fascism and its Ideology*. *Constellations*, 15(3), 280-290.

- (2012). *Faşist ideolojinin doğuğu*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

Stewart, A. (1969). The social roots. *Populism: Its meaning and national characteristics* içinde. Ionescu, G., & Gellner, E. (Eds.).

şencan, M. (2019). *Populism, failures, and a sense of crisis* (Doktora tezi).

şengöl, H. T. (2011). *Muhafazakar popölizm: iki rekat-bir zekat-gerisi rant*. İmge: Ankara.

Taddei, R.; Bulamah, R. C.; Schavelzon, S. (2020). *Bolsonaro and the Unmaking of Brazil*. <https://culanth.org/fieldsights/series/bolsonaro-and-the-unmaking-of-brazil>.

(Erişim Tarihi: 03.04.2020).

Talavera, P. G. (2018). *La Gran Explosi3n. Elecciones y Fin de Ciclo en Brasil*. Dossier Ele Nao? İçinde.

Taggart, P. (2004). *Popülizm* (Çev. B. Yıldırım), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

- (1995). *New populist parties in Western Europe*. *West European Politics*, 18(1), 34-51.

-(2018). *Populism and 'unpolitics'*. *Populism and the Crisis of Democracy: Volume 1: Concepts and Theory*, 35.

Taguieff, P. A. (1995). *Political science confronts populism: from a conceptual mirage to a real problem*. *Telos*, 1995(103), 9-43.

Tan, G. Ö., (2019). *Türkiye'de sağ popülizm ve kadın*. *Toplum ve Bilim*, 147. Sayı içinde.

Thalheimer, A.; Bauer, O.; Rosenberg, A.; Tasca, A. (2019). *Faşizm ve Kapitalizm Faşizmin Sosyal Kökenleri ve İşlevleri Üstüne Teoriler* (çev. Rona Serozan). Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

The, L. G. H. (2019). *Brazil enters the Bolsonaro zone*. *The Lancet. Global health*, 7(2), e160.

The rise of Jair Bolsonaro A right-wing populist is poised to become Brazil's next president, (2018), Economist, <https://www.economist.com/the->

[americas/2018/10/08/a-right-wing-populist-is-poised-to-become-brazils-next-president](https://www.bbc.com/news/americas/2018/10/08/a-right-wing-populist-is-poised-to-become-brazils-next-president), (Erişim Tarihi: 18.01.2020).

Togliatti, P. (2000). *Faşizm üzerine dersler*. (Çev. Yalçın, ř., & Yüksel, D.), Bilim ve Sosyalizm Yayınları: İstanbul.

Topal, A. (2009). *Ulusal kalkınmacılıktan küresel neoliberalizme anti-emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi*. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (41), 113-138.

Tormey, S. (2019). *Populism: A Beginner's Guide*. Simon and Schuster.

Traverso, E. (2019a). *The new faces of fascism: Populism and the far right*. Verso Books.

(2019b). *Fascisms Old and New*. AN INTERVIEW WITH ENZO TRAVERSO INTERVIEW BY Nicolas Allen Martín Cortés. <https://jacobinmag.com/2019/02/enzo-traverso-post-fascism-ideology-conservatism>. (Erişim Tarihi: 19.03.2020).

Valencia-García, L. D. (2018). *Is He A Fascist? The Election Of Jair Bolsonaro*. <https://www.radicalrightanalysis.com/2018/10/29/is-he-a-fascist-the-election-of-jair-bolsonaro/>. (Erişim Tarihi: 29.03.2020).

Vickony, J. (2018) . *Kültür, popülizm ve halk: : Yeni İşçi Partisi'nin Erken Dönem Politika Yenilikleri ve Bir Toplumsal Araçsalcılık Paradigmasınının Yaratılması*. "Kültür Politikası Ve Popülizm". Popülizmin Yükselişi ve Siyasal Pragmatizmin Krizi, Kültür Politikası Yıllık 2017-2018, İletişim: İstanbul.

Von Boyme, K. (2019). *Rightwing Populism: An Element of Neodemocracy*. Springer International Publishing.

Von Bülow, M. (2018). *Why the Far Right Won in Brazil. Bolsonaro and right-wing populism in Brazil* sempozyum bildirisi. <http://asapoliticalsoc.org/symposium-on-bolsonaro-and-right-wing-populism-in-brazil/>. (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

Yaşlı, F. (2008). *Milliyetçilik Ve Faşizm: Türkiye'de Irkçı Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi).

“Yeni Bir Hayalet Dolaşıyor: Popülizm” (2019). *Toplum ve Bilim*, Sayı 147, İletişim: İstanbul.

-Tekin, S. Ve Yanık, A. – *Bu sayıda...* s3-9.

Yıldırım, D. (2009). AKP ve Neoliberal Popülizm. *AKP Kitabı: Bir dönüşümün bilançosu*, 66-107.

Younge, G. (2018). “Sol, sağcıların 'halk' anlatısını ifşa etmeli”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2018/11/28/sol-sagcilarin-halk-anlatisini-ifsa-etmeli/> (Erişim tarihi: 18.01.2020).

Yüksel, E. (2019). *Avrupa'da Yükselen Sağ Popülizm: Almanya, Avusturya ve Hollanda Örnekleri Üzerinden Sağ Popülist Liderlerin Yeni Medyayı Kullanma Pratikleri*. Yüksek lisans tezi.

Zamanero, M.M. ve Bonet, L. (2018). *Sağ ve Sol Popülizmin Kültür Politikaları Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve*. “Kültür Politikası Ve Popülizm”. Popülizmin Yükselişi ve Siyasal Pragmatizmin Krizi, Kültür Politikası Yıllık 2017-2018, İletişim: İstanbul.

Zilla, C. (2019). Bolsonaro, sin luna de miel. <https://nuso.org/articulo/bolsonaro-gobierno-division-brasil-derecha-crisis-protestas/>. (Erişim Tarihi: 30.03.2020).

Zimmermann, F. B. (2018). *The Rise of Jair Bolsonaro : Understanding Brazil's Culture Wars*.

https://www.researchgate.net/publication/330397782_The_Rise_of_Jair_Bolsonaro_Understanding_Brazil's_Culture_Wars. (Erişim Tarihi: 28.03.2020).

Žiřek, S. (2017), "Popülist Cazibe", *Büyük Gerileme* içinde, Ed. Heinrich Geiselberger.(Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen, Ahmet Nüvil Bingöl, Orhan Kılıç), Metis Yayıncılık: İstanbul.

Zuvela, A. ve Vidovic, D. (2018). *Kültür Politikalarında Popülizm Paradoksu*. "Kültür Politikası Ve Popülizm". Popülizmin Yükselişi ve Siyasal Pragmatizmin Krizi, Kültür Politikası Yıllık 2017-2018, İletişim: İstanbul.

Webber, J. R. (2020). *A Great Little Man: The Shadow of Jair Bolsonaro*. *Historical Materialism*, 28(1), 3-49.

Weltmeyer, H. (2007). *Neoliberalizmi Aşmak* (çev. Barış Baysal, Emel Kahraman). Kalkedon Yayınları: İstanbul.

Weyland, K. (2001). *Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin American politics*. *Comparative politics*, 1-22.

-(2017). A Political-Strategic Approach. *The Oxford handbook of populism*, 48.

Kaltwasser, C. R., Taggart, P. A., Espejo, P. O., & Ostiguy, P. (Eds.). Oxford University Press.

Wiles, P. A. (1969). A syndrome, not a doctrine: Some elementary theses on populism. *Populism: Its meaning and national characteristics* içinde. Ionescu, G., & Gellner, E. (Eds.).

